

ACTA NUMISMÀTICA 35

2005

ACTA NUMISMÀTICA 35

DIRECTOR: *M. CRUSAFONT i SABATER*

REDACTORS: *Leandre VILLARONGA*
Anna M. BALAGUER
Pere Pau RIPOLLÈS

SECRETÀRIA DE REDACCIÓ: *Anna M. BALAGUER*

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA, 2005

*ACTA NUMISMÀTICA fou fundada l'any 1971 sota els auspicis
de la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic
de Barcelona*

COPYRIGHT: És propietat dels autors que han col·laborat a l'edició de l'obra. Tots els drets reservats. Aquesta publicació no pot ésser reproduïda ni en tot ni en part, ni registrada o tramesa per un sistema de recuperació d'informació en cap forma ni per cap mitjà, sigui mecànic, fotoquímic, electrònic, magnètic, electroòptic, per fotocòpia o qualsevol altra sense el permís previ per escrit de l'editor i dels autors.

DIPÒSIT LEGAL: B.24127-1996

ISSN: 0211-8386

Compost per Fotocomposició gama, s.l.

IMPRIMEIX: Limpergraf, SL

EDITA: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics

Apartat de Correus 5596, 08080 Barcelona.

REDACCIÓ: Acta Numismàtica. Escola Pia, 85, 08201 Sabadell (Barcelona).

Tel. 937 252 036

Sumari

Introducció , per Joan Vilaret	7
Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis	
Numismàtics durant l'any 2004 , per Anna M. Balaguer	11
 Món antic	
RIPOLLÈS, Pere Pau. <i>El tresor d'Orpesa la Vella (Orpesa, Castelló)</i>	15
VILLARONGA, L. <i>LEUNI, una nova seca ibèrica</i>	35
 Medieval	
MOLL, MERCADAL, B. <i>La moneda islàmica a Menorca: noves aportacions</i> .	39
CRUSAFONT I SABATER, M. <i>Dos diners inèdits del comtat d'Urgell</i>	51
CRUSAFONT, M.; TRILLA, E. <i>Emissió monetària inèdita de Pere, senyor de Mallorca (c. 1233)</i>	57
VALL-LLOSERA I TARRÉS, J. <i>Noves aportacions al Catàleg dels croats de Barcelona 1285-1706 (XII)</i>	67
 Modern i contemporani	
SANAHUJA ANGUERA, X. <i>Les monedes de Puigcerdà de 1513 a 1525</i>	73
JORBA I SERRA, X. <i>Les pellofes de Prats de Rei, Igualada i Calaf. Aportacions documentals i monetàries</i>	89
BÉNÉZET, Jérôme. <i>À propos de quelques pallofes inédites ou peu connues du diocèse d'Elna-Perpinyà</i>	111
BOADA I SALOM, J. <i>Les pelloferes de Felanitx</i>	121
TURRÓ I MARTÍNEZ, A. <i>Els bitllets locals catalans paisatgístics.</i>	129

Medallística

BALAGUER, Anna M. <i>El Quixot, els pelegrinatges i una escena bíblica.</i> <i>Nova esportella dels segles XVI-XVII</i>	171
BALAGUER, Anna M. <i>Nova evidència de medalles editades per l'Institut</i> <i>d'Estudis Catalans</i>	185
SUBIRACHS BURGAYA, Judit. <i>Medalles i plaquetes de l'escultor Subirachs</i> <i>(1997-2005). Apèndix al catàleg realitzat per Ramon Borràs i Costa</i>	191

Al Dr. Padró i Domènech en recordança , per L. Villaronga	223
--	-----

Troballes monetàries XXI

AN-71. <i>Troballa d'Olbja i contramarca S de Sardenya</i> per M. Crusafont i Sabater	225
--	-----

Recensions bibliogràfiques	241
---	-----

Publicacions de la SCEN	261
--------------------------------------	-----

Introducció

*JOAN VILARET MONFORT**

El Cercle Filatèlic i Numismàtic es va fundar a Barcelona l'any 1924. A desgrat d'aquest nom dual, no crec pas que la numismàtica hi fos, almenys al començament, una activitat gaire important. A poc a poc el col·leccionisme de monedes s'anà afermant dintre de l'entitat i quan l'any 1953 hi vaig ingressar com a soci, ja funcionava una prometedora Secció Numismàtica amb Junta pròpia i hom disposava d'una incipient biblioteca de llibres numismàtics, instal·lada en un modest armari en un racó d'aquell enyorat local de la Gran Via barcelonina. El president de la Secció era el senyor Josep Vila Sivill, que gaudia de gran prestigi entre els socis, tant per la seva puixant personalitat com pels seus amplis coneixements dintre el ram. Posseïa una excel·lent col·lecció de monedes catalanes que havia aplegat amb molta tenacitat i dedicació des dels temps de la seva joventut.

La biblioteca social anava creixent mercès als recursos que proporcionaven les tres o quatre subhastes numismàtiques que s'organitzaven cada any amb bona ressonància entre els socis, però que eren presentades de faisó força senzilla, amb paper ciclostilat i sense fotografies de les peces.

Covada ja de temps, l'any 1955 es va produir una escissió de socis que amb molt d'entusiasme fundaren una entitat exclusivament numismàtica, capitanejats i patrocinats pel senyor Xavier Calicó, la polifacètica i irreplicable figura del qual és sobrer de ressaltar. Aquest senyor en fou el primer secretari. A resultes d'aquest fet, la Secció Numismàtica passà per un període evidentment cantellut, però hi restaren fidels la totalitat dels membres de la Junta i força socis que feren costat a la Directiva i entre tots aconseguiren remuntar la punyent situació. Recordo, a tall d'anècdota, que en una animada conversa amb el senyor Xavier Conde Garriga, aquest em manifestà que el destí de la Secció Numismàtica era assecar-se a poc a

* President de la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona.

poc. El senyor Conde va entrar a la posteritat mercès a veure associat el seu nom a un premi numismàtic anual de molta anomenada, però no per aquest feréstec vaticini, que naturalment, no es va complir. No solament no es va complir sinó que crec amb fonament que la Secció Numismàtica en va sortir envigorida. Aquesta aparent paradoxa quedaria en part explicada per l'evidència que la nova societat, no exempta d'un toc d'elitisme, centrava fonamentalment la seva actuació en la temàtica peninsular i americana, cosa que influí en la virada de la Secció Numismàtica, la qual, encara que sense cercar-ho directament, s'anà afirmant com a reducte de la catalanitat numismàtica a Catalunya i guanyà de retruc una més gran popularitat. Malgrat les diverses orientacions, o potser en virtut d'aquestes mateixes, la relació entre totes dues societats, que, val a dir-ho han tingut molts socis comuns, sempre han estat correctes i si deia que són perfectibles no faria altra cosa que fer surar una obvietat aplicable a totes les conductes humanes.

Pel que fa a la catalanitat de la Secció, les coses no eren pas tan diàfanes com ara semblen, perquè hi havia algun membre de la Junta una mica refractari com el cas pintoresc del senyor Josep Cruxent i Pruna, que tot i ésser de nissaga mataronina i parlar, quan s'esqueia, un castellà només aproximat, sempre es mostrà obstinadament contrari a l'ús de la llengua catalana en tots els actes mínimament públics de la Societat. Aquesta posició era en línies generals compartida, bé que amb més baixa intensitat, per la Junta Directiva del Cercle, de la qual el senyor Cruxent fou un membre especialment actiu i influent.

La biblioteca de la Secció feia el seu camí calladament i amb constància i calgué instal·lar-la en un gran armari molt ben projectat pel talent artesà del nostre benvolgut company senyor Vilamitjana. Aquesta llibreria ocupava el millor pany de paret del pis numismàtic i era contemplada amb devoció pels socis i amb un cert respecte admiratiu pels amics que ens visitaven. Les subhastes, cor dels intercanvis socials, també es desenrotllaven al compàs de les aportacions, excel·lentment organitzades pel senyor Vidal i més endavant pels senyor Badia i Escudero i les peces que s'hi dispersaven incidien positivament en la passió col·leccionista, cada vegada presentades amb més dignitat per mitjà de catàlegs de venda que ja comprenien reproduccions fotogràfiques.

El senyor Vila Sivill, que per motius de salut ja no era president de la Junta, va morir i la seva col·lecció de monedes catalanes que estotjava exemplars bellíssims i de gran raresa fou objecte d'una brillant subhasta social, sense rebre, no obstant, una presentació a l'altura del material que s'oferia. Per obviar aquesta lamentable mancança es va pensar a recollir les fotografies dels croats de la col·lecció. Aquest fou l'origen del llibre *Catàleg dels croats de Barcelona* d'Antoni Badia i Torres, el nostre secretari, el qual amplià notablement el material de la col·lecció Vila Sivill. El *Catàleg*, amb la fotografia de tots els més de mil exemplars aplegats, aparegué l'any 1969. Al cap d'un any ja se n'havia exhaurit l'edició i encara avui és un llibre molt cobejat pels estudiosos i col·leccionistes que no

sempre tenen la sort de trobar-ne un exemplar. A partir d'aquest gran èxit numismàtic i català, la catalanitat de la Junta s'anà enfortint i les subhastes aparegueren en la nostra llengua. La bona acollida del llibre engrescà la Junta Numismàtica davant de la possibilitat d'editar una revista numismàtica de certa ambició que centrés les inquietuds col·leccionistes i científiques dels socis.

Aquest és l'origen d'*Acta Numismàtica*, la qual rebé aquest nom llatinitzant per suggeriment del doctor Felip Mateu i Llopis. La revista fou finançada amb els recursos de la Secció i prengué volada mercès a l'eficaç direcció de Leandre Villaronga, el qual volgué accentuar i privilegiar el seu caràcter científic. L'aparició de la nova publicació va causar sensació i sorpresa en el món numismàtic general i igualment entre els socis del Cercle, encara que aquests potser haurien triat una major atenció al caire del col·leccionisme de monedes. El prestigi de la revista s'escampà aviat i s'incrementà ràpidament la seva catalanitat, afavorida per la nova situació política del país.

Ja teníem revista, però aquesta era la que realment la Secció necessitava i la que els seus socis esperaven? La resposta calia que fos matitzada i potser no havia d'ésser necessàriament immediata a no ser que les despeses de la publicació esgotaven els nostres pressupostos sense que quedés romanent per altres finalitats socials i sobretot per a la nostra estimadíssima biblioteca.

No sense controvèrsia, s'arribà a una solució que, al meu entendre i vista a distància, fou bona per a tothom. La Secció cedia tots els seus drets sobre la revista a la nova entitat Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, només a canvi que en els números successius es fes constar que la Secció Numismàtica en fou la fundadora.

La vitalitat i continuïtat de la revista quedava assegurada i d'aquesta manera s'ha pogut arribar a la impressionant xifra dels 34 números que fins ara han estat editats o 35 si s'hi compta el número novell que aquestes línies tenen el goig d'encapçalar. El seu impacte ha estat tan important que fins i tot ha representat una mudança en el paisatge de les nostres biblioteques. Certament que sense el patrocini de l'Institut d'Estudis Catalans i sense la direcció dels doctors Villaronga i Crusafont aquesta remarcable fita no hauria estat assolida. De la part de la Secció faig constar la decisiva aportació de Joan Romagosa i Petit que estigué a l'altura de les circumstàncies i ens fressà amb lucidesa el camí encertat que havíem de seguir.

L'ideal de la Secció —no podia ésser diferent— és estar al servei del col·leccionisme numismàtic. Els interessos dels col·leccionistes són que llurs intercanvis siguin facilitats i que llurs coneixements siguin incrementats i ben orientats a través d'una biblioteca numismàtica àmplia i suficient. Els intercanvis han gaudit d'una continuïtat envejable, encara que s'hagi de reconèixer que les ofertes per mitjà de subhastes esdevenen dificultoses per manca de material disponible. La biblioteca és una bonica realitat que creix cada dia i que podem qualificar de ben satisfactòria. Una revista de concepció senzilla i que procura connectar amb els

sentiments i preferències col·leccionistes dels socis ha arribat ja al seu número vint. És el nostre benvolgut *L'Ardit* que s'obre camí i ja és força conegut i demanat arreu.

Que el col·leccionisme sigui la nostra primera raó d'ésser no significa pas que les altres activitats numismàtiques ens deixin indiferents. La Secció té molt de respecte envers les persones que han escollit la numismàtica com a mitjà per encarar la vida. Els comerciants numismàtics, algun d'ells sorgit en l'ambient de la nostra Secció, han prestat notables serveis al col·leccionisme i voldríem que es sentissin ben acollits i defensats entre nosaltres.

I què direm de la qüestió investigadora i científica? L'expansió de la nostra biblioteca, en el funcionament de la qual basta que un soci proposi l'adquisició d'un llibre perquè procurem complaure'l, reforça la idea que ha estat per a la Secció un assumpte preferent.

D'altra banda també és de fàcil constatació que moltes vegades un col·leccionista ha esdevingut un veritable investigador. Els exemples podrien abundar, però ara me'n salten a la memòria dos de ben significatius: Un seria el senyor Cullell, apassionat numismàtic, que fou el descobridor del diner de Puigcerdà de començaments del segle XVI, pressentit per Botet, però que mai havia pogut ésser assenyalat i identificat. El segon exemple es refereix a l'amic Josep Escudero i Bartrolí que va poder atribuir també a Puigcerdà un diner de Felip I que es donava a Perpinyà i que una lectura tan encertada com difícil li va permetre de posar les coses en el seu punt exacte.

La col·laboració entre comerciants, científics i col·leccionistes és la nostra suprema aspiració. La realitat ens assabenta i ens alliçona que cap d'aquestes categories existeix en estat pur. Cadascuna participa de les altres en diverses graduacions. Qui no recorda que Joaquim Botet i Sisó tenia una notable col·lecció que actualment engrandeix el Gabinet Numismàtic de Catalunya i que el gran col·leccionista barceloní Vidal Quadras ha estat a través del seu Catàleg una referència insigne i constant en els llibres internacionals de numismàtica?.

Sense intenció de parar taula de gran festí i en un to que desitjo que margini qualsevol mena de compromís o d'obligada cortesia, adreço a *Acta Numismàtica*, tan entranyablement lligada a la nostra Secció Numismàtica, els auguris millors de prosperitat, amb la ferma convicció que els encerts de la revista formen part de les nostres vivències més enriquidores.

Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2004

Donarem compte de la tasca desenvolupada per la nostra societat durant el passat any 2004.

PUBLICACIONS

A principis d'any la SCEN aconseguí la cessió d'un fons de llibres de l'obra *La moneda catalana local*, de la col·lecció de la història de la moneda catalana. Aquest fou el primer volum de l'esmentada sèrie que aparegué l'any 1990, editat amb el concurs de la Diputació de Barcelona, entitat que encara conservava part del fons i que ara generosament cedia, atès que el de la SCEN feia temps que era exhaurit. Aprofitant l'avinentesa i atenent el fet que molts dels nostres socis no disposaven d'aquesta obra, els fou obsequiada en una de les nostres sessions.

El mes d'abril es presentà el volum d'*Acta Numismàtica* 33 en un acte celebrat a la seu de l'IEC.

A la tardor del mateix any rebérem la confirmació que Caixa Sabadell ens concedia l'ajut que la nostra entitat els hi havia cursat el mes de maig anterior per a l'edició de l'obra *Numismàtica antiga de la península Ibèrica*, que serà el volum que encapçala la sèrie d'obres, unes ja editades i altres en curs de preparació, que formen el conjunt de llibres de gran format de la col·lecció d'història de la moneda catalana.

Enguany s'ha incorporat al consell de redacció d'*Acta Numismàtica*, el doctor P. P. Ripollès, especialista en moneda antiga d'Hispania. El seu càrrec com a redactor figura ja al volum 34, corresponent al 2004.

També durant aquest any, l'IEC ha nomenat una Comissió de Publicacions per

tal d'aprofitar al màxim els recursos tant per a la producció de les seves publicacions científiques, com per a la seva difusió i distribució. L'IEC havia previst que les seves societats científiques tinguessin un representant en aquesta Comissió elegit entre els seus presidents. En una reunió dels presidents de les esmentades Societats, celebrada a finals del 2003, es va nomenar delegat el doctor M. Crusafont i Sabater, president de la nostra Societat. Aquesta Comissió de Publicacions s'ha reunit i ha pres acords en diverses ocasions.

Està en curs la reedició revisada i ampliada del l'obra d'Antoni Turró sobre el paper moneda català 1936-1939, que també formarà part de la col·lecció de la història de la moneda catalana. En preveure's que la seva edició serà particularment costosa, un dels membres de la Junta Directiva, el senyor Jaume Benages, s'ha ofert generosament a buscar recursos per aquesta publicació en la qual també hi participarà la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona, mitjançant un acord amb la nostra societat. Durant aquest any 2004, i després que el tema hagi estat tractat en dues reunions amb representants de les dues entitats, la reedició s'ha tirat endavant amb les tasques de revisió i d'informatització de l'original lliurat per l'autor.

CONFERÈNCIES, CONGRESSOS, CURSOS, COL·LABORACIONS

El dia 1 d'abril es presentà la projecció comentada del vídeo *La incògnita dels ibers*. Aquest curtmetratge fou produït per Televisió de Catalunya amb la col·laboració de la SCEN i la participació del doctor L. Villaronga i del doctor M. Crusafont. L'acte es celebrà a la Sala Prat de la Riba de l'IEC amb l'assistència d'un gran nombre de socis i d'altres persones interessades.

El passat 15 de maig el doctor M. Crusafont i Sabater pronuncià una conferència sobre la moneda feudal de Carcassona en un acte acadèmic organitzat per la Société Française de Numismatique, en honor seu i amb motiu d'haver-li estat concedida la distinció *Jeton de Vermeil* que atorga aquella prestigiosa entitat francesa amb seu a la Biblioteca Nacional de França.

També durant aquest any hi ha hagut una important col·laboració amb estudiosos europeus italians i anglesos, entorn de la descoberta i l'estudi d'una moneda d'or de Carlemany de la seca de Ravenna, fins ara desconeguda. Un estudiós sard, el doctor Enrico Piras, que manté habitual contacte amb la SCEN féu una consulta respecte d'aquesta peça de la qual acabava de tenir esment. El doctor Crusafont estudià detingudament el tema i elaborà un article que el doctor Marcus Phillips, del consell de redacció de *Numismatic Chronicle*, s'interessà en publicar en el volum corresponent al 2004 d'aquest prestigiós anuari. També el doctor E. Arslan, director de la Civiche Racolte Numismatiche de Milà i membre d'honor de la SCEN, s'interessà per la descoberta d'aquesta

nova peça carolíngia i en remarcà la importància en correspondència mantinguda amb l'autor.

PREMIS I GUARDONS

El Cercle d'Études Numismatiques de Bèlgica convocà enguany el seu premi quinquennal. A. M. Balaguer n'és membre de dret del jurat i ha exercit el seu vot en nom propi, com a investigadora guardonada l'any 1994, tot i fer constar la seva pertinença a la SCEN de l'IEC.

El 15 de maig el doctor M. Crusafont rebé de mans del president de la Société Française de Numismatique, el doctor M. Bompaire, el guardó Jeton de Vermeil que aquella entitat li concedí en atenció i en públic reconeixement a la seva tasca com a autor i impulsor de nombroses publicacions en l'àmbit de la història de la moneda i de la numismàtica.

BANC DE DADES DE MONEDES CATALANES

Durant aquest any 2004, s'han dut a terme una sèrie d'actuacions per a la recopilació de materials. En primer lloc, s'han obtingut reproduccions làser de les sèries de moneda antiga de la Tarraconense de l'arxiu Leandre Villaronga per a la seva introducció al banc de dades i s'ha organitzat un fons documental referent a la col·lecció numismàtica Carles-Tolrà.

També s'ha fotografiat i documentat una de les col·leccions medallístiques més importants que hi ha avui a casa nostra. Es tracta de la col·lecció Cullell, tasca que serà valuosa tant amb vista a la seva introducció al banc de dades, com per a l'obtenció de materials per a l'elaboració del catàleg de medalles catalanes que està realitzant M. Crusafont, i també per a l'estudi sobre l'escultor i medallista E. Arnau, que està duent a terme Isabel Marín. Està previst que ambdues obres sobre la medallística catalana siguin publicades l'any vinent per la SCEN.

A més, s'ha fotografiat i documentat un fons molt interessant de moneda musulmana del període dels regnes de Taifes d'una col·lecció privada

A finals d'any es presentà la proposta que el banc de dades passés a formar part dels programes de recerca de l'IEC.

ATENCIÓ A CONSULTES

Durant aquest any s'han atès, un bon nombre de consultes. En destacarem algunes, com és ara la col·laboració habitual d'assessorament que es manté amb el

Departament de Monedes i Medalles del Fitzwilliam Museum de Cambridge pel que fa a la moneda de la península Ibèrica, especialment de les edats mitjana i moderna. S'han atès igualment consultes de firmes de la numismàtica professional, en especial d'Aureo, J. Vico i M. Hervera. També de X. Calicó amb vistes a la seva recent publicació d'una documentada catalogació de les monedes del valor 8 escuts emeses pels monarques hispans a l'edat moderna i a principis de la contemporània.

A.M.B.

El tresor d'Orpesa la Vella (Orpesa, Castelló)

PERE PAU RIPOLLÈS*

L'any 1994 el professor Francesc Esteve ens va demanar que li estudiàrem les monedes que tenia a la seva col·lecció, procedents de diferents troballes ocorregudes a la província de Castelló, perquè estava preparant dos llibres sobre el període antic d'aquesta mateixa província i volia incloure aquesta informació. Entre les monedes que vàrem catalogar estaven les troballes esporàdiques produïdes al llarg de la via Augusta al seu pas per la província de Castelló i un lot de dracmes pertanyents al tresor d'Orpesa la Vella. Les monedes del tresor d'Orpesa la Vella les va publicar Esteve¹ dins d'un opuscle titulat *Les fonts antigues*, el qual només ha tingut una difusió local. Atès l'interès de les monedes d'aquest lot, que completen quasi totalment l'esmentada troballa, creiem que és necessari publicar-les de nou, sobretot si es té en compte que, des que nosaltres veiérem les monedes, Villaronga² ha publicat el llibre *Les dracmes ibèriques i llurs divisors*, en el qual dóna una completa relació de les altres monedes que també formaven part del tresor³ i proporciona una nova perspectiva a aquest tipus d'encunyacions, la qual permet perfilar millor el nou lot de monedes que ara publiquem.

LA TROBALLA

A la mar, enfront d'Orpesa la Vella, un home jove del poble va trobar un objecte estrany i pesat mentre bussejava. Li semblava una pinya de plata, que quan

* Universitat de València

1. F. ESTEVE, *Les fonts antigues*, Castelló, 2001, p. 38-54.

2. L. VILLARONGA, *Les dracmes ibèriques i llurs divisors*, Barcelona, 1998.

3. L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 29-34.

es va desintegrar es veié que es tractava d'un aglomerat de dracmes emporitanes, però també n'hi havia que tenien llegendes en escriptura ibèrica. La interpretació que va donar Esteve⁴ sobre la forma com es varen descobrir les monedes és que degueren estar dins d'una bossa que, havent caigut a la mar, va sofrir un procés de compactació. Tant l'acció de l'aigua salada com el frec amb la sorra va desgastar i fer malbé una part de les monedes, ja que algunes mostren un erosionament important. Esteve assenyalà que les monedes de la part exterior de la pinya tenien el cospell incomplet, mentre que les de dintre van sortir intactes i sense corrosions.

Només va ser coneguda un poc millor la composició de la troballa, el professor Esteve se n'adonà de la seva importància, ja que ell mateix diu que era un tresor nombrós i, fins i tot puntualitza, el millor que es coneixia fins el moment. D'acord amb la informació que dona Esteve, amb les monedes es feren tres lots, els quals al seu temps es varen subdividir. Una setena part del conjunt fou comprat per Esteve i la resta es va dispersar i entrà en el mercat numismàtic. Si és cert el compte que fa Esteve, el tresor estaria format originalment per unes 245 monedes.

CONTINGUT DEL TRESOR

La informació que ens dona de primera mà Esteve és essencialment la mateixa que publica Villaronga, quan donà a conèixer la part del tresor que ell va documentar. L'única discrepància és que Villaronga ens diu que es varen fer dues parts, mentre que Esteve ens diu que se'n varen fer tres. Villaronga ha publicat 171 monedes pertanyents al tresor d'Orpesa la Vella. Si afegim les 35 monedes que va comprar Esteve, la quantitat s'acosta, encara que de lluny, a la que es desprèn del fet que les 35 monedes d'Esteve siguen una setena part, com aquest mateix afirma (taula 1). Si, a més a més, li afegim les 10 monedes publicades per Guadán⁵ a la revista *Cuadernos de Numismática*, que segons Villaronga amb tota seguretat també formaven part del tresor, aleshores la xifra total de monedes conegudes del tresor pujaria fins a les 181 peses. Les 35 monedes del lot del professor Francesc Esteve estan avui dia conservades al Museu Provincial de Belles Arts de Castelló.

4. F. ESTEVE, *Les fonts...*, p. 39. Altres referències bibliogràfiques de la troballa: M. M. LLORENS, P. P. RIPOLLÈS, C. DOMÈNECH, *Monedes d'ahir, tresors de hui*, València, 1997, p. 23-24; F. ARASA, *La romanització a les comarques septentrionals del litoral valencià*, TV del SIP 100, València, 2001, p. 249.

5. A. M. GUADÁN, «Un nuevo conjunto de dracmas ibéricas de imitación emporitana y algunas observaciones sobre epigrafía ibérica», *Cuadernos de Numismática* 16, 1979, p. 13-25.

TAULA 1. Composició del tresor d'Orpesa la Vella.

	Grup (Villaronga 1998)	Quantitat (Villaronga 1998)	Quantitat (Esteve)
Dracmes emporitanes		47	12
Dracmes tipus Puig Catellar	2	9	—
Dracmes amb deformació de la llegenda grega	3	21	1
Dracmes amb llegenda pseudoibèrica	4	20	4
Dracmes amb símbol llop	5	19	3
Dracmes amb símbol estel	7	6	—
Dracmes amb símbol creixent	8	15	5
Dracmes amb símbol <i>ku</i>	9	5	2
Dracmes amb símbol dofi	10	14	2
Dracmes amb llegenda ibèrica llegible	11	7	2
Dracmes anepígrafes	12	—	1
Dracmes amb llegenda no visible	13	8	3
Total		171	35

METROLOGIA

El primer que cal dir és que no totes les monedes del tresor serveixen per a fer l'estudi metrològic, perquè una part estan erosionades i mostren una pèrdua evident de pes. Una primera aproximació de les dades metrològiques de les monedes del tresor d'Orpesa la Vella la coneixem per l'estudi de Villaronga, fet a partir de 90 monedes, segons el qual el pes mitjà de les dracmes d'*Emporion* era de 4,62 g (20 exemplars) i el de les dracmes ibèriques de 4,56 g (79 exemplars). Aquests paràmetres són totalment coincidents amb els que s'obtenen a partir de tot el conjunt de dracmes que Villaronga⁶ coneix, ja que el pes mitjà de les dracmes emporitanes amb el pegàs modificat és de 4,622 g (430 exemplars) i el de les dracmes ibèriques 4,568 g (409 exemplars). Per tant, Villaronga va deduir que el tresor d'Orpesa la Vella era una mostra vàlida de la població total de dracmes emporitanes i ibèriques.

Nosaltres hem tornat a fer l'estudi metrològic de totes les monedes del tresor, afegint a les que va publicar Villaronga les que ara presentem. El resultat (taula 2) no és gaire diferent. Pocs canvis introdueixen les noves monedes d'aquest tresor en relació als càlculs precedents.⁷

6. L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 32.

7. En els nous càlculs s'han rebutjat algunes de les monedes que Villaronga va donar per bones (Orpesa la Vella núm. 8, 38, 81, 86, 95, 98, 119, 125 i 138) i, en canvi, s'ha inclòs una peça que Villaronga va considerar arrossegada o amb falta de metall (Orpesa la Vella 149). Amb caràcter general s'han exclòs tots el pesos als quals Villaronga els ha afegit un asterisc com a indicador que hi ha una manca de pes.

TAULA 2. Paràmetres estadístics de les monedes conegudes del tresor d'Orpesa la Vella.

	<i>Emporion</i>	<i>Imitacions ibèriques</i>
Mitjana	4,639	4,577
Desviació estàndard	0,126	0,169
Quantitat	28	81
Pes mínim	4,20	4,06
Pes màxim	4,84	4,87

Els càlculs que hem fet serveixen per refermar tot el que va proposar Villaronga en el seu llibre sobre les dracmes ibèriques. En primer lloc, que les dracmes d'*Emporion* amb el cap del pegàs modificat i les ibèriques pertanyen a la mateixa població, malgrat que aquestes tenen una major cua de pesos més baixos i que la mitjana és 0,062 g més lleugera (fig. 1 a 3). Tot fa creure que les monedes del tresor d'Orpesa la Vella es varen extraure d'una massa monetària circulant en la qual totes aquestes dracmes, les emporitanes i les ibèriques amb tipus emporitans, degueren circular en igualtat de condicions. Si hi havia algun dubte sobre aquesta paritat de canvi, al seu favor s'afegeix el fet que el pes mitjà de les dracmes ibèriques del tresor X4 és de 4,68 g (62 exemplars),⁸ més elevat fins i tot que el pes mitjà de les dracmes emporitanes amb revers pegàs amb el cap modificat.⁹

En segon lloc, en relació a l'adequació de les dracmes —tant les emporitanes com les ibèriques— al pes del denari romà, tot fa pensar que efectivament no degué ser necessari perquè la diferència de pes era molt subtil i el protagonisme de la moneda de Roma no va ser excessivament important com per a modificar un estàndard de pes monetari àmpliament assolit. En conseqüència, sembla clar que les dracmes ibèriques es varen encunyar seguint el referent metrològic de les dracmes emporitanes del cap de pegàs modificat.

Una anàlisi més precisa de les dracmes ibèriques, aquesta vegada segons els grups proposats per Villaronga, d'acord amb el símbol que porten i el tipus de llegenda, mostra una diversitat; segons els càlculs,¹⁰ la mitjana més elevada se situa en 4,645 g i la més baixa en 4,537 g, però com es pot veure, les diferències són ben reduïdes, ja que no van més enllà d'un 2,4 %. Aquestes oscil·lacions de pes, en una producció feta per una sèrie bastant nombrosa de diferents ciutats o pobles, i que sovint mostra no haver disposat sempre de mitjans humans i tècnics de bon nivell —com es dedueix de les seves característiques formals— no sols no són gens significatives, sinó que deixen entreveure que l'encunyació de les dracmes

8. J. SILLS, *Gaulish and Early British Gold Coinage*, Londres, 2003, p. 394.

9. És possible que la selecció de monedes en el tresor X4 pugui haver influït en aquest pes elevat i que el desgast patit per les monedes del tresor d'Orpesa la Vella siga la causa del seu baix pes, encara que s'hagen exclòs les monedes erosionades.

10. L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 45-56.

ibèriques va ser un fenomen que reflecteix l'existència d'una certa coordinació, voluntària o no. Si no fos d'aquesta manera, per què totes copien els dissenys i el pes de les dracmes emporitanes amb el cap del pegàs transformat i per què algunes emissions amb llegendes diferents comparteixen el mateix encuny d'anvers?

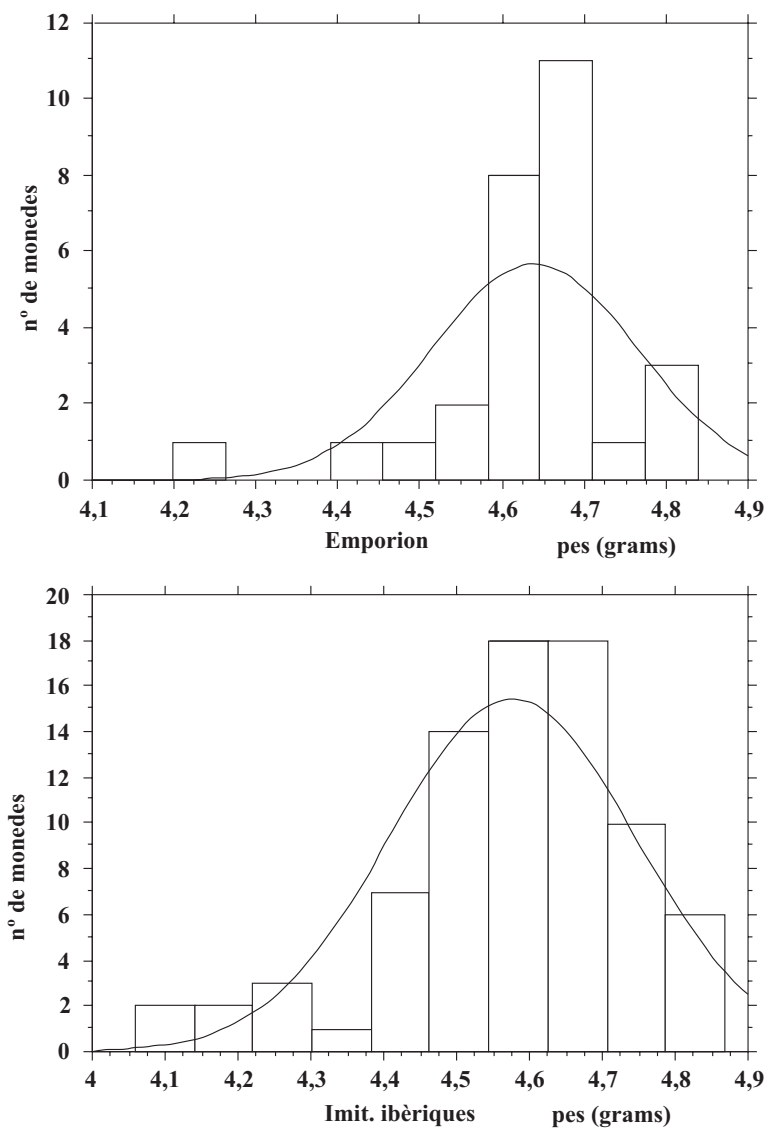

Figura 1. Histogrames del pes de les dracmes d'*Emporion* amb revers pegàs, amb el cap modificat, i de les dracmes ibèriques de tipus emporità (inclouen totes les monedes del tresor d'Orpesa la Vella). La distribució de les monedes és perfectament normal.

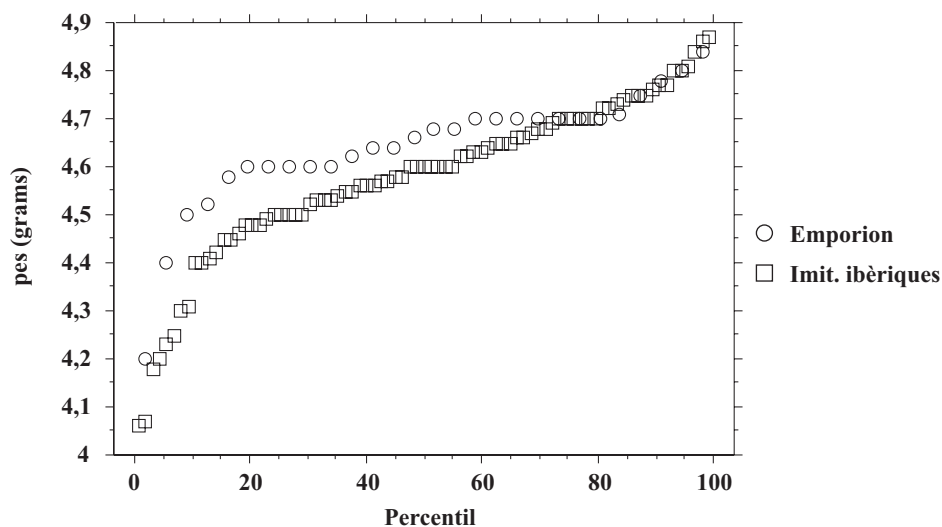

Figura 2. Distribució percentil dels pesos de les dracmes d'*Emporion* amb revers pegàs, amb el cap modificat i de les dracmes ibèriques de tipus emporità (inclou totes les monedes del tresor d'Orpesa la Vella). El pesos dels dos tipus de dracmes són coincidents, malgrat que les ibèriques mostren una lleugera feblesa.

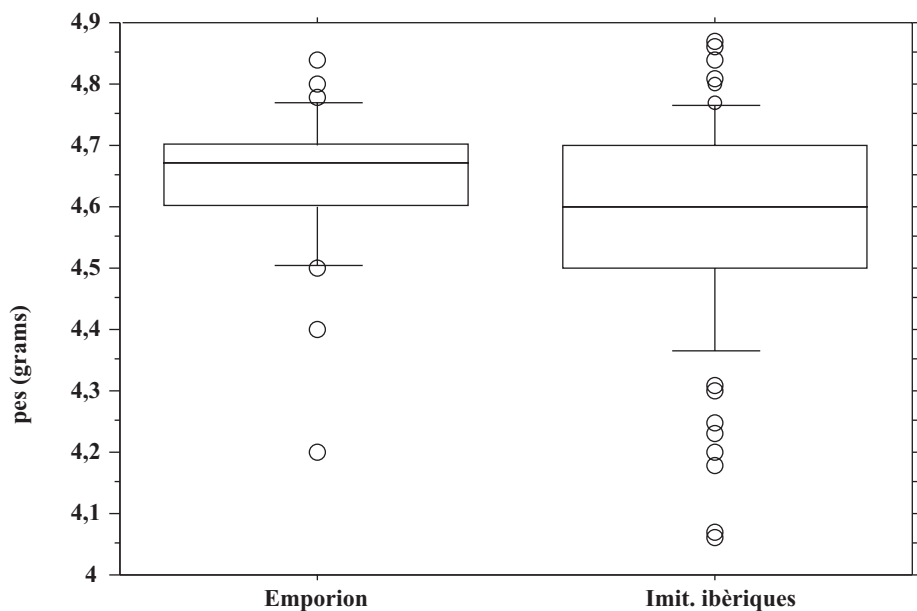

Figura 3. Diagrama de caixes de les dracmes d'*Emporion* amb revers pegàs, amb el cap modificat i de les dracmes ibèriques de tipus emporità (inclou totes les monedes del tresor d'Orpesa la Vella). El pes del 50 % de les dracmes emporitanes queda dins de la forquilla que concentra els pesos del 50 % de les dracmes ibèriques.

LLEGENDES

Les monedes del tresor d'Orpesa la Vella mostren una extensa varietat de llegendes gregues, pseudogregues, ibèriques i pseudoibèriques, moltes totalment desconegudes fins al moment de la seva publicació. Les monedes que afegim nosaltres en aquest lot també proporcionen novetats significatives i permeten, en uns casos corregir lectures precedents i en uns altres assegurar-ne de dubtoses. Les llegendes de les dracmes ibèriques d'imitació són les següents:

ΓΙΨΘΧΜΡΛΛ/Λ[Δ↑ΜΨΥ]

Aquesta llegenda toponímica la tenim a la nostra moneda (núm. 13) mal conservada i incompleta; de la part que manca reproduïm la versió de Villaronga, però no hem vist en cap moneda la segona *r* i dubtem que realment tinga la forma de Δ, que aquest autor proposa, i més aviat pensem que podria ser Ψ. Aquest autor la considera encunyada al final de la sèrie de dracmes amb el topònim *Iltirta*.

ΚΩΛΜΡ

La llegenda ΚΩΛΜΡ de la moneda 14 no presenta cap problema de lectura, ja que la tenim nombroses voltes testimoniada, acompanyada al seu temps de diferents símbols (Villaronga,¹¹ 427-447). Només cal destacar les lleugeres diferències epigràfiques en el traçat del signe *e*. Amb tota probabilitat es tracta d'un topònim que de moment no se sap on pot haver estat localitzat, ja que la dispersió d'aquestes monedes és gran,¹² malgrat que ja en són tres els exemplars procedents del tresor d'Orpesa la Vella.

[ΨΛΔΣΛ]ΜΕ i ΘΥ

La moneda 15 no aporta quasi informació pel que fa a la llegenda, ja que és ben coneguda, si exceptuem que l'últim signe no és Λ, com dibuixa Villaronga¹³ en el seu llibre de les dracmes, sinó Ε. Es tracta, possiblement, d'un nom de persona.¹⁴ Tarradell-Font,¹⁵ sobre la base de la densitat de troballes en el Castellet de Banyoles, els enllaços d'encuny del tipus amb llegenda *tikirskine* i dues falsificacions d'època, creu que podrien haver estat encunyades en el Castellet de Banyo-

11. L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 154-155.

12. L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 154-155.

13. L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 127. Ben dibuixada en CNH, p. 35, núm. 58.

14. J. UNTERMANN, *Monumenta Linguarum Hispanicarum*, Wiesbaden, 1975, p. 181, A.6.13.

15. N. TARRADELL-FONT, «Les monedes del Castellet de Banyoles de Tivissa (Ribera d'Ebre, Catalunya). Noves troballes de les excavacions 1998-1999 i revisió de les anteriors», *Fonaments* 10-11, (2003-2004), p. 280-288.

les, lloc al qual precisament Villaronga¹⁶ atribueix les monedes amb llegenda ibèrica *kertekunte*.

↑ϣ↑ϣ↑ϣ

La moneda 16 porta la llegenda ↑ϣ↑ϣ↑ϣ, la qual presenta algunes dificultats de transcripció perquè hi apareix un signe dues vegades, amb mínimes diferències formals, encara que no tenim dubtes de que és el mateix. Villaronga¹⁷ ha identificat aquesta llegenda com ↑ϣ↑ϣ↑ (u**ř**bate**ř**), oblidant-se del penúltim signe, aquell que De Hoz¹⁸ va proposar llegir com *ke*. La transcripció d'aquesta llegenda depèn del valor que li donem al signe ϣ, si correspon a la síl·laba *ke* aleshores seria u**ř**ketek**ę**ř, en canvi si fos *ba* seria u**ř**bateba**ř**. De Hoz,¹⁹ que considera aquesta llegenda com un possible nom de persona, accepta la lectura de Villaronga, però proposa el valor *ke* per al segon signe ϣ, aquell que no llig Villaronga, i es decanta per u**ř**bate+*ř* / u**ř**batek**ę**ř?, però ja hem dit que el signe ϣ, en el cas de ser un veritable signe ibèric, ha de transcriure's igual que el primer.

↑ϣ⊕

La lectura d'aquesta llegenda presenta una certa dificultat, ja que una fractura damunt del signe ϣ dóna la impressió que es tracte del signe ϣ; a més a més, el tercer signe està gravat amb molt poca profunditat i amb prou feines se'n reconeix una part. Pensem que aquesta moneda (17) porta una llegenda de tres signes, ↑ϣ⊕, no documentada fins ara en dracmes ibèriques. La paraula *bante* la tenim documentada nombroses vegades en Llúria, aïllada²⁰ o unida a unes altres a la part final;²¹ també està testimoniada en Los Villares (Caudete de las Fuentes).²² El paral·lel més semblant al nostre apareix en la inscripció de Llúria MLH F.13.9, per a la qual Untermann²³ proposa descompondre la paraula en el segment *ban* i en el morf *te*. Però la paraula es considera que està relacionada amb *banite*, i Silgo²⁴ insinua la possibilitat que fóra un títol honorífic, atès que existeix una freqüent associació d'aquesta paraula amb *ekiar*, la qual cosa no vindria malament.

16. L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 155.

17. L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 126.

18. J. DE HOZ, «Notas sobre nuevas y viejas leyendas monetales», *La moneda hispánica: ciudad y territorio, Anepos AespA*, XIV (1995), p. 321.

19. *Ibidem*.

20. J. UNTERMANN, *Monumenta Linguarum Hispanicarum. Band III. Die Iberischen Inschriften aus Spanien*, Wiesbaden, 1990, F.13.9. També abreujat MLH.

21. J. UNTERMANN, *Monumenta...*, F.13.26, F.13.20 i F.13.72.

22. J. UNTERMANN, *Monumenta...*, F.17.1.

23. J. UNTERMANN, *Monumenta...*, p. 178, § 548.

24. L. SILGO, *Léxico ibérico*, València, 1994, p. 65.

ИИХТΛ

La llegenda d'aquesta moneda (18) serveix per a rectificar una anterior lectura de Villaronga²⁵ i una més recent d'Aureo,²⁶ feta sobre la mateixa peça. La que nosaltres proposem únicament té un dubte en l'antepenúltim signe, ja que pensem que ha de ser el signe ↑, en el qual l'apèndix superior dret s'ha traçat un poc separat i dóna la impressió que forma part del signe següent, formant una aparent Ν. El signe Ι que Villaronga llig al final de la llegenda no existeix, és un detall final de la pota del pegàs. És difícil dir si aquesta llegenda té algun sentit.

ИМНН

Aquesta és la lectura íntegra de la llegenda de la moneda 19, que permet completar la que va donar Villaronga²⁷ a partir d'una única peça coneguda, la qual, a més a més, tenia el revers descentrat i estava cisellada per la part de l'inici de la llegenda. La nova moneda permet llegir ИМНН sense cap dificultat. No ens atrevim a proposar una transcripció, ja que desconeixem el valor fonètic del primer signe, si és el cas que en tingués un.

[---]~ΝΙ i ☉

La llegenda de la moneda 20 no es pot conèixer, ja que està incompleta i els únics signes que es veuen són difícils d'interpretar. Tant l'anvers com el revers corresponen a encunyats fins ara desconeguts; per tant, haurem d'esperar que aparegui una peça semblant amb una bona conservació.

[ι?]↑[ι?]

També poca informació ens dóna la moneda 21; porta la mateixa llegenda que la moneda Villaronga²⁸ 14, ja que ambdues han estat encunyades amb el mateix encuny de revers. Villaronga descriu --↑Λ, de la qual cosa es dedueix que creu en l'existència de dos signes al davant que no identifica. Pel que fa a la nostra moneda, permet corregir la lectura d'un dels dos signes que va identificar Villaronga, ja que a la nostra moneda es pot llegir amb seguretat ↑Λ. Hi ha dos signes davant, com proposa Villaronga? Tot fa pensar que sí, ja que n'hi ha un entre les potes de darrere del pegàs i un altre abans d'aquestes; encara que sembla que n'hi haja un altre entre les potes de davant. Tot fa creure que es tracta d'una llegenda bastant llarga.

25. L. VILLARONGA, *Les dracme...*, p. 118, núm. 157 (= CNH, p. 55, núm. 125).

26. Aureo 15-16/12/2004, lote 259.

27. L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 134, núm. 479.

28. L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 116, núm. 114.

ΠΙΤΛΗ

La llegenda grega deformada ΠΙΤΛΗ, de la moneda 22, la tenim també documentada una altra vegada en la moneda Villaronga²⁹ 72; ambdues han estat encunyades amb el mateix encuny de revers.

[CИΓΟΛΗΜ]

La llegenda de la moneda núm. 23 no es llig, però sembla que ha de ser, CИΓΟΛΗΜ ja que els encunys d'anvers i de revers pertanyen als mateixos que la moneda Villaronga³⁰ 336, malgrat que la nostra moneda es va encunyar després d'haver-li afegit un punt a l'encuny de revers. Aquesta i les dues llegendes següents semblen ser deformacions de la llegenda grega *Emporiton*, en les quals alguns signes podrien pertànyer al signari ibèric.

CМΓΛΟΗ

Tampoc la llegenda CМΓΛΟΗ de les monedes 24-25, anomenada convencionalment CPR per Villaronga,³¹ ofereix cap dubte en relació a la identificació dels signes, ja que es coneixen moltes monedes que la porten, acompanyada pels símbols creixent i llop, i que pertanyen a diferents encunys. Aquestes dues monedes i les que vénen a continuació augmenten substancialment la presència d'aquest tipus al tresor d'Orpesa la Vella, la qual cosa referma la idea de Villaronga que la localització de la ceca és possible que estiga en el territori situat per sota del riu Ebre, tal vegada, en la part nord de la província de Castelló.

CИΓΟΛΗΜ

Aquesta llegenda (moneda 26) és una variant de l'anterior, i la mateixa que es llig en la peça Villaronga³² 267. Amb el mateix encuny de revers es va emetre la nostra moneda, on s'hi veu clarament que el tercer signe no és tan tancat com diu Villaronga. Per tant, es tracta del mateix signe que porten les monedes 311-330, en les quals aquest també ofereix la part superior formant un ganxo cap a l'esquerra, més o menys obert, però mai tan circular com el representa Villaronga.

29. L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 114, núm. 72.

30. L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 127, núm. 336.

31. L. VILLARONGA, «Les dracmes d'imitació emporitana amb la llegenda CPR», *Ermanno A. Arslan Studia Dica-ta, Glauk* 7, 1991, p. 185-194.

32. L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 123, núm. 267.

CRONOLOGIA

El lot de monedes que va comprar el professor Esteve és una mostra representativa del conjunt de monedes que formaven el tresor d'Orpesa la Vella, el qual al seu torn conté una notable i bastant completa varietat dels diferents tipus de dracmes que habitualment qualifiquem com a dracmes ibèriques d'imitació emporitana. Això vol dir que el tresor es va amagar o perdre en un moment en el qual el fenomen de l'encunyació d'aquest tipus de monedes d'imitació ja s'havia acabat o estava en el seu moment final, ja que no s'hi véu cap manca significativa de monedes d'un o més grups que faça creure que encara no se n'havien encunyat. A més a més, el variat contingut d'aquest tresor posa de manifest que aquestes dracmes s'encunyaren durant un període relativament curt, la qual cosa permet que bona part estigueren en circulació efectiva al mateix temps.

Front a l'absència de monedes amb data d'encunyació coneguda, com podrien ser les monedes romanes, qualsevol hipòtesi sobre el moment d'ocultació o pèrdua d'aquest tresor està directament vinculada a la data final de l'encunyació de les dracmes ibèriques d'imitació emporitana, com a *terminus post quem*. Però aquesta qüestió no té una resposta unànim per part del col·lectiu d'investigadors i ens movem, doncs, segons les diverses propostes, dins d'una forquilla cronològica que abraça des de ca. 218 fins als inicis del segle II aC. Els investigadors que s'han ocupat d'aquestes monedes s'han decantat per moments, funcions i propòsits diferents.

Villaronga,³³ en el seu llibre sobre les dracmes ibèriques, desenvolupa una hipòtesi segons la qual aquestes monedes foren encunyades al llarg de tres moments diferenciats, que relaciona amb els aixecaments dels ibers, més concretament dels ilergets. Basant-se en la composició i en el lloc de troballa dels tresors i en l'anàlisi de les monedes proposa una idea evolutivodifusionista, segons la qual les monedes que copien més de prop a les dracmes emporitanes s'encunyaren a l'interior de Catalunya, durant els primers aixecaments dels ibers, els anys 218-217 aC; després s'emeteren les dracmes amb llegendes ibèriques llegibles, en el transcurs dels aixecaments ilergets de l'any 211 aC; i, finalment, es van encunyar les dracmes ibèriques amb llegendes il·legibles amb motiu del tercer aixecament ilerget, dels anys 206-205 aC. La contrarietat que suposa l'existència de dracmes amb topònims localitzats en àrees que es trobaven sota el presumible control militar Romà, com és ara *Barkeno*, *Tarakonsalir* o les imitacions amb llegenda grega corrupta i deformada de l'interior de Catalunya i de les rodalies d'*Emporion*, per a mantenir aquesta visió (de finançament de les forces militars ibèriques en lluita front a les tropes romanes), Villaronga no la sorteja convincentment ni és convenientment avaluada.

33. L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 107-108.

D'acord amb la concepció que Villaronga té del fenomen de les dracmes ibèriques, el tresor d'Orpesa la Vella hauria de datar-se després dels anys 206-205 aC, data aquesta que acceptem plenament. Una troballa recentment reconstruïda per Sills dóna ple suport al plantejament que les dracmes ibèriques es varen encunyar durant la Segona Guerra Púnica i que cap al 206 aC ja s'havien encunyat totes. Es tracta del tresor X4 que, entre moltes altres monedes, contenia 75 dracmes ibèriques pertanyents a una àmplia varietat de tipus, tanta com el d'Orpesa la Vella, i 54 monedes romanes, de les quals la més moderna era un denari RRC 110/1a, encunyat durant els anys 211-208; Sills³⁴ senyala que el contingut del tresor correspon a la producció que estava en circulació en els anys 207/206 aC, moment entorn al qual degué reunir-se, i creu que cap a l'any 200 ja devia estar amagat.

Nosaltres, durant un temps, abans de l'aparició de les monedes esmentades (p. e. *Tarakonsalir* o *Barkeno*), hem considerat versemblant la hipòtesi que tradicionalment ha estat defenent Villaronga, que les dracmes ibèriques s'encunyaren per finançar les despeses dels aixecaments ibèrics, però ara ens costa veure aquesta possibilitat com l'única i pensem que una finalitat de les dracmes ibèriques vinculada amb el bàndol romà també seria plausible, fins i tot podria ser més probable com fa uns anys va proposar García-Bellido. En una publicació de l'any 2000, nosaltres³⁵ hem escrit que les característiques de la producció de les dracmes ibèriques d'imitació suggereixen que es va tractar d'un tipus de contribució financera demandada amb unes característiques formals unificades (dissenys i pes), i que l'objecte d'aquesta demanda eren diverses ciutats i territoris del nord-est de la península Ibèrica, com es dedueix del fet que alguns van inscriure el seu topònim a les monedes. Tenint en compte que la moneda emporitana havia sigut la que quasi exclusivament estaven utilitzant els romans per a finançar les despeses de la guerra, és possible pensar que les dracmes ibèriques, amb els dissenys característics d'*Emporion*, hagueren estat demanades als pobladors indígenes pels romans com a part de llur contribució financera o bé que hagueren estat demanades com a pagament pels mercenaris ibèrics als seus patrons, en aquest cas les diverses ciutats i pobles ibèrics que les varen encunyar. Per tant, front a l'absència d'evidències clares en favor del finançament dels aixecaments dels ilergets, roman oberta la possibilitat que hagués sigut una producció relacionada d'alguna manera amb les tropes romanes o amb el bàndol romà en el curs de la Segona Guerra Púnica.³⁶

34. J. SILLS, *Gaulish...*, p. 110 i 394.

35. P. P. RIPOLLÈS, «La monetització del mundo ibérico», *III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric, Saguntum-PLAV*, Extra-3, 2000, p. 333.

36. La idea que el pagament d'*estipendium* als romans siga la causa de l'existència de les dracmes ibèriques ha estat proposada per M. P. GARCÍA-BELLIDO, «El proceso de monetización en el levante y Sur hispánico durante la Segunda Guerra Púnica», a J. UNTERMANN i F. VILLAR (eds.), *Lengua y cultura en la Hispania prerromana, Actas del V Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la península Ibérica*, Salamanca, 1993, p. 333-334. I per M. P. GARCÍA-BELLIDO i C. BLÁZQUEZ, *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos*, Madrid, 2001, vol. I, p. 27.

La data de ca. 206-205 aC per a l'encunyació de les últimes dracmes és segura? És molt probable. Alguns tresors³⁷ que coneixem permeten afinar la cronologia d'emissió del conjunt d'aquestes monedes. El final de les encunyacions de dracmes ibèriques cap als anys 206-205 aC és una hipòtesi molt probable, sobre la base que fou un fenomen relativament intens i curt en el temps, com els enllaços d'encuny d'anvers demostren, i per la seva presència en tresors que, d'acord amb la moneda romana que contenen, poden haver estat amagats pocs anys després d'aquesta data. El tresor X4 ens referma en aquesta idea, ja que la seva gran quantitat i varietat de dracmes ens permet assegurar que en l'horitzó de l'any 206 aC ja s'havien encunyat totes les dracmes ibèriques. El d'Orpesa la Vella té una composició de dracmes ibèriques semblant, especialment pel que fa a la varietat, ja que la major part de les emissions hi són presents.

La nostra impressió és que el tresor degué haver-se amagat a finals del segle III, i som partidaris de creure que cap als anys 206/205 aC ja s'havien emés totes les dracmes ibèriques. Nosaltres veiem un fenomen bastant unitari i interrelacionat³⁸ i pensem que les dracmes ibèriques s'encunyaren en poc temps i dins d'un procés més contemporani que evolutiu i allargat en el temps, és a dir, que no estem segurs que l'evolució lineal de les llegendes³⁹ que serveix d'argument clau per a la seua ordenació responga a la realitat.

La dispersió dels tresors⁴⁰ que contenen dracmes ibèriques ha fet pensar que aquestes monedes es varen encunyar dins de l'àrea geogràfica de l'actual Catalunya, alguns llocs d'Aragó i la part nord del País Valencià, idea que compartim. Realment, alguns tresors valencians contenen dracmes ibèriques, en especial el d'Orpesa la Vella en un nombre molt considerable; no obstant això, la nostra impressió és que com a molt només podríem involucrar la part nord de la província de Castelló. Més al sud de la ciutat ibèrica d'Arse, incloent-hi la *Contestània*, les troballes monetàries⁴¹ aïllades no semblen suportar la idea que allí s'encunyaren dracmes ibèriques.

37. L. VILLARONGA, *Tresors monetaris de la península Ibèrica anteriors a August: Repertori i anàlisi*, Barcelona, 1993, p. 21-36. Sobre el tresor de Tivissa i unes noves troballes esporàdiques contemporànies, amb context estratigràfic, vegeu ara N. TARRADELL-FONT, «Les monedes del Castellet...», p. 245-317.

38. Per un costat, l'existència de monedes encunyades amb els mateixos encunyats indiquen que s'atresoraren poc de temps després del moment d'encunyació; però en són moltes i de diferents tipus les monedes que repeteixen encunyats, la qual cosa suggereix que el seu propietari estava localitzat en un lloc estratègic per a reunir tanta varietat de tipus o bé que totes es posaren en circulació en un període de temps reduït. Per un altre costat, l'ús d'encunyats d'anvers amb reversos que tenen diferents llegendes o símbols fa pensar que es tracta d'un fenomen complex, molt concentrat en el temps i interrelacionat, vegeu L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 77-78.

39. Primer llegendes gregues corruptes i deformades, després llegendes ibèriques més o menys correctes i per últim les llegendes pseudoibèriques, com creu L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 104. O primer còpia de la llegenda *Emporion*, després la deformació de la llegenda i finalment l'ús de llegendes ibèriques, tal com es proposa a M. P. GARCÍA-BELLIDO i C. BLÁZQUEZ, *Diccionario de cecas...*, vol. II, p. 202.

40. L. VILLARONGA, *Les dracmes...*, p. 21-42.

41. P. P. RIPOLLÈS, *La circulación monetaria en las Tierras Valencianas durante la Antigüedad*, Barcelona, 1980, p. 131-134. *Idem*, *La circulación monetaria en la Tarraconense Mediterránea*, València, 1982. A. ALBEROLA i J. M. ABASCAL, *Moneda antigua y vida económica en las comarcas del Vinalopó*, València, 1998.

CATÀLEG⁴²

Emporion

- a/ Cap femení a dreta, amb una espiga de blat en el pentinat; dos dofins davant i un darrere.
- r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; sota, inscripció grega ΕΜΠΟΡΙΤΩΝ.

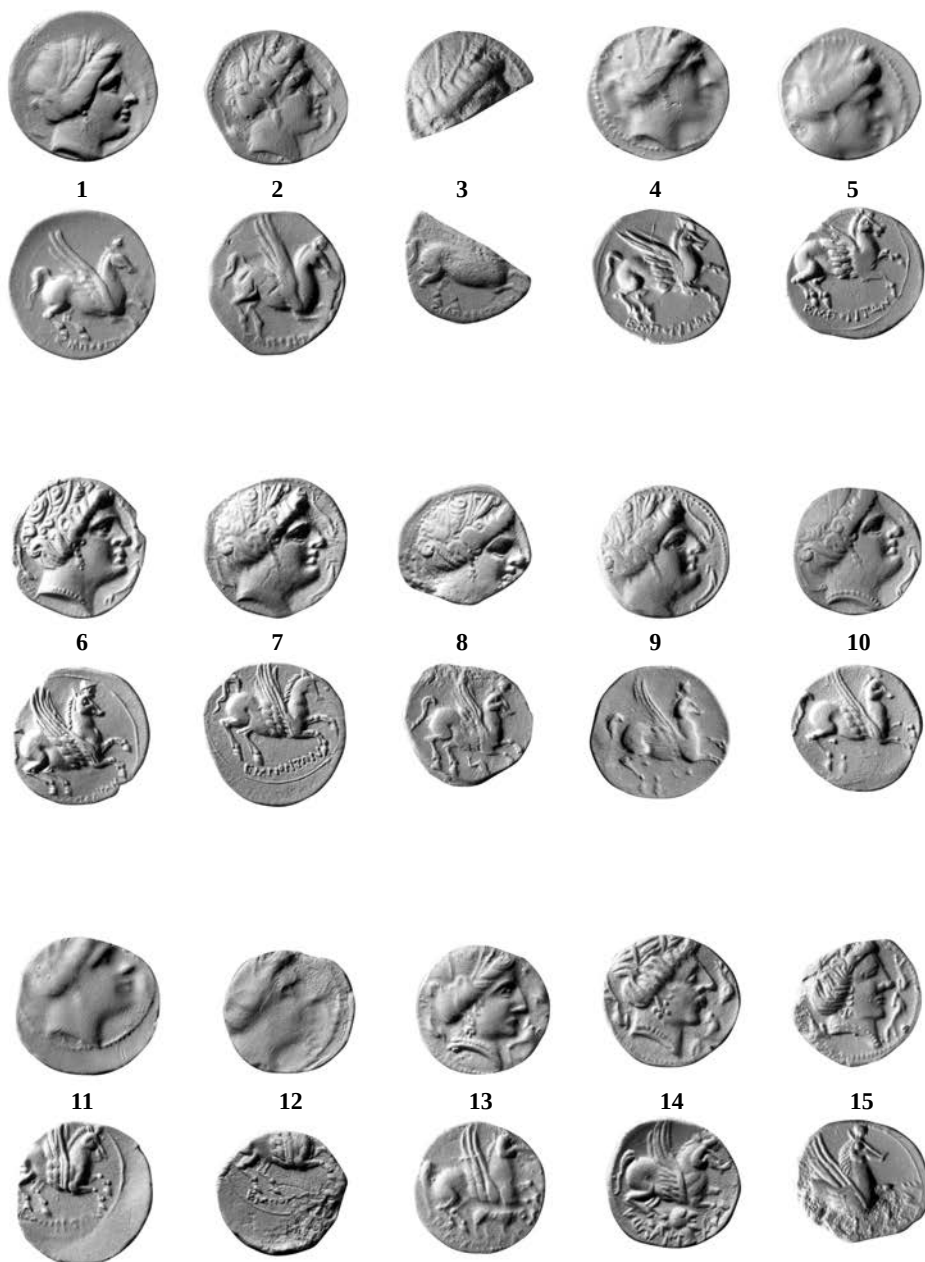
1. AR. Dracma. 4,6 g, 6 h, 20 mm. ΕΜΠΟΡΙΤ[ΩΝ] Vives III-11, CNH, p. 22, núm. 37. Guadán, classe IX, tipus II, núm. 425. Villaronga 2003, grup 3, 141-152. Esteve, 2001, núm. 1.
2. AR. Dracma. 4,7 g, 2 h. 18 mm. ΕΜΠΟΡΙΤΩΝ. CNH p. 23, núm. 42. Guadán, classe IX, tipus II, pròxima a núm. 480. Villaronga 2003, grup 5, 288-299. Esteve, 2001, núm. 2.
3. AR. Dracma. 3,0 g (partida), 5 h. 20 mm. ΕΜΠΟΡΙΤΩΝ. CNH, p. 24, núm. 50. Guadán, classe IX, tipus III, grup I. Villaronga 2003, grup 6, 486-522. Esteve, 2001, núm. 3.
4. AR. Dracma. 4,70 g, 11 h. 18, 5 mm. ΕΜΠΟΡΙΤΩΝ. CNH, p. 24, núm. 50. Guadán, classe IX, tipus III, grup I. Villaronga 2003, grup 6, 486-522. Esteve, 2001, núm. 4.
5. AR. Dracma. 4,7 g, 12 h. 18 mm. ΕΜΠΟΡΙΤΩΝ. CNH, p. 24, núm. 50. Guadán, classe IX, tipus III, grup I. Villaronga 2003, grup 6, 486-522. Encuny de revers com la moneda núm. 4. Esteve, 2001, núm. 10.
6. AR. Dracma. 4,2 g, 6 h. 17, 5 mm. [ΕΜ]ΠΟΡΙΤΩΝ. CNH, p. 24, núm. 53. Guadán, classe IX, tipus VIII, pròxima a núm. 590. Villaronga 2003, grup 5, 324-338. Esteve, 2001, núm. 5.
7. AR. Dracma. 4,6 g, 4 h. 19 mm. ΕΜΠΟΡΙΤΩΝ. CNH, p. 24, núm. 53. Guadán, classe IX, tipus VIII, pròxima a núm. 583, 585. Villaronga 2003, grup 5, 324-338. Mateix encuny d'anvers que Villaronga 2003, 625. Esteve, 2001, núm. 6.

a/ Similar.

r/ Similar, però davall del pegàs hi ha un dofí.

8. AR. Dracma. 4,5 g, 4 h. 19 mm. Encuny d'anvers com la moneda núm. 6. La llegenda està fora del cospell. CNH p. 25, núm. 54. Guadán, classe X, pròxima a núm. 659 i ss. Villaronga 2003, grup 6, 625. Esteve, 2001, núm. 7.
9. AR. Dracma. 4,7 g, 9 h. 18 mm. Encuny d'anvers com la moneda núm. 6. La llegenda està fora del cospell. CNH p. 25, núm. 54. Guadán, classe X, pròxima a núm. 659 i s. Villaronga 2003, grup 6, 625. Esteve, 2001, núm. 8.

42. Després de la descripció d'anvers i de revers donem les dades físiques de les monedes i les referències bibliogràfiques més usuals: A. VIVES, *La moneda hispànica*, Madrid, 1926, citat Vives; L. VILLARONGA, *Corpus nummum Hispaniae ante Augusti aetatem*, Madrid, 1994, citat CNH; *Idem*, *Les dracmes ibèriques i llurs divisors*, Barcelona, 1998, citat Villaronga, 1998; A. M. DE GUADÁN, *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*, Barcelona, 1968-1970, citat Guadán. Al final de tot donem el núm. d'identificació que les monedes tenen en el llibre de F. ESTEVE, *Les fonts antigues...*, citat Esteve, 2001.

Làmina 1

10. AR. Dracma. 4,6 g, 7 h. 17 mm. El dofí del revers quasi es veu i la llegenda està fora del cospell. Encuny d'anvers com la moneda núm. 6 i de revers com la 8. CNH p. 25, núm. 54. Guadán, classe X, pròxima a núm. 659 i s. Villaronga 2003, grup 6, 625. Esteve, 2001, núm. 9.

a/ Similar.

r/ Similar, però sense dofí.

11. AR. Dracma. 4,7 g, 3 h. 19, 5 mm. [E]ΜΠΟΡΙΤΩΝ. CNH p. 26, núm. 65. Guadán, classe VIII, tipus IV. Esteve, 2001, núm. 11.
12. AR. Dracma. 4,1 g, 7 h. 17 mm. ΕΜΠΟΡΙ[ΤΩΝ]. CNH p. 26, núm. 65. Guadán, classe VIII, tipus IV. Esteve, 2001, núm. 12.

Imitacions ibèriques

A. Tipus identificats

a/ Cap femení a dreta, amb una espiga de blat en el pentinat; dos dofins davant i un darrere.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; a sota, símbol llop i llegenda
 ΠΤΥΦΧΜΡΛΛΛ[ΔΓΜΨΥ] (*iltiřtasali[ruřtin]*).

13. AR. Dracma. 4,6 g, 11 h, 18 mm. CNH p. 42, núm. 37. Guadán, núm. 836. Villaronga 1998, 253 (també del tresor d'Orpesa la Vella). Esteve, 2001, núm. 16.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; a sota, cap i llegenda ΚΩΛΜΡ (*etokiřa*).

14. AR. Dracma. 4,5 g, 11 h, 17, 5 mm. CNH p. 51, núm. 97. Guadán, núm. 859. Villaronga 1998, 434-435. Esteve, 2001, núm. 17.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; a sota, signes ibèrics ΟΥ (*kuti*) i llegenda
 ΨΔΔΔΛΕ (*tikirskine*).

15. AR. Dracma. 3,7 g (incompleta), 7 h, 18 mm. CNH p. 47, núm. 73. Villaronga 1998, 348-349. Totes les monedes comparteixen el mateix encuny d'anvers i revers. Esteve, 2001, núm. 25.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; a sota, torques i punt; llegenda $\uparrow\Phi\uparrow\Theta\uparrow\Phi$ (*¿urketeker?*).

16. AR. Dracma. 4,6 g, 12 h, 18 mm. CNH p. 47, núm. 69. Villaronga 1998, 305-307. Esteve, 2001, núm. 22.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; sota, dofí i llegenda $\text{I}\Psi\oplus$ (*bante*).

17. AR. Dracma. 4,5 g, 12 h, 19 mm. CNH p. -. Villaronga 1998, -. Esteve, 2001, núm. 28.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; a sota, llegenda $\text{I}\text{I}\text{I}\text{X}\text{I}\text{I}\text{A}$.

18. AR. Dracma. 4,8 g, 6 h, 19 mm. CNH p. 55, núm. 125 (corregida). Villaronga 1998, 157 (corregida). Esteve, 2001, núm. 23.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; a sota, llegenda $\text{I}\text{M}\text{I}\text{H}$.

19. AR. Dracma. 3,9 g (fragmentada), 11 h, 18, 5 mm. Villaronga 1998, 479. Esteve, 2001, núm. 24.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; a sota, llegenda $[\text{---}]\text{V}\text{N}\text{I}$; davant signe ibèric $\odot$ (*ku*).

20. AR. Dracma. 3,7 g (incompleta), 12 h, 18, 5 mm. CNH p. -. Villaronga 1998, 381. Esteve, 2001, núm. 26.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; a sota, llegenda $[\text{¿?}]\uparrow\text{I}[\text{¿?}]$.

21. AR. Dracma. 4,3 g (lleugera pèrdua de pes), 9 h, 18 mm. CNH p. 38, núm. 7A. Villaronga 1998, 114. Esteve, 2001, núm. 27.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; a sota, llegenda $\Pi\text{I}\text{T}\wedge\text{I}$.

22. AR. Dracma. 4,2 g, 11 h, 18 mm. CNH p. -. Villaronga 1998, 72. Esteve, 2001, núm. 29.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; a sota, creixent; damunt, punt; la llegenda [CНГОЛНМ] no es llig.

23. AR. Dracma. 3,6 g, 4 h, 20 mm. El punt sembla que s'ha afegit posteriorment, ja que la moneda Villaronga, 1998, 336 pertany als mateixos encunyats d'anvers i de revers i no porta punt damunt del pegàs. Altres referències CNH p. 47, núm. 71vt. (no té un punt damunt del pegàs). Guadán, classe XII, tipus IV, grup XII, 816 vt. Esteve, 2001, núm. 15.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; a sota, torques i llegenda CΠΓΛΟΗ.

24. AR. Dracma. 4,7 g, 8 h, 19 mm. CNH p. 46, núm. 60. Guadán, núm. 825-31. Villaronga 1998, 328. Esteve, 2001, núm. 18.

25. AR. Dracma. 4,6 g, 12 h, 20 mm. CNH p. 46, núm. 60. Guadán, núm. 825-31. Villaronga 1998, 324. Esteve, 2001, núm. 19.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; a sota, llop i llegenda CНГОЛНМ .

26. AR. Dracma. 4,3 g, 12 h, 17, 5 mm. Villaronga 1998, 267. Esteve, 2001, núm. 20.

27. AR. Dracma. 4,7 g, 12 h, 19 mm. Villaronga 1998, 267. Esteve, 2001, núm. 21.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; sense llegenda; doble gràfila.

28. AR. Dracma. 4,4 g, 10 h, 20 mm. Guadán 782-787. CNH p. 26, núm. 61. Villaronga 1998, 499 (aquesta moneda). Esteve, 2001, núm. 31.

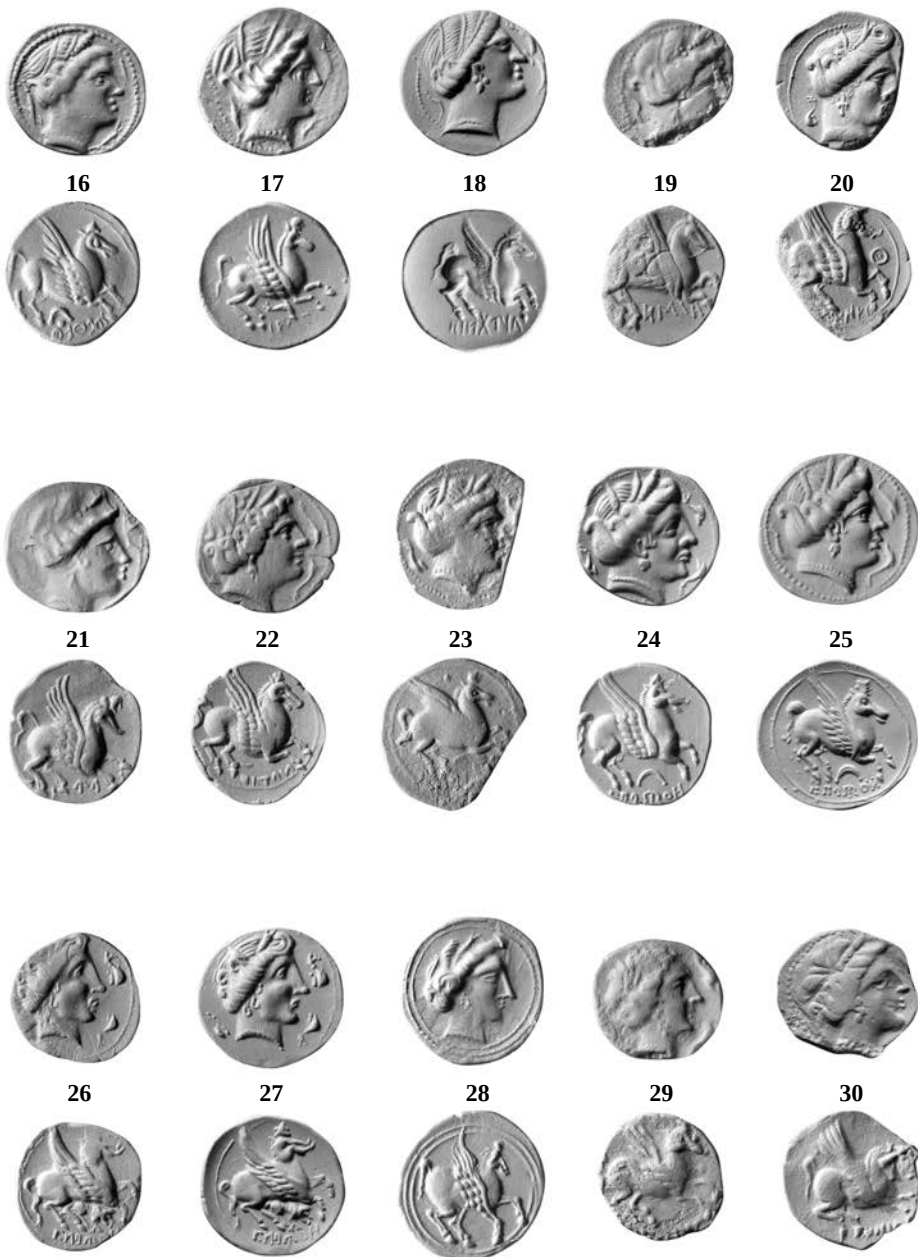
a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; llegenda fora del cospell; un punt davant del pegàs.

29. AR. Dracma. 4,41 g (lleugera pèrdua de pes), 9 h, 17, 5 mm. Guadán 797. CNH p. – Villaronga 1998, 130. Esteve, 2001, núm. 32.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; a sota, llegenda il·legible.

Làmina 2

30. AR. Dracma. 4,1 g (arrossegada), 4 h, 18 mm. Esteve, 2001, núm. 30.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; a sota, dofí; llegenda fora del cospell.

31. AR. Dracma. 4,3 g, 7 h, 19 mm. CNH p. 49-50, núm. 83-94. Guadán, classe XII, tipus IV, grup XL (?), pròxima a núm. 885-890. Villaronga, 1998, 421. Esteve, 2001, núm. 14.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; llegenda fora del cospell.

32. AR. Dracma. 4,2 g (erosionada), 1 h. 18 mm. Llegenda fora del cospell. No es pot dir amb seguretat el tipus a què pertany; segurament és una dracma ibèrica d'imitació emporitana: CNH p. 37, núm. 7. Guadán, classe XII, tipus IV, 820. Villaronga, 1998, 100-13. Esteve, 2001, núm. 13.

33. AR. Dracma. 3,3 g (incompleta), 11 h, 18 mm. CNH p. – L'encuny d'anvers és molt pròxim a Villaronga, 1998, 311-21. Esteve, 2001, núm. 33.

B. Tipus no identificats

a/ Cap femení a dreta; dos dofins davant [i un darrere].

r/ Pegàs a dreta; falten les parts inferior i dreta.

34. AR. Dracma. 2,1 g (partida), 9 h, 18 mm. CNH p. ¿? Esteve, 2001, núm. 34.

a/ Similar.

r/ Pegàs a dreta, amb el cap modificat; falten les parts inferior i dreta.

35. AR. Dracma. 2,8 g (partida i erosionada), 7 h, 18 mm. CNH p. ¿? Esteve, 2001, núm. 35.

31

32

33

34

35

LEUNI, una nova seca ibèrica*

L. VILLARONGA

Sempre és interessant la publicació d'una moneda inèdita i més si es tracta d'una seca nova. Però creiem que el que és realment important és poder presentar-ne diverses, com és el nostre cas, en què parlem de tres exemplars inèdits.

- a/ Cap viril a la dreta amb l'orella molt acusada i les ífules penjant. El coll presenta uns sortints per davant i per darrere que podrien ser el mantell i que fan de suport. Gràfila de punts.
- r/ Esfinx alada a la dreta, amb les quatre potes sobre una línia, la cua puntejada que acaba molt corbada, per dessota inscripció ibèrica. de caràcters del nord, on llegim LEUNI. Per sota del ventre, entre les potes el que sembla un creixent i punt, que podria ser un cercle.

1	1	1. AE 35,57 g, 1 h.
[	]	2. AE 21,35 g, 2 h.
	-2	3. AE 27,45 g, 3 h.

La mitjana de pes és de 28,12 g, la desviació típica de 7,13, i el coeficient de variació és del 25 %. La dispersió del pes d'aquestes monedes és bastant gran, i tenen un interval de confiança per la mitjana entre 20 i 36 g. Corresponen a un sistema de 10 monedes en lliura romana, d'uns 32 g.

Les tres monedes tenen el mateix encuny d'anvers i tenim dos encunys de revers.

*Aquest treball fou presentat al XI Congreso Nacional de Numismática, de Saragossa d'octubre de 2002, i no fou publicat.

L'estil i traçat dur dels caps és similar al de les monedes d'*Ipóra*, Corpus 365-1, figura 4, a les de *Castulo* amb KO, Corpus 332-9, figura 5, i al de les de *Ursone*, Corpus 367-1, figura 6. L'esfinx copia les de *Castulo* i *Ursone*. Per aquesta, Garcia-Bellido diu que es presenta en tres posicions: marxant, saltant i amb ureus; en la nostra, les quatre potes toquen a la línia.

Pel que fa a la inscripció $\uparrow \uparrow \uparrow \uparrow$ que llegim LEUNI, està escrita en caràcters de l'alfabet ibèric del nord. El signe ibèric E presenta dos traços sortints cap avall, que trobem en les emissions antigues de *Sekaisa*, Corpus 231-1 i 2, figura 7. Aquesta variant de la E es presenta rarament.

Repassats els repertoris d'Untermann, no trobem aquesta paraula, ni les seues possibles arrels.

En el següent quadre presentem les característiques:

TAULA 1. Característiques de les monedes

<i>Emissió</i>	<i>Anvers</i>	<i>Revers</i>	<i>Llegenda</i>	<i>Pes</i>	<i>Sistema</i>	<i>Cronologia</i>
LEUNI	cap	esfinx	ibèric n.	28,12	10 m × 11	prin. s. II aC
IPORA	cap	—	l·latina	30,80	10 m × 11	prin. s. II aC
CASTULO	cap	esfinx	ibèric s.	29,74	10 m × 11	prin. s. II aC
URSONE	cap	esfinx	l·latina	31,49	10 m × 11	prin. s. II aC
SEKAISA	cap	—	ibèric n.	14,60	20 m × 11	prin. s. II aC

Veiem una coincidència total dels tipus, metrologia i cronologia.

Són singulars les influències que trobem en aquesta nova emissió per la seva tipologia i estil, procedents d'Andalusia, d'*Ipóra* (El Salobral, Luque, Còrdova), de *Castulo* (Cazlona, Linares, Jaén) i d'*Ursone* (Osuna, Sevilla).

Totes les emissions tenen la mateixa metrologia i cronologia de principis del segle II aC. Del nord rep la influència de l'escriptura, traçada amb tota perfecció usant una variant de la E, que trobem en la primera emissió de *Sekaisa* (Poyo de Mora, Belmonte, Zaragoza), de principis del segle II aC.

Sembla ser que les monedes ara publicades procedeixen de la província de Ciudad Real, geogràficament equidistant dels dos grups d'influències.

És un cas insòlit, del qual es podrien fer molts comentaris, com el de moviments de pobles, però serien simples hipòtesis. El que resulta evident és el testimoni de les monedes que acabem de presentar, i cal destacar-ne la influència epigràfica tan allunyada, per a la qual no trobem cap justificació.

BIBLIOGRAFIA

- Corpus VILLARONGA, L. *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti aetatem*. Madrid, 1994.

1

2

3

4

5

6

7

- García-Bellido GARCÍA-BELLIDO, M. P. *Las monedas de Castulo con escritura indígena*. Barcelona, 1982. L'esfinx és tractada a les pàgines 47 i s.
- Untermann UNTERMANN, J. *Monumenta Linguarum Hispanicarum*. Wiesbaden, 1990.

La moneda islàmica a Menorca: Noves aportacions

B. MOLL MERCADAL

L'any 1994 vam publicar un recull de troballes inèdites de moneda islàmica realitzades a Menorca, resultat de la investigació realitzada a diverses col·leccions privades nodrides de troballes casuais de peces aïllades, excepte un petit conjunt de tretze dirhams almohades. Es tracta per tant de troballes de *moneda perduda* realitzades aïlladament i que tendeixen a reflectir la realitat de la circulació monetària a un territori perfectament definit com és una illa.

Com a complement de l'esmentat recull estudiem aquí un conjunt de tretze monedes islàmiques procedents de troballes individuals realitzades a Menorca amb posterioritat a 1994, format per:

- Moneda califal: 3
- Moneda taifa: 5
- Encunyacions anònimes dels Banû Gâniya: 1
- Moneda almohade: 4

Dels tres exemplars de moneda califal, un és un dirham de 'Abd al Raḥman III de l'any 346 H/957-958 dC de la seca de Madīnat al Zahrâ', i un altre és un dirham de Hišâm II de l'any 388 H/997-998 dC i seca Al Andalus; el tercer exemplar és un petit fragment sense identificar, tot i que probablement és de 'Abd al Raḥman III.

Aquests tres exemplars augmenten considerablement el nombre de peces califals trobades fins ara a Menorca, sis en total, i amplien també el seu marc cronològic. Això no obstant, el total de peces, nou, segueix essent molt feble en comparació amb les encunyacions taifes, per exemple.

Les cinc monedes taifes es distribueixen en dues de la taifa de Dâniya-Mayûrqa, altres dues de la taifa de Mayûrqa i una de la taifa amirita de València.

Les dues primeres són sens dubte les dues peces més interessants del present recull; es tracta de dues fraccions de dirham a nom de Ḥasan b. Mugâhid, malauradament molt gastades, fet que impedeix determinar la seca i la data.

L'evidència avui coneguda d'aquesta sèrie està formada per vuit tipus de fraccions de dirham i un tipus de fracció de dinar, varietat tipològica que contrasta amb l'escàs nombre d'exemplars coneguts (Retamero, 1992, p. 92), on hi figuren el nom de Ḥasan, sol o acompanyat d'altres noms no identificats —Aḥmad, Yaḥyà, 'Abd Allâh i Gafar— o del *laqab* Sa'ad al Dawla. La seca, quan és visible, és en tots els casos Dâniya, mentre que les úniques dates conegudes són els anys 430 i 432.

Aquesta cronologia planteja un problema no resolt atès que el pare de Ḥasan, Mugâhid, encara era viu, i a més es tracta de peces que són anteriors a la represa de les encunyacions de Mugâhid els anys 435 i 436 després d'un hiatus de trenta anys. Prieto Vives (1926, p. 36) aventurà la hipòtesi d'una possible revolta de Ḥasan contra el seu pare, no mencionada a cap font.

Si fos així, s'hauria produït el perdó patern, atès que a les encunyacions dels anys 435 i 436 figuren els noms dels dos fills de Mugâhid, 'Alî i Ḥasan (Barceló, 1983, 46); altres possibilitats serien una possible regència de Ḥasan per un període limitat (Retamero, 1992, p. 91-92) o el seu nomenament com hereu en absència del primogènit, 'Alî, captiu a Sardenya (Ariza, 1992, p. 153).

De la taifa de Mayûrqa hi ha representació dels dos sobirans, 'Abd Allâh b. Aglab al Murtaḍà i Mubaššir al Nâşir al Dawla, cadascun amb una fracció de dirham sense data; no obstant, atesa l'epigrafia, la moneda de Mubaššir correspon segurament a alguna de les darreres encunyacions.

La moneda de la taifa amirita de València és una fracció de dirham de 'Abd al Malik b. 'Abd al 'Azîz al Muẓaffar, sense data perquè manquen els marges. Això no obstant, la tipologia correspon sense cap dubte a les encunyacions dels anys 456-457, considerades les més nombroses d'aquest sobirà. (Domenech Belda, 1992, p. 50-51).

Al recull de 1994 hi havia també una moneda d'aquesta taifa, justament del pare de 'Abd al Malik, 'Abd al 'Azîz al Mañşur, de data dubtosa però situada entre els anys 435 i 440.

Les altres taifes representades eren les de Almeria i Saragossa, amb una sola encunyació de cadascuna. Sembla evident, per tant, que el numerari de les taifes forànies arribava a Menorca en petites quantitats, gairebé d'una manera testimonial i segurament a través de Dâniya.

No hi ha cap exemplar de moneda almoràvit, fet que concorda amb l'escassa presència detectada al recull de 1994, reduïda a un quirat i tres fraccions de dirham de tipus taifa a nom de 'Alî b. Yûsuf i una fracció de dirham anònima de la mateixa època. En canvi, les encunyacions anònimes, també dirham de tipus taifa, que atribuïm als Banû Gâniya (Moll, 2002) són abundants —només superades

pel numerari taifa—, abundància que no es reflecteix al conjunt que estudiem aquí, ja que només n’hi ha un exemplar. Aquest presenta la particularitat que el metall utilitzat és coure o bronze, de moment un cas únic en aquest tipus de numerari.

Completen el conjunt quatre dirham almohades, anònims amb menció del Maḥdī. Només en un figura la seca, que és *Fâs*, la més abundant al recull de 1994, on hi havia quatre exemplars d’un total de set amb menció de seca.

Com a resum, presentem el següent quadre comparatiu entre les peces publicades el 1994 i les que estudiem al present article:

TAULA 1. Comparació entre les peces del 1994 i les estudiades en el present article

	1994	2005
Emirat	5	—
Aglabites	1	—
Califat Omeia	6	3
Califat Fatimita	1	—
Taifes	20	5
Almoràvits	5	—
Banû Gâniya	15	1
Normands de Sicília	1	—
Almohades	40	4
Total	94	13

Atesa la migradesa de la mostra, no és d’estranyar l’absència de numerari poc representat al recull de 1994, com ara la moneda aglabita, fatimita i dels normands de Sicília. En canvi, era d’esperar certa presència de moneda emiral i major abundància de numerari dels Banû Gâniya.

Amb aquestes excepcions i amb totes les reserves que es deriven de la utilització d’una mostra reduïda, pensem que amb el conjunt estudiat es dibuixa millor el perfil del que devia ser la circulació monetària a un territori geogràficament tan ben definit com és una illa de petita extensió entre els segles I-VII H/VIII-XIII dC.

CATÀLEG

A) Califat de Còrdova

‘Abd al Raḥman III al Nâsir li Dîn Allâh (300-350 H / 912-961)

Núm. 1. AR. Dirham (fragmentat). Seca: *Madînat al Zahrâ’*. Any 346 H / 957-958 dC.

IIA

الامام الناصر
لدين الله عبد الرحمن
امير المؤمنين
.....

IA

لا اله الا
الله وحده
لا شريك له
محمد

IAM: (الدرهم) بمد ينة الزهرا سنة ست واربعين و

IIAM: Q.61,9 (incomplet)

Referència: V.429/Frochoso 346.10 P: 1,62 g D: 22 mm

Hišâm II al Mu'ayyad billâh (366-399H / 977-1008) (primer regnat).

Núm. 2. AR. Dirham. Seca: *Al Andalus*. Any 388H / 9 97-998 dC.

IIA

الامام هشام
امير المؤمنين
المؤيد بالله
عامر

IA

لا اله الا
الله وحده
لا شريك له
محمد

IAM: بسم الله ضرب هذا الدرهم بالاندلس سنة ثمان وثمانين

IIAM: Q.61,9.

Referència: V.538/Frochoso 388.52 P: 1 g D: 21 mm

No identificat

Núm. 3. AR. Dirham (fragment). Seca: ? Any: ?

IIA

.....
.....
..... 1
..... امير (مير).....

IA

.....
..... (و ح) ده
..... (شريك) ك له
.....

IAM: ?

IIAM: ?

P: 0,57 g D: 11/12 mm

B) Taifa de Dâniya-Mayûrqa**Ḥasan b.Mugâhid** (cronologia incerta)**Núm. 4.** AR. Fracció de dirham. Seca: ? Any: ?

IIA

حسن
الامام
امير المؤمنين

IA

لا اله الا
(محمد رسول الله)

IAM: (بسم الله ضر)

IIAM: Q.61,9 (incomplet)

Referència: V.1323-1324 / PV 198-204. P: 0,55 g D: 12/14 mm

Núm.5. AR. Fracció de dirham. Seca: ? Any: ?

IIA

حسن
الامام هشام

IA

لا اله الا
مجيد

IAM: frustra

IIAM: Q.61, 9 (incomplet)

Referència: V.1323-1324 / PV 198-204. P: 0,62 g D:12 mm

C) Taifa de Mayûrqa**‘Abd Allâh b.Aglab al Murtaḍà (468-486 H / 1075-1093 dC)****Núm. 6.** AR. Fracció de dirham. Seca: ? Any: ?

Làmina 2

IIA
ابن
الامام عبد (الله)
امير المؤمنين
اغلب

IA
المرتضى
له الا الله
وحده لا شريك له
.....

IAM: (هـ) ذا الد (رهم)

IIAM: sense marge

Referència: V.1353-1360 / PV.218.a-h. P: 2 g D: 14/17 mm

Mubaššir b.Sulaymân al Nâšir al Dawla (486-509 H / 1093-1115 dC)

Núm.7. AR. Fracció de dirham (fragmentat). Seca: ? Any: ?

IIA
.....
.....
محمد رسول (الله)
(س) ليمن

IA
.....
.....
الاما (م)
.....

Sense marges.

Referència: V.1361-1379 / PV.219.a-r. P: 0,5 g D: 7/9 mm

D) Taifa de València

‘Abd al Malik b. ‘Abd al ‘Azîz al Muzaffar al Nizâm al Dawla (453-457H / 1061-1064 dC)

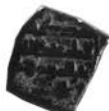
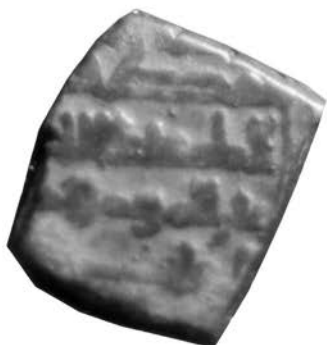
Núm. 8. AR. Fracció de dirham. Seca: ? Any: ?

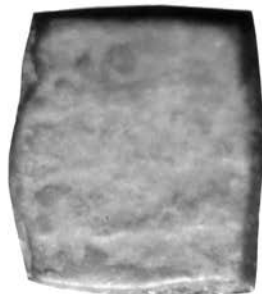
7

amp.

8

amp.

9

amp.

IIA

(ابن)
 (ال) مظفر
 الامام عبد الله
 امير المؤمنين
 اغلب

IA

الظافر
 لا اله الا
 الله وحده
 لاشريك له

Sense marges.

Referència: V.1077 / PV.166.a-b. P: 2,08 g D: 10/12 mm

E) Encunyacions anònimes atribuïdes als Banû Gâniya**Núm. 9.** AE. Fracció de dirham tipus taifa. Seca: ? Any: ?

IIA

الاما (م)
 عبد (الله)

IA

.....
 ا لا...
 وحده

Sense marges.

Referència: Moll tipus I (variant). P: 1,98 g Mides: 11 × 11 mm

F) Almohades**Dirham anònims amb menció d'al Mahdî**

IIA

الله ربنا
 محمد رسولنا
 المهدي امامنا

IA

لا اله الا الله
 الامركله لله
 لا قوة الا بالله

Núm. 10. AR. Dirham. Seca: Fâs.

IA

Referència: V.2107 / Hazard.1096. P: 1,48 g Mides: 18 × 19 mm

Núm. 11. AR. Dirham. Sense seca.

Referència: Hazard 1103. P: 1,52 g Mides: 19 × 19 mm

Núm. 12. AR. Dirham. Sense seca.

Referència: Hazard 1103. P: 1,5 g Mides: 18 × 19 mm

Núm. 13. AR. Dirham. Sense seca.

Referència: Hazard 1103. P: 1,47 g Mides: 18 × 19 mm

BIBLIOGRAFIA

- ARIZA ARMADA, A. «Las cecas de taifas bajo dominio eslavo». *Gaceta Numismática* [Barcelona], núm. 105-106 (1992), p. 143-162.
- BARCELÓ PERELLÓ, M. «Assaig d'un corpus numismàtic de la taifa amirida de Dânya-Mayûrqa (436-468)». *Actas del IV Coloquio Hispano-Tunecino. Palma de Mallorca, 1979*. Madrid, 1983. p. 43-57
- DOMENECH BELDA, C. «Les encunyacions monetàries a la taifa amirita de València». *Gaceta Numismática* [Barcelona], núm. 105-106 (1992), p. 43-64.
- FROCHOSO SÁNCHEZ, R. «Las monedas califales de ceca Al-Andalus y Madînat al Zahrâ'. 316-403 H / 928-1013 dC». Publicaciones de la Consejería de Cultura de la Junta de Andalucía y Obra Social y Cultural de Cajasur. Córdoba, 1996.
- HAZARD, H. W. *The Numismatic History of Late Medieval North Africa*. New York: American Numismatic Society, 1952
- MOLL MERCADAL, B. «Contribució a l'estudi de la circulació monetària a la Menorca musulmana». *Meloussa* [Maó], núm. 3 (1994), p. 25-68. Reproduït a *Acta Numismàtica* [Barcelona], núm. 26 (1996), p.81-138.
- «De nou sobre les encunyacions almoràvits de les Illes Balears (Illes Orientals d'Al Andalus)». *Acta Numismàtica* [Barcelona], núm. 32 (2002), p. 49-70.
- PRIETO VIVES, A. (1926) «Los reyes de Taifas. Estudio histórico-numismático de los musulmanes españoles en el siglo v de la Hegira (XI dC)». Madrid (PV).
- RETAMERO I SERRALVO, F. «Aproximació a les encunyacions de la taifa amirita de Dâniya-Mayûrqa (402?-468 / 1011?-1076)». *Gaceta Numismática* [Barcelona], núm. 105-106 (1992), p.87-106.
- VIVES ESCUDERO, A. *Monedas de las dinastías arabigo-españolas*. Madrid, 1893. Reimpressió J. R.CAYÓN. Madrid, 1978.

10

amp.

11

amp.

12

amp.

13

amp.

Dos diners inèdits del comtat d'Urgell

M. CRUSAFONT I SABATER

Les peces que presentem són, en realitat, dues varietats diferents d'un mateix tipus inèdit del comtat d'Urgell i emeses, com és més freqüent, per un comte de nom Ermengol. No podem dir, afortunadament, que siguin excepcionals en el nostre temps les afloracions de nous tipus en la sempre difícil, però sempre també tan interessant, sèrie comtal catalana. Sí que resulta bastant singular, però, que hagin aparegut de forma gairebé simultània i des de procedències diverses dues varietats diferents d'un tipus fins ara inconegut. Nosaltres havíem just acabat de redactar una nota de presentació basada en la segona varietat. En sorgir poc després la primera, ens hem vist obligats a refer-ho tot, però amb l'avantatge de poder reafirmar millor encara l'atribució que havíem suposat. Vegem en primer lloc la descripció completa de les peces:

1. Diner de billó del comtat d'Urgell a nom d'un comte Ermengol.

a/ ERM-EGO disposat en dos trams verticals i als costats d'un bàcul amb bola a la part alta del pal i un petit triangle a l'extrem inferior.

r/ AGEMONTIS, sense indicació d'inici de llegenda. Creu interior amb petits anells als espais.

Pes: 0,77 g (incompleta) Ø: 15 mm Inèdita Làm. núm. 1

2. Diner de billó del comtat d'Urgell a nom d'un comte Ermengol.

a/ E-R/M-E/G-O amb parelles de lletres disposades en tres grups superposats i flanquejant un bàcul de pal llis i amb la base forçada.

r/ AGEMONTIS, sense indicació d'inici de llegenda. No es pot descartar que la segona vocal sigui, en realitat, una E. Creu com abans.

Pes: 0,67 g (desgast) Ø: 13,5 mm Inèdita Làm. núm. 2

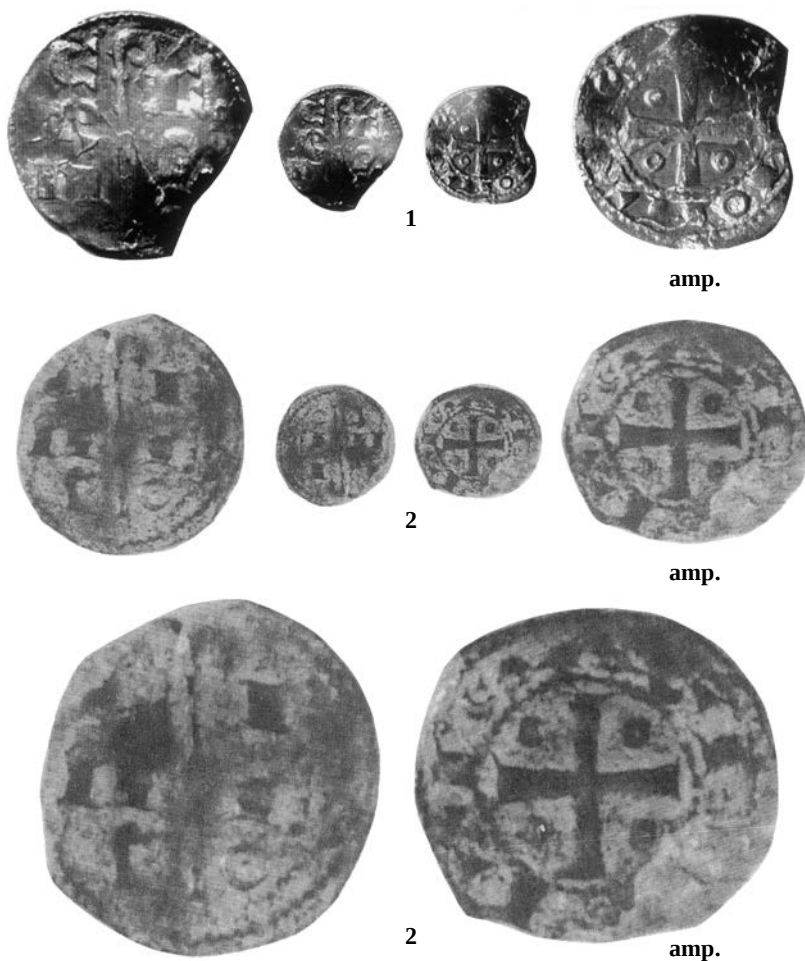
1

amp.

El nou tipus té un seguit de trets originals. D'una banda, l'absència de la llegenda marginal a l'anvers, substituïda per uns grups de lletres acantonant un bàcul. De l'altra veiem que no apareix la titulació comtal, un fet que només es produeix en el diner d'Ermengol V amb el genet ibèric al revers (Bal-118).¹

Pel que fa al bàcul de la segona varietat, observem que difereix dels del grup primer, és a dir dels bàculs sens aditaments a la base com U, brots o trèvols, en el fet que no té la bola a la part alta sinó que és totalment llis. Tant per aquest fet com pel remat final forcat, s'apropa, doncs, als bàculs dels diners d'Ermengol VIII (Bal-123).

Làmina 2

1. Seguim les atribucions i els raonaments documentals d'A. M. BALAGUER, *Història de la moneda dels comtats catalans*, Barcelona, 1999. També les referències Bal- seguides d'un número corresponen al catàleg d'aquesta obra.

En canvi, el bàcul de la primera varietat té la bola a la part alta i acaba a la part extrema de baix amb un petit triangle com en el diner d'Ermengol VII (Bal-122).

Sembla clar, d'altra banda, que el nou tipus ha d'ésser anterior al grup amb aditaments a l'extrem final, és a dir, el que té una U, un doble brot o bé els trèvols i que s'inicia amb Ermengol VIII per a continuar amb Gerard, Aurembiaix i després Ponç de Cabrera. També escau molt millor entre els de bàcul sense res a la base i amb ornaments o lletres als costats, és a dir, el segon tipus d'Ermengol VI i el tipus d'Ermengol VII (Bal-121 i 122).

La presència del bàcul, expressiu de la intervenció episcopal en l'amonedament comtal urgellenc, sembla concretar-se durant el regiment del comte Ermengol VI a qui s'han atribuït peces sense bàcul i peces amb bàcul que correspondrien a l'etapa final. Per tant, les dues noves varietats haurien de pertànyer o bé a aquest comte o als seus immediats successors, i arribarien com a màxim fins a Ermengol VIII, que és el que ja inaugura la sèrie amb aditaments a la base del bàcul.

Malgrat l'originalitat del tipus de l'anvers, les noves peces tenen moltes afinitats amb els diners darrers d'Ermengol VI i amb el tipus atribuït a Ermengol VII. Totes aquestes peces tenen un bàcul amb aditaments als costats a l'anvers i una creu al revers. La semblança és, però, més acusada en relació al diner d'Ermengol VII pel fet de tenir la creu del revers interior i també pel que fa a les llegendes:

Ermengol VI (Bal-121)	a/ URGEL COMTE	r/ AG-RE-MO-TE
Ermengol VII (Bal-122)	a/ ERMGO COMS	r/ AGEMONTIS
Varietat 1 d'ara	a/ ERM – EGO	r/ AGEMONTIS
Varietat 2 d'ara	a/ E-R/M-E/G-O	r/ AGEMONTIS

Amb vistes a construir una seqüència lògica, les noves peces trobarien el seu millor encaix, per tant, després del diner d'Ermengol VI i abans del diner d'Ermengol VIII. Tenim llavors dues possibilitats: entre Ermengol VI i Ermengol VII o bé entre Ermengol VII i Ermengol VIII. Nosaltres ens decantem per la segona perquè la primera varietat, amb el bàcul amb bola i triangle a l'extrem inferior, enllaça perfectament amb el diner d'Ermengol VII, mentre que la varietat segona, amb el bàcul llis i l'extrem inferior bifurcat enllaça amb el diner d'Ermengol VIII, de manera que la seqüència lògica resulta ésser:

1. Diner d'Ermengol VII (Bal-122)
2. Varietat 1 d'ara.
3. Varietat 2 d'ara.
4. Diner d'Ermengol VIII (Bal-123)

Pel que fa a l'atribució a un comte concret, les dues varietats que presentem tant es podrien atribuir a Ermengol VII com a Ermengol VIII. Ja hem assenyalat en alguna altra ocasió que resulta molt difícil poder sustentar amb arguments sòlids les atribucions en aquells comtats en els quals es succeeixen tota una sèrie de

comtes del mateix nom. L'única possibilitat és assajar de fer una seriació ronada dels tipus i superposar aquesta sèrie en la seqüència dels comtes, prenent com a base les dades cronològiques, metrològiques, paleogràfiques i històriques que deixin aflorar les peces i la documentació. En el cas d'Urgell, tenim com a punts segurs d'atribució l'inici de mencions de moneda en el comtat, la interposició de comtes de nom diferent a Ermengol (Gerard, Aurembiaix, Pons i Pere) i l'existència de tutors que fan moneda al seu nom (Pero Ansúrez, Pere I i Guillem de Cervera). Una altra informació important ha estat la situació cronològica de la introducció del bàcul, en relacionar-lo amb la intervenció dels bisbes en els beneficis de l'encunyació comtal. En el cas de la disjuntiva que se'ns presenta entre Ermengol VII i Ermengol VIII, cap d'aquests arguments ens resulta útil i només podem argumentar que havent-hi una gran abundància d'exemplars coneguts del tipus d'Ermengol VIII, potser resulta més avinent pensar que les noves peces són d'Ermengol VII i d'una segona emissió d'aquest comte. Els diners fins ara coneguts d'Ermengol VII són extremadament rars i el temps de regiment del comtat prou llarg per a poder pensar en més d'una emissió, un fet, d'altra banda, que també es donava amb el seu antecessor Ermengol VI i que no es donarà, en canvi, en els immediats successors d'Ermengol VIII.

La paleografia no desdiu la ubicació de les noves peces, sinó que més aviat la reforça. Els nous exemplars tenen una S ajaguda, fet que es dona tant en el tipus anterior com en el posterior. També té un dibuix molt semblant la lletra G, que en les dues varietats ara presentades pren una posició anòmala a l'anvers, ja que queda vertical en totes dues, però en canvi és ben situada a la llegenda del revers. Menys indicatives són les lletres E que tenen el pal recte o curvat, dins les varietats que solem designar llatines o gòtiques en la major part de les peces d'aquesta etapa. En aquest cas, és visible la indiferència en l'ús d'una forma o l'altra perquè en la varietat primera hi ha a l'anvers la primera E gòtica i la segona llatina. És també característica la T d'ales caigudes tant en aquestes peces com en les d'Ermengol VII.

Pel que fa a la metrologia, es presenten alguns dubtes que ja es feren palesos en catalogar les peces d'Ermengol VI i Ermengol VII. Si establim una taula de pesos i diàmetres de les peces d'aquesta primera etapa del comtat, obtenim la taula que incloem tot seguit.

TAULA 1. Pesos i diàmetres de les peces de la primera etapa del comtat

<i>Comte</i>	<i>Pes (en grams)</i>	<i>Diàmetre (en mm)</i>	<i>Observacions</i>
Ermengol IV	1,10	19	
Ermengol V	1,04	17,5	
	0,87	17	
	0,99	17	
	(0,79)	17	incompleta
Pere Ansúrez	0,93	17	

Ermengol VI (1a emissió)	0,65	17	
	0,65	17	
Ermengol VI (2a emissió)	0,43	15	
Ermengol VII	0,58	15	
Varietat 1 d'ara	0,77	15	incompleta
Varietat 2 d'ara	0,67	13,5	desgast
Ermengol VIII	0,86	18	
	0,20	17,5	
	0,80	17,8	
	0,70	17,5	

Hi ha un primer grup de peces, entre Ermengol IV i Pere Ansúrez, que té un diàmetre força regular al voltant dels 17 mm i un pes que es mou, bastant estretament, al voltant del gram. Els òbols corresponents haurien de donar un pes d'uns 0,5 grams. Com que amb Ermengol VIII tornem a trobar un diàmetre d'uns 17 mm i uns pesos no pas allunyats del gram, es presentava el dubte de si les peces intermèdies, amb uns diàmetres inferiors i uns pesos que s'acostaven als 0,5 grams eren diners o bé òbols. I si amb la primera emissió d'Ermengol VII podíem dubtar, en veure que es mantenia un diàmetre de 17 mm i el pes baixava moderadament als 0,65 grams, amb la segona emissió, amb 15 mm de diàmetre i 0,43 grams de pes ens trobàvem plenament en els paràmetres d'un òbol. Gairebé el mateix es podia dir del tipus d'Ermengol VII amb diàmetre igualment baix (15 mm) i pes força feble de 0,58 grams. Les dues varietats que ara presentem tenen els diàmetres també més petits (15 i 13,5 mm), però en canvi els pesos són lleugerament superiors a desgrat de tractar-se de peces incompletes o gastades, de manera que 0,77 i 0,67 grams gairebé les permet homologar amb les d'Ermengol V, especialment si suplim aquestes manques de material. En conseqüència, sembla més probable que totes aquestes peces siguin en realitat diners. Els pesos més febles podrien ésser atzarosos, dins la variabilitat àmplia de pesos d'una fabricació. No es pot descartar, però, un afebliment transitori del pes que no sabem pas si tenia incidència en el valor intrínsec en desconèixer les lleis de cada tipus. Per tant, no es pot afirmar que hi hagi afebliment de valor sense tenir una gamma més àmplia de pesos i conèixer al mateix temps les lleis de cada tipus.

La nostra conclusió és, doncs, que les dues varietats descrites són diners de billó i que ambdues han d'ésser atribuïdes al comte Ermengol VII (1154-1184). Es tractaria, amb molta probabilitat, d'una segona emissió monetària d'aquest comte, després de la Bal-122. D'altra banda, tant el tipus Bal-121 com el 122 serien, més probablement, diners.

Emissió monetària inèdita de Pere, senyor de Mallorca (c. 1233)*

M. CRUSAFONT I SABATER
EMILI TRILLA

Hi ha tot un seguit de paral·lelismes entre els dos prínceps portuguesos de nom Pere que han tingut un paper en la història catalana, l'un al segle XIII i l'altre al segle XV. Ambdós tenien parentiu amb els reis catalans. El Pere de Portugal del segle XIII era fill de Sanç I de Portugal (1185-1211) i de Dolça, filla de Ramon Berenguer IV. Pel que fa al segon Pere de Portugal, el del segle XV, que fou sobirà de Catalunya (1464-1466), era fill de l'infant Pere (1392-1449) i d'Isabel d'Urgell, de la branca reial catalana que regí aquell comtat. Ambdós prengueren també iniciatives monetàries pel que fa al numerari mallorquí i, fins ara, cap de les dues semblava haver tingut conseqüències positives. El Pere del segle XIII havia signat uns contractes per a fer moneda a Mallorca vers el 1233¹ i el Pere del segle XV havia autoritzat l'any 1465 la vila de Maó per a encunyar dues mil lliures de doblers de billó, iguals que els que es batien a Mallorca, a més de donar el càrrec de responsable de la fabricació a un tal Antoni Solsona.²

Aquest seguit de paral·lelismes —i encara en trobaríem d'altres— es trenca avui pel que fa a l'absència de monedes, perquè per primera vegada podem presentar la moneda de Pere de Portugal, senyor de Mallorca, és a dir, del Pere del se-

* Aquest article ha estat lliurat a la revista *Randa* en el volum dedicat a Jordi Carbonell, en curs d'edició. Per a coneixement dels numismàtics ens ha semblat que seria útil publicar-lo, també, a *Acta Numismàtica*.

1. J. M. BOVER, *Historia de la Casa Real de Mallorca*, Palma, 1855, p. 30-31. Alvar CAMPANER, *Numismàtica Balear*, Palma, 1879, p. 262.

2. J. BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes*, Barcelona, 1908-1911, vol. II, p. 272-273.

gle XIII.³ No cal dir que la fabricació de moneda per algú a Mallorca, al marge del sobirà, planteja molts interrogants.

L'INFANT PERE DE PORTUGAL

Fill de Sanç el Repoblador (1185-1211), tingué serioses desavinences amb el seu germà i hereu de la corona portuguesa, Alfons II (1211-1223). A causa d'això es va veure obligat a marxar de Portugal i s'establí al nord d'Àfrica on, segons diu Monfar, salvà les relíquies de cinc religioses franciscanes que portà al seu país, fet que determinà la vocació futura de Sant Antoni, dit de Pàdua però que, de fet, era portuguès.⁴

Però l'infant no sols es va endur del seu periple africà unes relíquies, sinó també una considerable fortuna que, no creient-la segura en el seu país, s'emportà a la cort dels reis catalans. El rei Jaume I el Conqueridor el va rebre molt bé, tant pel seu alt rang com pel seu parentiu ja que era cosí-germà del seu pare. Li assignà llocs i rendes al Camp de Tarragona i poc més tard concertava el seu casament amb Aurembiaix d'Urgell, filla d'Ermengol VIII i finalment hereva del comtat. Recordem que hi havia hagut una usurpació per part dels Cabrera i que fou el rei Jaume el que li reconegué els drets i la reposà en la seva dignitat.

El casament es concertà el 1229, és a dir, un any després que la comtessa hagués recuperat la seva herència.⁵ En els capítols matrimonials, penja un segell molt malmès de Pere amb les armes portugueses i on s'arriba a endevinar una referència al seu rang: ...PETRI FILII SANCI...⁶ Hi consta, també, que el príncep donà a la comtessa com a arres la quantitat de vint mil morabatins d'or.

L'any 1230 el rei Jaume I, que segons Monfar ja no es refiava massa del príncep portuguès i temia que no «moviese algunas pretensiones antiguas» basant-se en la seva nova dignitat, li féu confirmar que compliria tots els compromisos contractats per la comtessa Aurembiaix amb el sobirà quan aquest li féu retornar el comtat d'Urgell. Aquests compromisos eren bastant importants: el rei s'havia assegurat la plena possessió de la ciutat de Lleida i la titularitat del comtat d'Urgell per a ell i els seus successors, que cedia en feu a la comtessa.⁷ L'acord entre el rei i el nou comte consort d'Urgell es signà a Cervera i podria aportar una explicació al-

3. Aquesta informació és inèdita, per bé que paral·lelament a aquest escrit hem enviat dues notes divulgatives, l'una a *Crónica Numismática* de Madrid i l'altra a *Numismática* de Lisboa a fi que la peça sigui coneguda en l'àmbit dels numismàtics.

4. D. MONFAR, *Historia de los condes de Urgell*, Barcelona, 1952, p. 500. Pel que fa al dit Sant Antoni de Pàdua, va néixer a Lisboa vers el 1190.

5. Les vicissituds d'aquesta recuperació són explicades amb detall per F. SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, Barcelona, 1968, p. 273-297.

6. D. MONFAR, *Historia...*, p. 501.

7. E. CORREDERA, *Noticia de los Condes de Urgell*, Lleida, 1973, p. 128.

ternativa, però al nostre parer menys probable, per a la discutida moneda que porta les llegendes CERVARIE/PAX VOBIS i que nosaltres vàrem atribuir a Guillem de Cervera com a tutor d'Aurembiaix.⁸

L'any 1231 moria Aurembiaix en plena joventut. En el seu testament llegava al seu marit el comtat d'Urgell i el senyoriu de Valladolid, un títol que es mantenia en la família comtal urgellesa des del temps del regent Pero Ansúrez (1102-1108) i que Pere de Portugal sembla que fou el darrer en detenir.⁹ La comtessa rellevava també al príncep portuguès del pagament dels vint mil morabatins que hem esmenta abans.¹⁰

Aquest testament no sols era poc convenient per a Jaume I sinó que, en certa manera, contravenia els acords que havien fet amb la comtessa. Per aquesta raó, i potser també per la poca seguretat que oferia el portuguès en el regiment d'un comtat tant important com el d'Urgell, el rei cercà d'establir un nou tracte amb Pere de Portugal i en el mateix any de la mort de la comtessa va assolir de permutar-li el comtat d'Urgell pel senyoriu de Mallorca i Menorca.¹¹ Així fou com Pere de Portugal obtingué el títol de senyor de les Illes, tot just dos anys escassos després de la seva conquesta, en la qual, per cert, ell havia participat també.¹²

Fins ara no ha estat atribuïda cap emissió monetària a Pere de Portugal al comtat d'Urgell. L'existència de monedes a nom d'Aurembiaix tota sola ha fet suposar que les emissions es feren únicament a nom de la comtessa. L'escassíssima evidència numismàtica actual fa pensar en una emissió de breu durada, adient per al segon període de tenència del comtat. No es pot descartar del tot, però, una emissió d'Aurembiaix sola abans del casament i una altra a nom de Pere o d'ambdós entre el 1229 i el 1331. Més difícil és pensar en una encunyació a nom de Pere tot sol i un cop morta Aurembiaix, perquè la possessió exclusiva del comtat s'allargà uns escassos mesos.

8. Aquesta moneda havia estat objecte de diferents atribucions. Udina la considera del temps d'Alfons I i de Cervera, en virtut del senyoriu de la seva muller sobre aquesta població (F. UDINA, «Una moneda inèdita de Cervera», *Nu-misma*, núm. 6 (1953), p. 31-40), mentre que Domingo la situava a Cervera de Rio Alhama (L. DOMINGO, «Posible atribución de la moneda con leyenda Cervarie», *I Simposi Numismàtic de Barcelona*, vol. I, Barcelona, 1979, p. 358-376) i per a commemorar el tractat de Tudillén, dues hipòtesis força inconsistentes. Nosaltres la varem atribuir a Guillem de Cervera com a tutor d'Aurembiaix (M. CRUSAFONT, *Numismàtica de la corona catalano-aragonesa medieval*, Madrid, 1982, p. 64), tenint present els antecedents dels batiments dels tutors Pedro Ansúrez i Pere I. La solució alternativa que apuntem seria, si més no, força més raonable que les altres dues primeres, però pensem que donaria massa relleu a la població, Cervera, que fou completament incidental en el tractat esmentat.

9. Aquest document és publicat íntegrament i comentat per J. VILLANUEVA, *Memorias cronológicas de los Con-des de Urgell*, Balaguer, 1976, p. 215 i apèndix, document XXXII.

10. D. MONFAR, *Historia...*, p. 505.

11. D. MONFAR, *Historia...*, p. 509 i CORREDERA, *Noticia...*, p. 130. Aquest darrer fa constar la il·legalitat de les accions tant de Pere i de Jaume I com del mateix testament de la comtessa en relació a allò que havia establert en el seu testament Ermengol VIII, el qual deixava altres hereus en cas de mort d'Aurembiaix sense descendència.

12. També en fer aquest canvi trencà compromisos anteriors el sobirà, en concret la *Carta de Franquesa* que havia atorgat a Mallorca ran de la conquesta i en el darrer capítol de la qual es comprometia a no alienar-la, tal com fa notar B. PONS, «Les franqueses concedides a Mallorca per Jaume I», *I Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. I, Barcelona, 1909, p. 52-60. Vegeu p. 60 en la qual Pons excusa el sobirà per la necessitat «d'allunyar aquell turbulent fill del rey de Portugal».

ELS CONTRACTES D'ENCUNYACIÓ DE L'INFANT

Un cop Pere s'hagué possessionat del senyoriu de Mallorca, aviat prengué iniciatives per a fer-hi batre moneda al seu nom. Es coneixen, efectivament, i des de fa molt temps, dos contractes d'encunyació de Pere com a senyor de Mallorca, l'un sense data i l'altre amb la data de 1233, és a dir, quan feia dos anys que en posseïa la titularitat.¹³

En el document no datat, que és molt senzill, el príncep pacta amb un tal Pere Guixà o Guixan, que apareix com a mestre moneder, que aquest farà moneda a nom de l'infant i que rebrà cinc diners per marc amonedat i per la feina de manufactura. També es compromet l'infant a no posar un altre mestre en la seva casa de la moneda (vegeu el document I de l'apèndix).

El document datat el 1233 és força més complex. Contracten amb el príncep, Bernat de Gralla, Domènec Pere Puador d'Osca i Joan de Benaà de Jaca, moneder. Estableixen que es poden fer ajudar d'altres moneders procedents d'Aragó, Navarra, Castella i Lleó, mentre que l'infant es reserva el dret de posar-hi quatre moneders, sembla que de Barcelona. L'infant haurà de pagar, en aquest cas, nou diners d'Aragó per marc, però sembla que la quantitat canvia segons s'expressi en moneda de *Midacia* (?), o de l'*Alvernia*. També sembla —el document és bastant confús o bé la transcripció és poc acurada— que els moneders han de rebre dos diners per lliura amonedada, és a dir, poc menys d'un ú per cent. Complementàriament, és diu que el príncep no ha de fer cas dels moneders de Castella de pepions. El document és signat amb l'aval de nou testimonis.

Observem que en ambdós casos els altres contractants, com si es malfiessin de l'infant, introdueixen condicions força inhabituals com ara el compromís que no se'ls imposaran altres moneders o fins i tot consells tan curiosos com que es malfii dels «moneders de pepions». Els pepions eren moneda castellana de baixa llei que els sobirans d'aquell regne havien batut amb freqüència quan tenien dificultats financeres, especialment en cas de guerra. Aquestes desconfiances dels moneders no sabem si responen al fet que fos del domini públic que el príncep era «remiso y flojo de condición» com diu Monfar,¹⁴ o perquè hi havia hagut alguna altra experiència negativa. Sembla bastant singular, si més no, que els contractants, simples moneders, puguin introduir unes condicions que eren gairebé humiliants per a tot un senyor de Mallorca. Es fa difícil pronunciar-se sobre la veritable idiosincràsia de l'infant. Certament, Monfar el deixa en bastant mal lloc explicant, per exemple, que en ocasió d'haver d'anar a defensar les Illes davant la imminència d'un atac musulmà, es va presentar a Tarragona d'on partia l'expedició

13. Publiquen textos gairebé idèntics BOVER, *Historia de la Casa...*, p. 30-31 i CAMPANER, *Numismàtica...*, p. 262, per bé que Campaner no dona la llista dels testimonis del segon document, és a dir, del que és datat el 1233.

14. D. MONFAR, *Historia...*, p. 508. Monfar manifesta una escassa simpatia pel personatge i, més endavant encara, afegeix que era «hombre de poco ánimo, amigo del regalo y del descanso y muy ingrato» (p. 515).

que havia preparat Jaume I, amb només quatre cavallers, afirmant que els altres ja vindrien i que després «ninguno pareció porque no lo habia».¹⁵ També és sabut que Pere s'alinià amb el fill de Jaume I, Alfons, quan aquest es revoltà contra el seu pare. D'altra banda, però, consta que va participar en la conquesta de Mallorca i en algunes de les campanyes de València i que el rei sempre acabà per renovar-li la confiança, la qual cosa fa pensar que alguna cosa de positiu devia tenir.

Seguint amb el comentari dels contractes d'encunyació, observem que ambdós preveuen fer moneda a nom de l'infant Pere. Aquest fet resulta, com ja hem dit abans, ben singular. Era el rei i només ell el que podia donar una ordre d'encunyació monetària al regne mallorquí i és evident que el títol de senyor que ostentava el príncep no l'autoritzava pas per a fer-ne pel seu compte, a menys que se l'hagués autoritzat expressament, cosa que ni consta ni és gens probable que fes el rei. Hi va haver, doncs, amb tota probabilitat, una extralimitació del príncep, per bé que també es podria argumentar que potser no va actuar amb absoluta mala fe. Cal tenir present que els comtes d'Urgell mantenien un dret monetari que s'arrossegava des dels primers temps altmedievals en què Catalunya no era una altra cosa que un mosaic de comtats independents. A mesura que els sobirans varen anar incorporant aquests comtats, s'apressaren a clausurar els tallers comtals i a fer-hi córrer la seva pròpia moneda reial. Urgell, era, doncs, una de les escasses romanalles d'una situació en vies de superació. Però justament al comtat d'Urgell, i només en aquest comtat, no tant sols hi havien batut moneda històricament els comtes sinó que en alguns casos també els regents havien fet emissions posant-hi el seu nom. Tenim el cas, per exemple, de l'abans esmentat Pedro Ansúrez, regent i tutor durant la minoritat d'Ermengol VI (1102-1108) que va fer moneda al seu nom ostentant el seu títol de comte relatiu a dominis lleonesos, però explicitant pel que feia a Urgell la seva condició de senyor: URGELLO DOMINUS.¹⁶ Es tracta d'un cas gairebé equivalent, per bé que tampoc sabem si en un temps tan curt de tinença del títol comtal urgellès l'infant Pere havia arribat a adquirir una coneixença tan profunda dels seus antecedents històrics.

Pel que fa a la posició del rei, ens consta reiteradament que tenia molt clara la necessitat d'una moneda unificada i homologable. Així, quan finalment crearia uns tipus propis i certament reials, per a Mallorca, els faria comuns per a València i Mallorca i homologats de valor amb les monedes de Barcelona, d'Aragó i fins i tot de Provença. D'altra banda, quan al final del seu regnat va decidir la divisió dels regnes entre els seus fills Pere i Jaume, deixava al segon el regne mallorquí que comprenia les Illes i els comtats del Rosselló i la Cerdanya amb una condició limitadora: el sobirà de Mallorca podria batre la seva moneda però als comtats nord-catalans s'hi havia de mantenir la circulació de la moneda de Barcelona, que

15. D. MONFAR, *Historia...*, p. 515.

16. A. M. BALAGUER, *Història de la moneda dels comtats catalans*, Barcelona, 1999, p. 237-239.

era la que des de molt temps enrere hi era en curs. Encara podríem recordar que el mateix rei va manar fulminantment als bisbes de Vic que cessessin les seves encunyacions monetàries, prohibició que va tenir efecte malgrat els indiscutibles drets dels prelats vigatans que arrelaven en un antic, i de fet dubtós, document carolingi, i que havia estat confirmat pel papa en diferents ocasions. És clar, doncs, que en aquest context és impensable que el rei hagués tingut cap intenció de donar un dret d'emissió monetària al senyor de Mallorca.¹⁷

I per acabar amb el comentari dels documents, cal consignar que els guanys són bastant diferents en ambdós casos, i que era molt més favorable per a l'infant el primer, pel qual només havia de pagar cinc diners per marc als moneders, i s'entén que la resta del guany era íntegra per a ell.

Bover, que fou el primer que publicà aquests dos contractes, conclou que «no se estableció por entonces la seca mallorquina».¹⁸ A la mateixa conclusió va arribar Alvar Campanar, que també reproduïx el text dels contractes i es mostra encara més contundent en dir: «No habian dado resultado alguno los convenios celebrados por el infante de Portugal con varias personas para acuñar moneda mallorquina a su nombre»,¹⁹ tot situant incorrectament ambdós documents en el 1233. Per la nostra banda, varem considerar que «aunque a primera vista pueda parecer sorprendente por no disponer Pedro de la plena soberania (sobre Mallorca) resulta atendible a causa de un documento fechada en el 1233».²⁰ Dèiem, però, que malgrat tot la possibilitat que una emissió s'hagués arribat a materialitzar podríem suposar-la força improbable en base a dos arguments que semblaven bastant contundents:

1. Quan Jaume I va introduir a Mallorca l'any 1247 la seva moneda per primera vegada no va fer cap referència a un precedent.

2. En disposar la retirada de les monedes en curs a Mallorca i a València i el seu canvi per la nova moneda que introduïa, va manar que s'establissin unes taules de canvi on es faria aquesta operació; es van retirar monedes anteriors com ara melgoresos, jaquesos, tornesos, barcelonesos, genovins i moneda musulmana, a totes les quals assignà uns valors de canvi, i va ordenar que l'operació es fes en quaranta dies.²¹ Novament, no es fa cap menció a un numerari mallorquí anterior.

17. Vegeu M. CRUSAFONT, *Numismática...* i també, del mateix autor, *Història de la moneda catalana. Interpretació i criteris metodològics*, Barcelona, 1996.

18. J. M. BOVER, *Historia de la Casa...*, p. 31.

19. A. CAMPANER, *Numismática...*, p. 105.

20. M. CRUSAFONT, «Relaciones numismáticas catalano-portuguesas. Pedro de Portugal», *I Reunión hispano-portuguesa*, Avilés, Sociedad Numismática Avilesina, 1983, p. 37-47. Vegeu p. 40. De fet, arrossegarem l'error de Campaner de considerar els dos documents del mateix any seguint el que deia aquest autor. Assajarem, però, de justificar l'absència de la moneda.

21. F. MATEU I LLOPIS, *La ceca de Valencia y las acuñaciones valencianas de los siglos XIII al XVIII*, València, 1929, p. 221. També Campaner menciona el circulant mallorquí anterior a l'establiment de la moneda per Jaume I (vegeu p. 94-104 de l'obra esmentada).

LA NOVA MONEDA

Malgrat aquestes expectatives negatives i els seus arguments, el fet és que l'infant va arribar a batre moneda com ens ho demostra la peça que ara ha aparegut i que descrivim tot seguit:

Diner de billó de Pere, senyor de Mallorca

a/ P DOMINVS Armes portugueses

r/ :MAIORICAE Armes catalanes o reials

Pes: 1 g Ø: 17 mm Inèdita

Es tracta d'una peça indubtablement autèntica, feta d'un aliatge de plata i coure (billó) que sembla bastant ric en plata. Tot i que a la peça no se li veu el bucle de la P per una petita manca a la vora, resulta perfectament deduïble perquè cap altre personatge de llinatge portuguès es podia haver titulat DOMINVS, és a dir, senyor de Mallorca. El Pere de Portugal del segle XV s'hi hauria titulat rei i a més recordarem que va manar que les monedes mallorquines que s'havien d'encunyar al seu nom havien d'ésser amb els mateixos tipus dels doblers que llavors corrien, els quals duïen un bust de front a l'anvers i una creu llatina al revers. D'altra banda, aquesta moneda mostra un estret parentiu amb els diners de doblenc que Jaume I havia fet encunyar a Catalunya l'any 1222 amb una llei o contingut de plata de només un 16,6 %. Com que l'emissió anterior, del temps del seu pare Pere I, havia estat d'un contingut d'argent doble i, a més, va fixar una taxa de canvi fraudulenta, el mercat va rebutjar de ple aquesta emissió valorant-la molt més a la baixa, i el rei va acabar per haver-la de retirar i emetre nova moneda amb un 25 % de contingut d'argent. És probable que aquesta experiència negativa pesés en l'ànim de l'infant i que, tot i utilitzar el model de l'escut català per a la seva moneda, prenguéss la precaució de fer-la de millor llei, com a mínim millor que la del diner de doblenc i, no cal dir, dels pepions castellans que mencionaven els moneders i que eren gairebé de coure pur.

Pel que fa a l'escut que hem denominat català o reial, recordem que fou inicialment la divisa pròpia dels sobirans catalans i que després la varen cedir als seus regnes. Per això la trobem com a pròpia de Catalunya, però també de València i Mallorca, on l'empraren igualment els sobirans de la branca mallorquina. L'aparició d'aquest escut en la moneda pot voler indicar que l'escut dels quatre pals (amb nombre però encara indeterminat) es considerava ja la divisa de Mallorca. Observem que aquest escut apareix a la moneda a la mateixa cara on hi ha la llegenda MAIORICAE, mentre que al cantó on hi ha el nom de l'infant és on apareix l'escut portuguès del seu llinatge.

La cronologia de l'emissió s'ha de situar entre el 1231, en què el príncep va obtenir el senyoriu, i el 1244 quan, en una altra operació de permuta conclosa amb Jaume I, aquest reprenia novament el ple domini de Mallorca i assignava al prín-

cep portuguès altres possessions a València.²² Anys a venir encara l'infant Pere tornaria a tenir Mallorca, però llavors ja hi corria la moneda que hi havia introduït Jaume I el 1247. L'espai possible és doncs 1231-1244, que potser es podria estrènyer encara a 1233-1244 si admetem que l'emissió es féu en virtut del document datat que, per ésser més complex i elaborat, potser va ésser el que va tenir efecte.

UNA EMISSIÓ INTERROMPUDA?

Un cop hem vist per l'evidència material que hi va haver efectivament una emissió monetària de Pere de Portugal, ens resta justificar el silenci dels documents a què abans ens hem referit.

Al nostre entendre, l'única manera de conciliar les dues informacions és suposar que l'infant va iniciar, certament, les emissions, però que en assabentar-se'n el sobirà aquest va manar que es retirés i es desmonetitzés el numerari emès, de manera que potser no va arribar a passar d'una fase d'assaigs i ni tant sols degué circular. Observem que la peça té una incisió en el camp, que pot ésser accidental, però que també podria indicar aquesta probable intenció de desmonetització.

Això explicaria la nul·la incidència de la moneda del príncep en el circulant i la manca d'al·lusions en els documents anteriors. També donaria explicació a l'extremada raresa de la peça, no retrobada fins avui, tot i que s'han trobat a Mallorca diferents tresorers amb moneda d'aquest període.²³

CONCLUSIÓ

Queda provat, doncs, que Pere de Portugal, senyor de Mallorca, va emetre moneda mallorquina, tal com ho suggerien els contactes d'encunyació que coneixíem.

És evident també que la seva condició de senyor no li donava pas dret a prendre aquesta iniciativa i que Jaume I tenia molt clar que no es podien cedir drets d'encunyació, després de la llarga lluita, encara no conclosa llavors, contra els antics amonestaments comtals i episcopals que arrencaven del segle X. Per tant, tot i que podem trobar atenuants en la conducta de l'infant, podem assegurar que el rei degué actuar ràpidament per a interrompre l'emissió i fins i tot per eliminar-ne els rastres.

Amb tot, la peça resulta ésser una nova moneda mallorquina, anterior a la de Jaume I, l'única coneguda que combina heràldiques catalanes i portugueses i, certament, la primera moneda de la Mallorca cristiana.

22. Pere de Portugal va rebre, en compensació, les viles i castells de Morella, Sogorb, Morvedre, Castelló i Almenara. Vegeu B. PONS, «Les franqueses...», p. 60

23. Vegeu A. CAMPANER, *Numismàtica...*, p. 117-118, nota 2, per exemple.

Moneda inèdita de Pere, senyor de Mallorca (c. 1233)

ÀPENDIX DOCUMENTAL

I

Mallorca

sense data

Contracte d'encunyació conclòs per Pere de Portugal, senyor de Mallorca i un moneder, o mestre de moneda, de nom Pere Guixan.

«Notum sit omnibus, quod istum pactum factus sum Infantem Dominum Patrum Regni Majoricarum Dominum ex una parte; item Petrum Guixan magistrum moneta ex alia; sit quod ipse Petrus Guixan debet cudere moneta Domini Infantis, bene, fideliter in omnibus, et per omnia, et Dns. Infans, debet illi dare quinque denarios pro marco et manufactura; et ipse observando fidelitatem, Dns. Infans non debet mittere alium magistrum in sua monetaria»

Arxiu del Regne de Mallorca

Bover, p. 30, Campaner, p. 262.

II

Mallorca

1233

Contracte d'encunyació conclòs entre Pere de Portugal, senyor de Mallorca i diferents persones, una d'elles moneder.

«Notum sit omnibus quod nos Bernardus de Gralla, Dns. Dominicus Petri Puador de Hoscha, Dns. Joannes de Bena de Jaca monetarii, facimus cum Infante dicte Petro Regni Majoricarum Domino talem pactum pro se, et pro monetariis, et operariis de Aragonia, de Navarra, et de Castellia, et de Legione, sit quod illi praedicti, et omnes alii de locis praedictis venientes ad ipsam Majoricam de bene facere moneta sua, bene, fideliter in omnibus et per omnia; et praedictus Infans debet illis dare de marco IX denarios de Aragone, et de marco de Midacia XI denarios, et de Felisones Alverne marcos unam unciam de avantaggio, et monetariis II. D. ac libra de amonetare. Et sciendum quod praedicti monetarii semper debent venire ad Maioricam in quocumque tempore miserit per illos Dns. Infans, non debet mittere alios in sua monetaria, scire velle illorum excipere alios IIII hominibus de Barna. quod Dni. Infanti placuerit. Et sciendum est quod Dns. Infans debet esse desenganatus per monetarios de Castella de Pipiones, et omnia ista debent observari bona fide, et sino malo ingenio ex utraque parte. Actum anno Domini MCCXXXIII. Testes: Bn. Aymerich-P. de Comabella-Jacobus de Safareix-Fernandus Gonzalvus-Martinus Petri-Arias Yañes-Garcia Lopiz-P. Gonsalvus-Sancius Gonzalvus Suariz Not, Dni. Infantis».

Arxiu del Regne de Mallorca

Bover, p. 30-31; Campaner, p. 262.

Noves aportacions al Catàleg dels croats de Barcelona 1285-1706

J. VALL-LLOSERA I TARRÉS

XII

Amb la present nota pretenc posar a la llum una sèrie de croats i divisors, alguns inèdits i d'altres catalogats però que d'una manera o d'altra sovint queden oblidats si no es van recollint i sistematitzant en una publicació especialitzada. Els presentarem per ordre cronològic.

Núm. 245 B a/ +PETRUS DEI GRACIA REX
 r/ CIVI TASB ARCK NONA

Revers tipus A Ø 24 mm Pes: 2,85 g. RR.

Pere III. Croat. Barcelona. Tipus I b. Croat similar al publicat en l'addenda IX d'*Acta Numismàtica*, 24, amb la variació de tenir la U de PETRUS en la forma gòtica. Aquest exemplar difereix del publicat en tenir les A tant d'anvers com revers amb travesser.

Núm. 303 A a/ +PETRRS DEI GRACIA REX
 r/ CIVI TASB ARCK NONA

Revers tipus B Ø 25 mm Pes: 3,05 g. RRR.

Pere III. Croat. Barcelona. Tipus VIII. Dins els croats d'aquest regnat. Badia ja catalogà en el seu moment un error, en concret el núm. 285 del tipus VI amb la forma del rei PETUS on hi falta la R. Aquest exemplar que presento també té la creu al vestit però és del tipus VIII i en aquest cas en el nom del rei hi ha una R en lloc de la U, la qual cosa dóna lloc a la lectura PETRRS.

245 B

303 A

572 A

573 A

610 A

811 A

III d

III e

1020 A

1142

Núm. 572 A a/ +ALFONS 9:D:I:GR'A:REX:ARAGO
r/ COMS BARK NONE ROCIL

Revers tipus B Ø 25 mm Pes: 3,03 g. RRR.

Alfons IV. Croat. Rosselló. Tipus VI. Voldria ressaltar la curiosa llegenda del revers amb la forma NONE en lloc de NONA, error que ja descriví en el seu moment Badia amb la referència 572. Aquesta presenta les variants següents: a l'anvers hi ha un punt dins de la D de D-I i, en canvi, l'altre punt entre la D i la I pràcticament toca les dues lletres, i en el revers, la més novedosa on no hi apareix la forma BARCK i sí en aquest cas BARK, per tant hi manca la C enmig.

Núm. 573 A a/ +ALFONS 9:D'I:GR'A:REX:ARAGO
r/ COMS BARCK NONA ROCIL

Revers tipus B Ø 23 mm Pes: 2,41 g. RR.

Alfons IV. Croat. Rosselló. Tipus VI. Seguint amb la tipologia anterior, aquest croat també té molt a veure amb el croat abans comentat. L'anvers si fa o no fa és similar al Badia 573 o a l'anterior, però el revers és curiosíssim. Té, al contrari que l'anterior, la llegenda ...BARCK... amb aquesta C intercalada i en canvi no presenta l'error NONE i si la forma que seria correcta de NONA.

Núm. 610 A a/ +ALFONSVS:DEI:GR'A:REX:A
r/ COMS BARCK NONA ROCL

Revers tipus B Ø 25 mm Pes: 3,05 g. RRR.

Alfons IV. Croat. Rosselló. Tipus VI d. Croat similar al Badia 610. Sens dubte ens trobem davant el croat més rar dels batuts a nom d'Alfons IV. Presenta la particularitat de tenir el nom del monarca en la forma completa ALFONSUS com els encunyats a la seca de Barcelona a partir del 1430 pel mestre Joan Tomàs, i no amb la forma abreviada ALFONS9, habitual de la ceca de Perpinyà.

Probablement el seu encuny d'anvers vingué de Barcelona i fou potser un dels polèmics encunys amb l'acabament de llegenda A fent referència al títol del rei d'Aragó, rebutjats per les autoritats catalanes. Era usual l'anada i vinguda dels mestres de ceca entre les dues capitals catalana i rossellonesa. Fins aquí, res de nou que no publicués Badia. La varietat està en la llegenda del revers que presenta un curiós error, ROCL per ROCIL, i el quartejat que en aquest cas és d'anella en lloc de 3 punts en el COMS.

Núm. 811 A a/ FERDINANDVS:D:G:R:
r/ CIVI TASB ARCN NONA

Revers tipus A Ø 12 mm Pes: 2,18 g (retallada). RR.

Ferran II. Croat. Barcelona. Tipus VII Subtipus C i C-1. Varietat que combina l'anvers del número 811 (c-1) amb el revers del número 810 (c).

Núm. (—) a/ PHILIPP 9·D·G·HISPANI·R·
r/ BARC INOC IVIT AS161

Revers tipus B Ø 10 mm Pes: 1,29 g (retallada). RRR.

Felip II. Mig croat. Barcelona. 161. Tipus III, subtipus que falta al Badia, seria el d). Aquest tipus de mitjos croats presenten un gran nombre de varietats segons l'acabament de la llegenda en HISPA, HISPAN o HISPANIA, i acabament R en tots el casos; la posició de les diferents paraules en el revers; el quartejat, etc. La moneda en qüestió és interessant per molts motius. Si comencen per l'anvers, presenta la varietat no publicada per Badia d'acabar en HISPANI, varietat que l'hem pogut veure en d'altres exemplars però d'una gran raresa. En el revers és on recau la principal novetat. La data apareix en la forma incompleta de 161. Fins ara es coneixien errors en la falta de lletres a la llegenda, però en cap cas la falta d'un número en la data. Per tant es pot considerar una encunyació d'un interès notable en quant a aquest error.

Núm. (—) a/ PHILIPP 9·D·G·HISPANI·R·
r/ BARC INOC IVITA S·1·6·11·

Revers tipus A Ø 17 mm Pes: 1,54 g. RR.

Felip II. Mig croat. Barcelona. 1611. Tipus III, subtipus que falta al Badia, seria el d). Aquest acabament de llegenda amb HISPANI no estava catalogat per Badia.

Núm. 1020 A a/ PHILIPP 9 D G HISPAN R
r/ + BARCINO CIVITAS 1612

Revers tipus A Ø 17 mm Pes: 1,45 g. R.

Felip II. Mig croat. Barcelona. 1612. Tipus IV. Aquesta peça presenta una varietat molt poc freqüent, com és la de tenir la llegenda de l'anvers rectificada sobre una del revers, així ens trobem que sota...D G H... hi veiem +B A... Al perquè d'aquesta rectificació, hi podríem trobar diferents explicacions. Ja sabem de l'existència de mitjos croats del 1612 que presenten les llegendes d'anvers i revers intercanviades. En aquest cas, però, la llegenda començaria a les 6, sota el bust. Encunyada sobre un altre mig croat? El més probable és que no, doncs s'hi podrien veure d'altres traces de la moneda base. O bé simplement, i el més probable, és que fos un error del gravador que, en gravar l'encuny, començà la llegenda a les 6 i a més la del revers a l'anvers, error que detectà i que, ràpidament, corregí.

- Núm. 1142 a/ Estrella de 6 puntes CAROL·II·D·G·HISP·REX
(Bust similar al tipus primer del 1674-1677)
r/ BAR CINO CIVI 1687 (la part superior del 8 oberta)

Revers tipus B Ø 21,5 mm Pes: 2,03 g. Única ?

Carles II. Croat. Barcelona. 1687. Tipus I. Aquesta moneda ja fou catalogada per Badia, és més, es tracta del mateix exemplar número 1142. He cregut oportú fer-ne un especial esment perquè, si bé Badia la referencià com una més tot i amb una raresa RR, es tracta d'un únic exemplar conegut. Carles II encunyà croats sense interrupció del 1674 al 1677, tots amb un mateix patró de bust. No fou fins al 1687 quan es reprengué l'emissió, però ja amb un nou retrat del rei, amb una cara allargassada similar a la moneda encunyada als ducats de Milà i Nàpols.

El perquè d'aquesta moneda és tot un misteri. Es pot descartar que fós un simple error en col·locar un encuny d'anvers de les primeres emissions, ja que l'anvers difereix dels encunyats anteriorment. Aquesta du una estrella de 6 puntes a l'inici de la llegenda mentre que les altres porten una flor de 5 pètals, per tant no es tractaria d'un encuny original de les primeres emissions. També sembla que es podria descartar que es tractés d'una falsificació d'època per la bona factura en general de la peça, sobretot el revers que fins i tot té el 8 amb la part superior oberta, característica de l'emissió regular del 1687.

La raó més probable és que es tractés d'una primera prova d'anvers. La del revers ja estava gravada i calia un nou model d'anvers. En un primer moment es fabricà un encuny molt similar a l'anterior, que no es podria anomenar ni de transició, amb la petita diferència de l'ornament de l'inici de la llegenda que deixa de ser una flor de 5 pètals per passar a ser una estrella, en aquest cas de 6 puntes. Definitivament es descartà aquest bust tradicional i es cregué més convenient també l'encàrrec d'un nou anvers que trenqués amb el model tradicional; tot i així es mantingué aquesta petita diferència en l'ornament de l'inici de la llegenda, és a dir, l'estrella que passaria a tenir 5 puntes, el mateix nombre de pètals que tenia la flor de les primeres emissions.

BIBLIOGRAFIA

- BADIA I TORRES, A. *Catàleg dels croats de Barcelona 1285-1706*. Barcelona: 1969.
BOTET I SISÓ, J. *Les monedes catalanes*. Barcelona: IEC, 1908-1911.
CRUSAFONT I SABATER, M. *Numismàtica de la corona catalano-aragonesa medieval*. Madrid: Vico, 1982.

Les monedes de Puigcerdà de 1513 a 1525

X. SANAHUJA ANGUERA

Les emissions de moneda de Puigcerdà mereixerien un estudi molt més detallat del que ara per ara podem confegir. En aquest article ressegueixo les vicissituds de les monedes en circulació entre 1514 i 1525. Es tracta d'unes emissions moderades, efectuades anys abans que les autoritats cerdanes intentessin escampar i oficialitzar les grans emissions de moneda de 1525 i 1576 pertot arreu dels comtats de Cerdanya i Rosselló.

La documentació coneguda d'aquest període es reduïa a tres documents publicats per Botet i per Galceran, i recollits per Crusafont,¹ amb l'afegit d'unes poques notícies esmentades per Carreras Candi.² Ara podem ampliar significativament aquestes informacions gràcies a l'aparició de nova documentació provinent de l'Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà.

1. L'INICI DE LES DUES EMISSIONS (1514-1516)

No podem confirmar que les emissions de moneda pròpia a Puigcerdà s'iniciessin l'any 1514 i no pas abans, al segle XV, com en tantes altres poblacions catalanes del moment. El cert és que no es coneix cap moneda atribuïble a aquest període i que no s'ha conservat cap document monetari anterior al 1513.

Les emissions de Puigcerdà de 1514-1515 corresponen a un context general de manca de moneda menuda. La seca de Barcelona havia aturat les emissions de di-

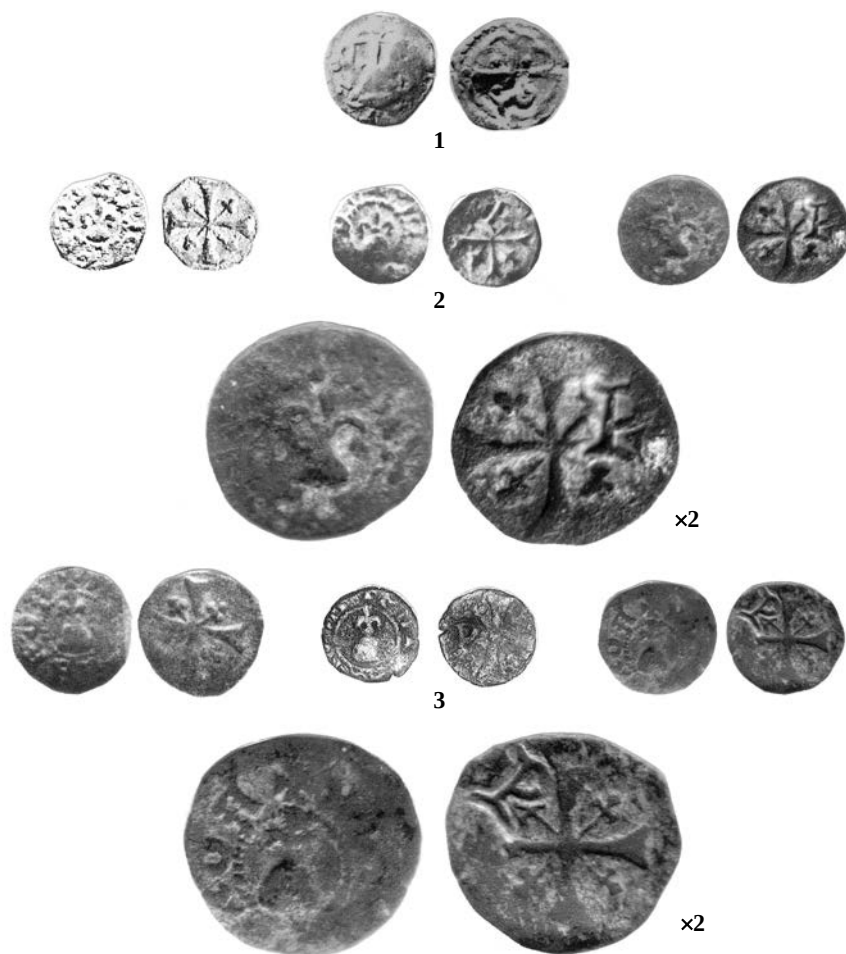
1. BOTET, Joaquim, *Les monedes catalanes*, Barcelona, 1909-1911; GALCERAN VIGUÉ, S., *Dietari de la fidelíssima vila de Puigcerdà*, Barcelona, 1977; CRUSAFONT, MIQUEL, *La moneda catalana local, segles XIII-XVIII*, Barcelona, 1990.

2. CARRERAS CANDI, Francesc, «Monedes del Urgellet», a *Boletín de la Sociedad Artístico-Arqueológica de Barcelona*, t. V (1906-1908).

ners de billó l'any 1508 —per dedicar-se tímidament a encunyar doblers i sisens— i no les reprendria fins el 1519. En aquests anys, van ser unes quantes poblacions les que es van decidir a fabricar moneda pròpia. De fet, eren les primeres emissions autoritzades des de l'intent de redreç monetari de Ferran el Catòlic del 1492-1494. D'aquesta època coneixem llicències reials atorgades a Girona (1510, 1515), Vic (1511, 1519), i Perpinyà (1515), i també coneixem emissions de moneda més reduïdes a altres poblacions com Caldes de Montbui (1510), Bagà (1517) o la Seu d'Urgell (1518).

Durant el mes de novembre de l'any 1513 Puigcerdà rebé una primera concessió reial per a poder fabricar 1.500 lliures de menuts, que fou conformada el dia 23 de gener de 1514. Aquell mateix dia, la vila en rebé una altra, quan encara no s'havia iniciat la fabricació dels menuts corresponents a la primera emissió. Aquesta segona llicència permetia la fabricació de 500 lliures més de menuts o senyals. Com també succeí a Vic l'any 1511, les dues concessions produïren la fabricació de dues emissions simultànies de menuts diferents. Aquest fet el podem confirmar ara perquè els documents parlen d'un mínim de dos encunys diferents, però Miquel Crusafont ja ho havia suposat a partir de l'observació de les monedes (vegeu làmina 1). Les dues concessions permetien, en total, la fabricació de 2.000 lliures de menuts. Entre abril i octubre de 1515 es fabricaren 1.909 lliures 14 sous (458.328 peces), sota la direcció del banyolí Joan Torner. L'administració de la moneda era encomanada a un particular, encarregat de recanviar els menuts a tothom que ho volgués.

17.11.1513	El Consell es fa ressò d'haver obtingut llicència per a fabricar moneda
22.12.1513	El Consell acorda engegar l'emissió de menuts
23.01.1514	Ferran II concedeix llicència per a batre 1.500 ll. de diners menuts
23.01.1514	Nova llicència consecutiva per a batre 500 ll. de menuts
20.02.1514	Joan Torner, de Banyoles, demana el 25 % dels guanys per fer-se càrrec de la fabricació de la moneda municipal
22.04.1514	Inici de la fabricació de menuts
10.1514	Finalitza la fabricació de 1909 lliures 14 sous de menuts
28.03.1515	Notícia de refús cap als menuts i acord que Pere Mauri els recanviï a qui ho desitgi
07.04.1515	El Consell encomana a Tomàs Puig el recanvi dels menuts
29.04.1515	Notícia de refús cap als menuts i acord de prohibir els contractes que exclouen aquesta moneda dels pagaments corrents
15.02.1516	El Consell i l'administrador no poden fer front al recanvi de 20 ducats de menuts
21.02.1516	Acord de vendre blat al comtat de Foix i fer servir els guanys per retirar els menuts de la circulació

Làmina 1
Diners d'aram de Puigcerdà de 1514-1525

1. Cairó doble, a dins puig cimat de llir dins escudet. L'exemplar repertoriat per Crusa-font du la P en contramarca al revers. CRU-2015.
2. Puig cimat de llir, al voltant llegenda +PUIGCERDA. Varietat amb el puig petit i la flor de llir gran. La primera de les peces fotografiades és un dels rars exemplars que ens ha arribat sense contramarcar. CRU-2016.
3. Semblant, però amb la varietat de puig gran i flor de llir petita. CRU-2017. El primer exemplar, que no du la contramarca, fou el primer de tots a ésser identificat l'any 1963 gràcies a Felip Mateu Llopis («Una moneda inèdita de Puigcerdà», a *II Exposición de numismática catalana*. Secció Numismàtica del Cercle FNB: Barcelona, 1963. p. 10-11). Fins aleshores no es coneixia cap moneda de Puigcerdà del 1514.

- 27.09.1516 Acords de fer servir els diners per a lluir un censal a la Seu d'Urgell i de iniciar una nova fabricació de menuts per retirar els anteriors
- 29.09.1516 Acord de no pagar els menuts recollits, tant del primer com del segon encuny, fins que no s'aclareixi l'assumpte de l'excés de fabricació duta a terme pels responsables de les emissions
- 03.10.1516 Investigació del Consell sobre els encarregats de la fabricació dels menuts
- 06.09.1517 Acord de nomenar un reconeixedor dels menuts de Perpinyà
- 11.09.1517 El governador dels Comtats demana al Consell els comptes de la recuperació dels menuts nous fets a la vila
- 17.11.1517 Acord de traslladar la caixa amb els menuts desats a un lloc més segur

Pot semblar que els tipus monetaris coneguts són tres i no dos, atesa la diferència visible entre els diferents puigs cimats de llir de les empremtes. Certament, podria existir una tercera emissió no documentada, resultat d'una ampliació irregular de la llicència, sobretot si tenim en compte que el mes de febrer de 1516 el Consell esmentava els «menuts nous que en la present vila se són fets» i que anys més tard s'iniciaren investigacions per tal d'esbrinar els abusos comesos pels antics responsables de la fabricació entre 1514 i 1517. Però també podria ser que algun dels tres tipus fos fruit de la perícia de falsaris, com ho sembla indicar l'abundància de moneda falsa en circulació.

Sobre aquesta darrera qüestió cal fer una observació. A mesura que anem coneixent documents referents a la moneda municipal catalana se'ns fa més explícita la lluita constant de les administracions contra els falsificadors. A gairebé totes les poblacions catalanes hi ha notícia de falsificació del seu numerari. És un aspecte que hauríem de tenir en compte a l'hora de catalogar i classificar les monedes que van apareixent. És gairebé segur que moltes de les varietats i combinacions que coneixem són bones falsificacions d'època. D'una banda, hem de pensar que les monedes autèntiques tendeixen a ser idèntiques entre si per tal de facilitar la seva acceptació. I de l'altra, també hem de convenir que és més fàcil la conservació dels exemplars fraudulents, que són aquells que no s'han pogut recanviar i que s'han llençat a les escombraries.

Això no vol dir que alguna de les varietats conegudes per Puigcerdà sigui per força una bona falsificació. Tenim arguments a favor i en contra. A favor d'aquesta hipòtesi trobem que els documents ens parlen de falsificacions preocupants. Però en contra d'aquesta idea també podem argumentar que les monedes fabricades l'any 1515 eren originàriament distintes i causaven rebuig entre la població, tal com assenyalen un informe del Consell i les investigacions posteriors relatives als abusos en la fabricació.

No sabem quina de les dues circumstàncies fou la principal culpable del rebuig popular. Segurament també hi devia ajudar la competència de la moneda de Perpinyà, que tenia curs oficial per tot el comtat de Cerdanya, i que va ser encunyada en abundància a partir del 1515. El que és segur és que les autoritats cerdanes van haver d'encarar el recanvi de la moneda molt abans del previst i sense els suficients recursos per dur-lo a terme.

2. LA CONTRAMARCA P (1519)

La majoria d'aquests diners de Puigcerdà ens ha arribat repicats amb la lletra P. Aquest fet tampoc restava documentat. Ara sabem que l'any 1516, i a causa de les falsificacions i el refús popular, el Consell Municipal de Puigcerdà es va veure obligat a retirar l'emissió de la circulació. Però com que la vila no va poder recanviar la totalitat dels menuts recollits, l'any 1519 hom va decidir tornar a treure'ls al mercat, aquest cop remarcats amb una P, després d'haver-ne destriat els falsos. Entre 1519 i 1525, la vila de Puigcerdà va treure un mínim de 800 lliures de menuts a la circulació, de manera gradual i sense saturar el mercat.

01.06.1519	Acord de treure una partida de menuts contramarcats per poder pagar el recanvi dels menuts
08.06.1519	S'inicia la contramarca dels menuts de Puigcerdà recollits
12.10.1519	Finalitza la contramarca de 540 lliures de menuts
29.06.1521	El Consell acorda treure a la circulació i picar amb el senyal acostumat una partida de 60 lliures de menuts, que són encomanats a Bartomeu Port
19.08.1521	El Consell acorda treure a la circulació i picar 50 ducats més de menuts
29.10.1521	El Consell acorda treure a la circulació i picar 50 lliures més de menuts
20.07.1522	Acord de demanar als creditors dels menuts que facin gràcia de la meitat de la quantitat que reclamen
1523	Segons Botet, Carles I atorga llicència per a fer 1.500 ll. de menuts, que no s'executa malgrat que els encunys ja han estat fabricats a Barcelona
08.02.1525	El Consell acorda treure a la circulació 100 ll. més de menuts contramarcats
1525	Finalitza la circulació de 800 ll. de menuts contramarcats iniciada el 1519

Entre 1522 i 1525, la circulació d'aquestes monedes va ser problemàtica. El Consell patia a l'hora de recanviar grans partides als particulars i fins i tot va demanar als creditors la gràcia de la meitat del seu valor. Aquestes dificultats degueren aconsellar la demanda d'un privilegi reial per fer moneda que permetés una emissió més acurada i que pogués circular oficialment no només per la Cerdanya sinó també per tot el comtat de Rosselló. Joaquim Botet esmenta una concessió reial de l'any 1523, no documentada, que en tot cas no arribà a executar-se. Poc després, l'any 1525 la vila obtingué una nova llicència que sí seria aprofitada per a fabricar gran quantitat de diners i ardit.

3. DOCUMENTS

1

1513, 17 de novembre. Puigcerdà

El Consell de Puigcerdà es fa ressò d'haver obtingut privilegi per a fabricar moneda menuda.

Per tots aquests senyors, stants aiustats dins la casa jusana del Consolat, feta a ells proposició per dits honorables cònsols: com la vila, per intervenció de alguna bona persona, haurie obtingut huna provisió o privilegi de poder fer certa quantitat de menuts per obs e necessitat de la vila, e com fins assí no sie stat posat en obra per no haver vist dita provisió, e dubtant no fos dany de la vila en loch de haverne profit, per no saber lo que conté, fonch concordablement delliberat que sie haguda la provisió e aplegat altre Consell sie delliberat lo que sobre la dita provisió se haurà a fer.

Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà (ACP), Fons Municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1511-1514, f. 260.

2

1513, 22 de desembre. Puigcerdà

El Consell de Puigcerdà acorda fabricar menuts.

Més fonch delliberat que la provisió o privilegi que la vila té de fer certa quantitat de moneda, ço és menuts, per obs e reparació de valls e muralles e altres coses necessàries per bé de la vila sie executada e portada a degut efecte ço és de fer los dits menuts...

ACP, Fons Municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1511-1514, f. 264.

3

1513, finals. Puigcerdà

Anotació del dietari de Puigcerdà en la qual es llegeix que «éssent cònsols Joan Puig, Guillem Planella, Honorat Ambroni i Gabriel Mateu, se obtingué llicència per la vila del rey nostron senyor, de fer mil y sinc-centes lliures de moneda; farens los cunys en Barcelona».

GALCERÁN VIGUÉ, S. *Dietari de la fidelíssima vila de Puigcerdà*. Barcelona, 1977, p. 34. i s.

CRUSAFONT, M. *La moneda catalana local (segles XIII-XVIII)*. Barcelona, 1990, p. 253, doc. VI.

4

1514, 23 de gener. Madrid

El rei Ferran II concedeix a la vila de Puigcerdà llicència de batre 1.500 lliures de diners menuts.

GALCERÁN VIGUÉ, S., *Dietari de la fidelíssima vila de Puigcerdà*. Barcelona, 1977, p. 34.

CRUSAFONT, M. *La moneda catalana local (segles XIII-XVIII)*. Barcelona, 1990, p. 251, doc. I.

5

1514, 23 de gener. Madrid

Segona llicència concedida pel rei Ferran als cònsols de la vila de Puigcerdà per a fabricar 500 lliures de diners menuts o senyals, del metall que vulguin i amb la facultat d'empremtar-hi PUIGCERDÀ i el senyal de la vila, amb curs a la vila i al comtat de Cerdanya, i un poder liberatori de mig o un ral. Es disposa també que de l'assegurança en prengui acta el notari de la ciutat, que els menuts es fabriquin amb intervenció del dit notari, del veguer, del batlle i del jutge ordinari, i que acabada la fabricació es faci constar al dors de la llicència la quantitat encunyada. Llicència donada pel terme d'un any i amb l'objectiu de destinar els beneficis de l'operació a l'artilleria i a adobar els murs i valls de la vila. La llicència esmenta una recent concessió anterior independent d'aquesta.

Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria Reial, reg. 3359, f. 237 i s.

BOTET, J. *Les monedes catalanes*. Barcelona, 1909-1911, v. II, p. 337-338, i v. III, doc. XCIII.

CRUSAFONT, M. *La moneda catalana local (segles XIII-XVIII)*. Barcelona, 1990, p. 251-252, doc. II.

6

1514, 20 de febrer. Puigcerdà

El Consell de Puigcerdà entra en negociacions amb Joan Torner, de Banyoles, sobre la fabricació de la moneda de la vila, el qual demana el 25 % dels guanys.

ACP, Fons municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1511-14, f. 275v.

Esmentat per: CARRERAS CANDI, F. «Monedes del Urgellet», a *Boletín de la Sociedad Artístico-Arqueológica de Barcelona*, t. V (1906-1908), p. 279.

7

1514, 22 d'abril a octubre. Puigcerdà

Segons els comptes dels menuts batuts a Puigcerdà, l'emissió s'inicià el 22 d'abril i finalitzà el mes d'octubre, sota la direcció de Joan Torner. En total es fabricaren 1.909 lliures 14 sous (458.328 peces).

ACP, Fons Municipal de Puigcerdà, *Lligall moneda*, quadern titulat *Compte dels manuts batuts en Puigcerdà*, 1514.

8

1515, 28 de març. Puigcerdà

Atès que la gent refusa prendre els menuts de Puigcerdà novament fabricats, el Consell acorda obligar a Pere Mauri a recanviar-los a tothom que ho desitgi.

Item fonch deliberat que com lo poble se clame que no volen canviar ni troben qui·ls cambien los menuts que novament se són fets, que pus emperò manam és obligat en fer bons dits menuts que sie forçat en canviar fins a tant que dit Mauri o hage renunciat o la vila li hage intimat, hage a restituir la quantitat li és stada comanada e que la capitulació sie fermada.

Item fonch deliberat que los menuts que en Guillem Blanch olim cònsol té de la vila en comanda, que són 900 ll. compreses aquelles 250 ll. que són stades comanades a n Pere Mauri per canviar als strangés, stiguen e resten en poder de dit G. Blanch e no sien en ninguna manera elargits.

ACP, Fons Municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1515-1517, f. 75v.

Esmentat per: CARRERAS CANDI, op. cit. t. V (1906-1908), p. 280.

1515, 7 d'abril. Puigcerdà

El Consell de Puigcerdà acorda encomanar a Tomàs Puig el recanvi dels menuts de la vila, atès que Pere Mauri s'hi ha negat. A tal efecte, la vila acorda deixar 300 lliures a Tomàs Puig, que exigeix cobrar 8 diners per cada ducat recanviat.

ACP, Fons Municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1515-1517, f. 78v.

Esmentat per: CARRERAS CANDI, op. cit. t. V (1906-08), p. 280.

1515, 29 d'abril. Puigcerdà

El Consell de Puigcerdà acorda establir penes als que refusin prendre els menuts de la vila i als que pactin contractes amb clàusules que excloquin els dits menuts dels pagaments corrents.

Més fonch concordablement deliberat, vistes e legides les provisions e licències del rey nostre senyor per fer los menuts que mane sien presos per tot lo comtat de Cerdanya, etc., que ara molts, axí de la present vila com de la terra, en lo contractar que fan se emprenen que los qui·ls pagaran hagen a pagar ab ducats o moneda d'or e o reals de manera que ja nengú no vol pendre dits menuts e que si·s comportave fer-ne destrucció de la vila. E attès que en dies passats se·s feta crida que tothom hagués a pendre dits menuts ab certes penes, per ço per proveyr a tal abús sie vista dita crida. E si algú y haurà que farà tal pacte abans del contractar o en lo contractar o en qualsevol manera que no obstant tal pacte o altre que hagen fet sien forçats rigorosament en pendre dits menuts, e sien executats per les penes que són en les crides e provisions reals, no sol per fer-se pagar ab ducats o altra moneda fora de menuts mas solament per temptar de tal pacte per que pus ab deliberació de Consell dits menuts se són fets e a tothom ha plagut se fessen, és de molta rahó que tothom los prengue e axí sie rigorosament executat e portat a degut efecte ab summa diligència.

ACP, Fons Municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1515-1517, f. 85v.

1516, 21 de febrer. Puigcerdà

Com que el passat dia 15 l'administrador dels menuts i tot el Consell de Puigcerdà no havien pogut fer front al recanvi de 20 ducats de menuts que els portaven uns comerciants d'oli de l'Empordà, el Consell resol demanar llicència a la senyoria per a portar a vendre una partida de blat al comtat de Foix i fer servir els guanys d'aquesta operació en el recanvi dels menuts de la vila.

... com lo die present tenen gran dany e congoxa axí en comú com en particular a causa dels menuts nous que en la present vila se són fets e per avant se'n speren més e maiors si no y és provehit, e attès los danys que sobre assò se són seguits e s'esperen a seguir a causa de dits menuts si altrament no y és promptament proveyt, e quina manera se tindrà sobre assò, e si ab Consell General se haurà a tractar y de la forma se haurà a tenir.

Fonch delliberat, sercats tots los partits e avantatges que per profit de la vila se podien trobrà e són stats moguts tant *in Comuni Consillio* com ab particulars, per poder traure tots los blats que serà mester es poran traure per lo comtat de Foix, e que del guany que del dit blat se rehexirà, venut emperò tot a profit de la vila e no de particulars, lo guany que lo que de assò redundarà servesca per a profit e obs de la vila e per traure dits menuts. E que per fer assò se hage llicència dels superiors, ço és del senyor arcabisbe o del senyor governador de Rosselló e Cerdanya, abans que res no's trague. E que haguda dita llicència a coneguda dels honorables cònsols sie hagut una persona o dues qui vagen secretament per a fer les vendes de dits blats. E fet assò y hagut lo val que de dits blats o dels guanys redundarà ab los menuts que vuy te la vila sien trets tots los menuts e que en assò se fasse tota la diligència que's pertany.

ACP, Fons municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1517-1519, f. 138v-139.

12

1516, 27 de setembre. Puigcerda

El Consell de Puigcerdà resol emprar els diners, que té reservats per tal de recanviar els menuts, en la lluitació d'un censal a la Seu d'Urgell, i acorda iniciar una nova emissió de menuts per tal de recanviar els precedents.

Per tots aquests senyors stants agrupats dins la casa jusana del consolat, feta a ells preposició per dits honorables cònsols com per quant los honorables n'Antoni Ros cònsol y misser Joan Salmonia y Antoni Rosquer, los quals són anats a la Seu d'Urgell y attès que no abasten los diners que se n'havien aportat per quitar dit censal. He fonc delliberat per tots los sobredits que sien per los diners dels altres que són romasos per traure los diners menuts he que a lo que servirà per compliment de dits diners que sian cunyats diners per compliment de la quantitat serà necessari per a compliment per quitar lo dit censal de la Seu.

ACP, Fons municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1515-1517, f. 201.

13

1516, 29 de setembre. Puigcerda

Atès que la vila de Puigcerdà no pot fer front al recanvi de la totalitat dels menuts de la vila, hom acorda suspendre els pagaments fins que no s'hagin aclarit certes irregularitats comeses en la fabricació dels menuts del primer i del darrer encuny.

Per ço, fonc concordablement delliberat que ni forastés ni homes de la vila ni de la Terra, no sien pagats, fins a tant que les provisions del rey nostre senyor consentides per fer la moneda ensemps ab lo comte dels notaris que han tengut de dita moneda e lo procés que se's menat entre la vila e ls qui han tengut càrrech de fer dita moneda, tant del primer cuny com del derrer, sien votats a Perpinyà per quatre o sis hòmens de sciència. E haguts los vots sie fet segons allí votaran com se cregue que nengú no pot ésser pagat ni la vila no és tenguda en fer bona sinó la moneda de que lo rey nostre senyor ha donat licència de fer.

ACP, Fons municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1515-1517, f. 201v-202.

14

1516, 3 d'octubre. Puigcerdà

Després d'interrogar els responsables de la fabricació dels menuts de la vila, que es declaren innocents de qualsevol irregularitat, el Consell de Puigcerdà acorda interrogar els oïdors de comp-tes de la dita fabricació.

...com poch dies ha ab altre Consell fonch delliberat que com la vila proceys contra en Pere Mauri e en Guillem Blanch per lo càrrech que havien tengut de fer batre la moneda per lo que del lur comte se trobave més avant e ells se clamaven e feyen los evantaments sens haver-los demanats ni dada rahó del que volien intentar contra ells. E ab dit Consell fonch delliberat que fossen oyts en presència de tot lo Consell los dits Pere Mauri e Guillem Blanch e oyts aquells, si donaven bona rahó de llur administració ab delliberació de Consell fos proceyt axí en soltar com en condemnar, per ço foren demanats dits Pere Mauri e Guillem Blanch dins la casa jusana del consolat susdita e aquells oyts a ple en tot lo que volgueren dir e allegar. E entre les altres coses com ells han donats los comtes als oydós de comtes de dita vila qui eren llavors misser Guillem Riera, Antoni Pasqual, Joan Comelles e en Joan Moxó, de dita villa. E aquells los tenen ells han oyts e difinits o axí o creen, per los quals diuen fins ara los és stat demanat res ans stan marvellats de tal demanda, però que com dits oydós de comtes sien vuy vius e en la vila e ab los quals poran haver informació, los plaurà que si en res a ells seran tenguts que sie mirat per los dits honorables còsols y Consell lo dit comte e vist aquell si ls parrà ésser en res obligats a la vila que prenguen de llurs béns tant com mester sie com ells per ésser naturals de la vila no entenguen ni un lleu pledeiar ab la vila. E que sie mirat entre les altres coses com en poder de mestre Franci Bonet, argenter, leshores habitant en la present vila, lo qual tingué càrrech per dits honorables còsols e Consell de fer los cunys e cudir dits menuts o en casa sua se són trobats altres cunys e certs menuts que dits argenter feye e vists aquells e presos per lo magnífic mossèn Miquel Cadell, veguer, e per lo magnífic mossèn Guillem Riera, jutge, foren mesos en poder de la Cort, e allí són vuy e lo dit argenter e algun altre per dit respecte se són absents de la present vila. En los quals porie ésser lo frau si algú ni ha que vullen mirar per lo descàrrech de la vila per los danys que per los plets se segueixen com ells no tinguen gana de pledeiar sinó de fer tota obediència a tot lo que seran tenguts. E oyts los dits Pere Mauri e Guillem Blanch e aquells fora del consolat:

Fonch delliberat que pus dit Pere Mauri e Guillem Blanch donen la rahó que dalt sta contynuat e iustificació llur, que sien demanats los dits misser Guillem Riera, Antoni Pasqual, Joan Comelles e Joan Moxó, leshores oydós de comtes, e oyts que sien en la present casa e bé interrogats sobre la dita fabricació del que per dits oydós de comtes los serà dit, sie fet relació a altre Consell. E lavons si·ls parrà dits Pere Mauri e Guillem Blanch deguen ésser absolts que·n sien, e si deuran ésser executats ab altre Consell sie delliberat, però que·s face açò ab jurament dels dits oydós, per maior iustificació e clarícia de la veritat.

ACP, Fons municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1515-1517, f. 203-204.

15

1517, 6 de setembre. Puigcerdà

El Consell de Puigcerdà acorda encomanar a dos experts que examinin els menuts de Perpinyà, en circulació per la vila, per tal de tallar els falsos.

Més fonch delliberat que sobre los menuts que vuy corren falsos de Perpinyà e que nengú no·ls vol pendre, y que entre los dolents n'í ha molt de bons e que no serie rahó que los bons se perdessen per los dolents, que per so sien posats dos homens, so és en Bertomeu Port e en Miquel Puig e que sie feta una crida que tothom los hage a portar en poder dels dits Bertomeu Port e Miquel Puig e que los dos o la hu en presència del altre o absència pugen triar e hagen facultat de triar e regonèxer dits menuts e los que trobaran falsos que·ls tallen, los bons que sien tornats a de qui sien.

ACP, Fons municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1517-1519, f. 38.

16

1517, 11 de setembre

El governador dels comtats de Rosselló i Cerdanya demana al Consell de Puigcerdà els comptes de la recuperació dels menuts nous fets a la vila i els llibres del Consell d'aquells anys.

ACP, Fons municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1517-1519, f. 41.

Esmentat per: CARRERAS CANDI, op. cit., t. V (1906-1908), p. 282.

17

1517, 17 de novembre. Puigcerdà

El Consell de Puigcerdà acorda traslladar la caixa on es guarden els menuts de la vila a la sacristia, per raons de seguretat.

Més fonch deliberat que la caixa dels menuts qui sta al consolat, attès que ja s'i a fet frau e robat alguna part de dits menuts attès que no's troba algun particular qui'ls vulle tenir en guarda, que sie hagut maior Consell e que ab altre consell si ells parrà sien mesos a la sacristia maior, bé tancada la caixa o ab altra caixa nova, bé barrada de ferro, sie mesa en dita sacristia.

ACP, Fons municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1517-1519, f. 54v.

18

1519, 1 de juny. Puigcerdà

Per tal de pagar els creditors i la gent que havia dipositat menuts en poder dels cònsols anteriors i que encara no havien cobrat, el Consell de Puigcerdà decideix treure a la circulació una quantitat de menuts de la caixa on estaven desats, després de contramarcas-los amb un senyal.

ACP, Fons municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1517-1519, f. 168.

19

1519, 8 de juny i 12 d'octubre. Puigcerdà

Entre aquestes dates, els cònsols de Puigcerdà fan senyalar un total de 540 lliures dels menuts que estaven recollits.

ACP, Fons municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1517-1519, f. 168v; i *Lligall moneda*, quadern titulat *Compte dels menuts batuts...*

Esmentat per: CARRERAS CANDI, op. cit., t. V (1906-1908), p. 282 (però erròniament 58 lliures en lloc de 188).

20

1521, 29 de juny. Puigcerdà

El Consell de Puigcerdà acorda treure a la circulació una partida de 60 lliures de menuts per tal de repicar-los amb el senyal acostumat. El Consell encomana la partida, que pesa unes 19 lliures, a Bertomeu Port.

ACP, Fons municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1520-1523, f. 89.

21

1521, 19 d'agost. Puigcerdà

El Consell de Puigcerdà acorda treure a la circulació una nova partida de 50 ducats de menuts, que pesen 26 lliures, per tal de repicar-los amb el senyal acostumat.

ACP, Fons municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1520-1523, f. 115.

22

1521, 29 d'octubre. Puigcerdà

El Consell de Puigcerdà acorda treure a la circulació una nova partida de 50 lliures de menuts per tal de repicar-los amb el senyal acostumat.

ACP, Fons municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1520-1523, f. 145.

23

1522, 20 de juliol. Puigcerdà

El Consell de Puigcerdà delibera la possibilitat de retirar de la circulació una part dels menuts de la vila i intentar que els particulars renunciïn a recobrar la meitat del valor d'aquests menuts.

Més fonch delliberat que attès en la vila e fora la vila ha moltes persones qui han posat dinés menuts en lo consolat e volen cobrar aquells com és de rahó que sie tractat si volrran fer gràcia de la mi-

tat del que y tenen e si o fan o de huna cosa rahonabla que sien cundits dels dits menuts e que sien pagats haguda a gràcia com millor poran a coneguda dels dits honorables cònsols.

ACP, Fons municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1520-1523, f. 232.

24

1523

Carles I concedeix a la vila de Puigcerdà una llicència per a batre moneda fins a 1.500 lliures, que no s'executa malgrat que els encunys ja han estat fabricats a Barcelona.

Esmentat per: BOTET, op. cit., vol. III, p. 17.

25

1525, 8 de març. Puigcerdà

El Consell de Puigcerdà acorda treure a la circulació 100 lliures més de menuts contramarcats.

ACP, Fons municipal de Puigcerdà, *Llibre de Consells*, 1523-1526, f. 177v

Les pellofes de Prats de Rei, Igualada i Calaf. Aportacions documentals i monetàries.

X. JORBA I SERRA

INTRODUCCIÓ

L'Església catalana va generar una estructura territorial que aplegava un nombre determinat de parròquies sota la jurisdicció d'un bisbe. Era el bisbat o diòcesi. A Catalunya n'hi havia nou a finals del segle XVI: Elna, Girona, Barcelona, Tarragona, Tortosa, Lleida, Urgell, Solsona i Vic. La diòcesi i la parròquia eren les unitats territorials d'administració eclesiàstica més rellevants, però, hi havia unitats d'organització territorial intermèdies. Una d'aquestes unitats eren els deganats. El territori de l'actual comarca de l'Anoia tenia en ple segle XVII tres deganats: el d'Igualada;¹ el de la Segarra amb capital a Prats de Rei,² tots dos dependents del bisbat de Vic, i el de Piera, dependent del bisbat de Barcelona. Tots tres deganats tenien importants comunitats de preveres. El deganat de la Segarra també disposava d'una altra comunitat de preveres destacada com era la de Calaf, comunitat que durant tot el segle XVIII disputarà la capitalitat del deganat a Prats de Rei.

1. Les parròquies que formaven el deganat d'Igualada eren: Igualada, Òdena, Montbui, Castellolí, Copons, Jorba, Rubió, Tous, Clariana, Fillol, Argençola, Albarells, Carbassí, Montmaneu, Freixenet, Montpalà i Bellmunt.

2. Les parròquies que formaven part del deganat de la Segarra eren: Prats de Rei, Calaf, Solanelles, Puigdemàger, Boixadors, Castellfollit, Camps, Fonollosa, Aguilar de Segarra, Castellar, Grevalosa, Maçana, Sant Pere de Vim, Miralles, Veciana, la Tallada, Sandomí, la Guàrdia Pilosa, Segur, Pujalt, Conill, Mirambell, Calonge de Segarra, Sant Pere d'Arc, la Molsosa, Sant Pere Sallavinera, Sant Martí de Sesgueioles i Castellfollit del Boix.

LA COMUNITAT DE PREVERES I LES PELLOFES DE PRATS DE REI

Aportació documental i identificació de pellofes

La comunitat de preveres de Prats de Rei, existent com a mínim des de 1446, estava formada oficialment per setze preveres. Era una quantitat variable, i sempre depenent de la presència o no dels citats preveres a la vila —1609, 10 preveres; 1675, 14 preveres; 1707, 15 preveres; 1793, 9 preveres. Tots ells, tenien beneficis —l'església de Prats de Rei tenia 21 beneficis fundats—,³ els quals produïen una renda anual que garantia l'atenció del sant a qui tenien devoció, però eren quantitats insuficients per preservar la subsistència del beneficiat. Per aquest motiu, també cobraven per les activitats que es realitzaven entorn de l'altar del qual s'encarregaven: misses d'aniversari, fundacions d'aniversari, celebració de solemnitats...⁴ Els preveres beneficiats també ingressaven les distribucions quotidianes, les quals es pagaven sempre que els beneficiats assistien als actes. Aquestes, a partir del segle XV, es cobraven en ploms o pellofes.

Al principi eren ploms. Probablement, bastants dels ploms que varen publicar Miquel Crusafont, Jacques Labrot i Bernat Moll⁵ formen part d'aquest numerari inicial de les comunitats de preveres d'arreu de Catalunya. Cap al segle XVI, la comunitat de preveres de Prats de Rei ja fabricava les pellofes amb planxes de llautó, també anomenades ploms grocs.

Les pellofes eren guardades en una bossa que Ferran de Segarra va descriure com «una bossa de cuir, decorada amb daurats». Possiblement, era la mateixa bossa que, l'any 1664, Ramon Janeres va arreglar per un preu de cinc sous «per tants ne ha guanyats de mans y seda per remendar la bossa de la Rnt Comunita».⁶

L'encarregat d'administrar la bossa de pellofes era el bosser. Aquest era un càrrec anual, la funció del qual era fer les distribucions segons un programa prèviament establert. De l'any 1682, tenim una relació sobre les normes a seguir en la distribució dels ploms entre els preveres de la comunitat, segons les diferents festes litúrgiques a celebrar:⁷

3. Els beneficis eren els següents: Sant Ruf, Sant Nicolau, Sta. Cata, La Nativitat de Nra. Sra, Sant Cristòfol i Macari, Sta. Cecília, Sant Climent, Sant Francesc, Sant Anton Abat, Sta. Llúcia, Sta. Anna, Corpus Cristi, Sant Martí, Sant Miquel de Puigdòdena, Sant Bartomeu, Sta. Margarida, Sant Esperit, Sant Miquel de Vilanova, Sant Pere i Pau, Sant Joan Baptista i Evangelista, La Concepció. Arxiu Parroquial de Prats de Rei. *Llibre de papers curiosos y útils als Jurats*.

4. Carme SANMARTÍ I ROSET i Montserrat SANMARTÍ I ROSET, «La comunitat de preveres de Sallent durant la segona meitat del segle XVIII», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XIII (2002), p. 49.

5. Miquel CRUSAFONT i SABATER, Jaques LABROT i Bernat MOLL i MERCADAL, *Plomos y jetones medievales de la península Ibérica*, Asociación Numismática Española, Museo Casa de la Moneda, Barcelona-Madrid, 1996.

6. Arxiu Parroquial de Prats de Rei (APPR). *Llibre en lo qual estan notades totes las partidas axi del rebut com del distribuït en la venerable comunitat del rector, preveres y beneficiats de la Iglésia dels Prats del Rey comensant en lo mes de juliol de 1608*, p. 170.

7. APPR. *Llibre Horde de Tocar las Campanes*.

Primo en la vigília de tots sants a vespres – 3 ploms
 A completes un plom – 1 plom
 Lo dia ab oficis sis ploms – 6 ploms
 Y a las segones vespres y completes cantadas – 3 ploms
 Y axí mateix en las quatre festes anyals
 Lo dia dels difunts **dos ploms grans de morts**, de negra 5 sous, 6 diners
 Si no i a aniversaris, rector diu la conventual i no es paga
 Los dias de la ora a vespres dos ploms – 2 ploms
 Todas las festes de nadal completes cantadas vespres y completes quatre ploms – 4 ploms
 Y axí mateix a la pasqua de sperit sant i la altra pasqua també
 Item en la infra pasqua de Corpus dos ploms a completes cantadas – 2 ploms
 Vespres y completes cantadas dia de la Concepció – 2 ploms
 Totes les festivitats de nra sra so hés la Candalaria, nra sra de mars, de agost, de nbre y la del Roser, y la Consepció y edificasió de la propia Iglésia, St Joan, Sant Pere, los Reys ni nou qualsevol de estas festas se acostuma de dir completes lo dia antes al tart cantadas y lo endemà no es lo dia de las festas ditas també se an de cantar se dóna al tart un plom y lo dia de la festa se donan 3 ploms so és dos per las vespres y hun per la completes
 Se diran tots los diumenges de Quaresma completes cantadas antes del sermó si y ha miserere o si no ha se an de dir després del sermó.

El bosser anotava detalladament en un quadern les quantitats de pellofes que posava a les mans dels diferents membres de la comunitat, segons la seva participació. Tenien dret a percebre-les tots aquells preveres que es trobaven presents o bé al cor o bé al lloc de treball assignat per les constitucions. Al final de cada trimestre, el bosser feia els canvis de les pellofes per moneda d'ús corrent. Això significava portar una correcta comptabilitat, per tal d'evitar possibles reclamacions per part dels preveres:

Poliças de ploms y misses des del primer de juliol de 1608 fins al darrer de setembre...
 P^o Rector per lo doble dels ploms quotidians 13 lliures 8 diners
 M^o vicari per missas y ploms y lo temps estigué de mala gana 14 lliures 10 sous 5 diners
 M^o Galtes per missas y ploms 21 lliures 7 sous
 M^o Roca per missas y ploms 13 lliures 12 sous
 M^o Argullol per missas y ploms y lo temps estigué de mala gana 12 lliures 8 sous 4 d.
 M^o Dalmases per missas y ploms 10 lliures 9 sous 4 diners
 M^o Comes per misses y ploms 9 lliures 1 sou 1 diner
 M^o Prat per missas y ploms 5 lliures 3 sous 10 diners
 M^o Sendiu per missas y ploms 18 lliures 6 sous 6 diners
 M^o Galtes per ploms 5 lliures 5 sous
 Total: 123 lliures, 14 sous, 2 diners

El bosser percebia un salari per la seva tasca. Així, per exemple, l'any 1608 era de 2 lliures; l'any 1655, de 2 lliures i 10 sous; l'any 1701, de 3 lliures i 10 sous.⁸ El bosser també era l'encarregat de multar a tots aquells que no realitzaven les seves funcions. Dos exemples de l'any 1801 ens permeten detectar aquesta penalització:

Pasqual tenia 2 quarts de 9 y dient-li com a Bolcer que quedava multat segons las constitucions per haver-la deixada, respongué dit Pasqual que lo superior li havia dit que la deixàs y que jo no tenia res que veurer en això y jo li respongué que quedava multat y que fes lo que volgués. Rubiol Bolcer.

Rebut dia 5 al comensar lo primer ani y no li he posat presència per ser al chor dit Rnt Francesc Torruell. Rubiol Bolsser.⁹

Els ploms o pellofes de la vila de Prats de Rei van ser localitzades a la mateixa localitat a finals del segle XIX per Ferran de Segarra, en una bossa de couro. Dins d'aquesta hi havia llautons incusos i monedes aragoneses. Els llautons incusos eren els tipus Crus. 2005, 2006, 2007, 2008 i 2009, i les monedes corresponien als regnats dels tres primers Felips. Miquel Crusafont, en el seu llibre *La Moneda Catalana, entre els segles XIII i XVIII*, identifica a més a més les pellofes Crus. 2010, 2011, 2012 i 2013. Totes elles són llautons incusos, sense llegenda marginal, ni imatges, ni patrons. Només la coneguda Crus. 2005 presenta la sil·lografia de la vila i les pellofes Crus. 2012 i 2013 tenen indicació de valor: I-D i III-D, és a dir, 1 diner, i 3 diners.

LA PELLOFA CRUS. 2005

Miquel Crusafont explicava que el tipus Crus. 2005 —incusa rodona de 20 mm diàmetre, que porta per tipus un escut en cairó amb les armes de la vila—, podia correspondre a una moneda civil amb un àmbit de circulació local, pel fet de no tenir cap tipologia religiosa. Ara, i gràcies al buidatge documental de l'arxiu de la comunitat de preveres, podem certificar que es tracta d'una pellofa eclesiàstica, amb un valor de dos diners, possiblement encunyada per primera vegada l'any 1657. D'aquest any correspon no només la compra de llautó que va fer la comunitat a la ciutat de Barcelona «que pague al Rnt Francesc Llobet desset reals per tants ne ha pagat lo dit Llobet en la ciutat de Barna per llautó per fer los ploms y fer un llibre de full per los aniversaris y mitja lliura de aygua cuyt és tot 1 lliura 14 sous»,¹⁰ sinó també la seva fabricació «ques pague a Francesc Tauler, ferrer, quatre sous per los treballs de motllar ploms per la comunitat».¹¹ Una altra dada que

8. APPR. *Llibre en lo qual estan notades...*, p. 146 i 246.

9. APPR. *Llibre de absències 1694 o Liber Vacationum ecclesia Parochiali copidi di Prats del Rey diocs Vic*, fulls solts.

10. APPR. *Llibre en lo qual estan notades...*, p. 151.

11. APPR. *Llibre en lo qual estan notades...*, p. 151.

Crus. 2005

Crus. 2006

Crus. 2007

Crus. 2008

Crus. 2009

Crus. 2010

Crus. 2011

Document del s. XVIII que reproduïx la Crus. 2010

Làmina 1

ens atribueix aquesta data és la documentació del mateix any sobre la distribució de l'esmentada pellofa, la qual no dóna peu a cap mena de dubtes:

Lo primer die de Quaresma a les nou hores se fa senyal al offici ventant la campana de feria un quart y a la fi tocant les grossas y se diuen hores en lo cor lo se diuen en die ferial y feta la seremònia de la cendra... se diu lo offici cantat com en dia de festa diu lo rnt Rector o altre de son voler pro populi y es done de distribució per hores y lo

offici si tal die és die fainer **quatre ploms de armes de la vila**, però si lo die dit primer de quaresma serà festa se done de distribució entre vespres y completes hores y lo ofici un sou com se acostuma donar en lo die de festa per annum, en aqueix die nos diu ningun aniversari de taula y lo sou és doble al rector si serà die de festa y si die feyner los vuit diners.

... lo Rnt Rector y axí los més antichs per son orde com és de costum; en estes ni altres officis de la semana Sta del dimarts en avant nos **donen ploms de armes de la vila** per la distribució ni altres, sinó que segons la de la comunitat alguns anys acostuma anar lo die de Pasqua a les vespres algunes ultres per assò fent pòlisa al collector.

Les 4 festes anyals so és Nadal, Pasqua, Pentecostes y Sta Maria de Agost acustat lo die de tots los Sants: tots estos dies a la vigília se diuen vespres cantadas com apar en lo llibre vell dels Aniversaris is dóna **per distribució en vespres tres ploms de armes** y a completes se dóna un plom tant en la vigília de qualsevol destas festes com també en lo die de les festes sobredites.

En los diumenges y festes de precepte se dóne de distribució entre lo ofici y vespres y completes **sis ploms de armes de la vila valent un sou**, so és entre tercia y lo ofici vuyt diners y a vespres y completes quatre diners i en les dominicas emperò de la quaresma se diuen les completes cantadas després de vespres antes del sermó si y haurà misserere o sinó ni haurà se han de dir després del sermó y **de distribucions per ellas donen un plom de armes de la vila valent dos diners y al Rector los ploms de armes de la vila li són dobles**.

En les festivitats de Nra. Señora ço és Ns. Candalera, la Annunciatió, la Assumptió, la Nativitat, la festivitat del Rosari, en lo octubre, la Concepció y edificatió de nostra iglésia la vigília se diuen completes cantadas y tots los dies de la quaresma a quatre hores y lo die de la festa y **per distribució se dóna un plom de armes** y lo die antes de la Concepció y ha també vespres is pagan sols de la servitut.

En los dies de St Joan de juny, Sant Pere, Los Reys y cap de any en qualsevol festa de aquestes al tart lo die antes se diuen completes cantadas y lo die de la festa després, de vespres is dóne **de distribució per elles un plom de armes** y la vigília de St Joan y de Sant Pere y ha vespres de la servitut.

Y ha vespres is dóne **de distribució dos ploms de armes**.

En les tres festes de Nadal, Pasqua de Resurrecció y del Sperit Sant y ha tots los dies completes cantades y lo die de Corpus y per distribució **entre vespres y completes se donen quatre ploms de armes y en estes festes com també en les demás anyals al ofici per distribució se donen sis ploms de armes y en les segones vespres de tots los Sants nos donen sinó tres ploms** ab les completes cantades y la vigília a vespres y completes axí mateix.

En tots los dies infra se diuen completes al tard is donen **dos ploms de armes** de distribució.¹²

Les pellofes Crus. 2006 i 2007

Ferran de Segarra les va trobar a l'interior de la bossa de la comunitat de preveres. Carreras Candi considera que eren pròpies de pobles veïns. Miquel Crusafont les va atribuir a la vila de Prats de Rei.¹³ Són incuses rodones amb una calavera entre dues X sobre dos fèmurs encreuats. A sota porten una V, i l'orla és lineal. La primera té un diàmetre de 16 mm, i la segona amb un gran excés de planxa i tallat vuitavat, mesura 30 × 34 mm.

La recerca documental ens ha permès confirmar l'atribució inicial de Ferran de Segarra i la posterior de Miquel Crusafont. Són pellofes ja utilitzades des de l'any 1682, i destinades a les funcions d'aniversaris de difunts, és a dir, pregar pels difunts. Podem arribar a distingir les funcions de totes dues.¹⁴ La pellofa Crus. 2006 tenia la funció d'ésser distribuïda en la celebració d'aniversaris de difunts i a les vespres:

Item se celebraran 525 missas cantadas matinals al altar major los sis diumenges de quaresma dóna per cada missa per distribució 10 sous y per la caritat de la missa qui la dira 3 sous a més de la distribució y vol vaja per torn com los demés aniversaris per llum dos velas de cera que a de posar la Rnt Comunitat 1 sou y se a de fer o dir absoltes cantada com en los demés aniversaris y vol tot se paga ab caps de morts. A Antoni Bacardit o son ereu vol se done 1 sou o a família de sa casa fins a la quarta generació 1 sou per cada missa al predicador vol se li dóne un sou encara estiga al confessorari y sis diners de tochar.¹⁵

La pellofa Crus. 2007 era utilitzada només per la festa del dia dels difunts «per lo dia dels difunts dos ploms grans de morts, de negra, 5 sous, 6 diners».¹⁶ Aquest fet explicaria el poc nombre de peces que ens ha arribat fins a l'actualitat —entre 12 i 30 exemplars. Ben al contrari succeeix amb la pellofa Crus. 2006, la qual ens ha arribat en quantitats força considerables fins avui dia —entre 50 i 100 exemplars.

12. APPR. *Llibre de aniversaris fundats en la iglésia parroquial de Santa Maria de la vila dels Prats del Rey*.

13. Miquel CRUSAFONT I SABATER, *La moneda catalana local (S. XIII-XVIII)*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, IEC, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1990, p. 246.

14. Potser ja eren utilitzades anteriorment. L'any 1642 els preveres anoten en els seus llibres la compra de llautó per la fabricació de incuses, «pagara dit m^o Pere Comas a m^o Josep Casamitjana per dues lliures de llautó que aporta de Solsona per a fer ploms vuit reals dic 16 sous».

15. APPR. *Llibre Horde de Tocar les Campanes*.

16. APPR. *Llibre Horde de Tocar les Campanes*.

Les pellofes Crus. 2008 i 2009

Les diferents funcions que en diverses hores del dia tenien lloc a la parroquial de Prats de Rei eren retribuïdes amb les pellofes o ploms quotidians i de missa. Aquests ja existien des de principis del segle XVII: «Pòlissas dels ploms cotidians». L'any 1610 es fabrica un nou motlle per fer ploms de missa: «Se li feu pòlissa per pagar a Ramon Olivet 12 sous y 4 diners per les mans del mollo de fer ploms de missa» i «se li feu pòlissa pagar 2 sous a dit Olivet per lo treball de fer los ploms de missa».¹⁷ Aquestes pellofes han de correspondre a les Crus. 2008 i 2009, trobades a la bossa de la comunitat de preveres per Ferran de Segarra a finals del segle XIX.

La pellofa Crus. 2008 és una incusa rodona amb dos fèmurs encreuats superats d'una creueta i amb una D a sota, que fa 12 mm de diàmetre. La Crus. 2009 té la mateixa descripció però té forma exagonal amb poc excés de planxa de llautó. Les dimensions són de 16 × 16 mm. Aquesta última és descrita en la documentació de 1611, com a ploms grossos de missa.

Les diferències de mida entre les Crus. 2008 i 2009 poden explicar-se a partir del fet que el rector de Prats de Rei tenia el privilegi de cobrar el doble en totes les funcions que la resta de preveres. D'aquesta manera es podia diferenciar les pellofes destinades als preveres de les del rector.

La pellofa Crus. 2010

És una incusa amb claus encreuades superades de tiara i amb una orla de grossos punts. Botet i Sisó l'atribuïa a Prats de Rei. Miquel Crusafont va comprovar que l'encuny d'aquesta pellofa era idèntic al segell de la parròquia emprat el 1732. Bonet havia anotat que aquesta pellofa pertanyia a un benefici creat per un tal Arnau de Moreria.¹⁸ Nosaltres podem confirmar la presència d'aquest segell en els diferents llibres de la comunitat de preveres del segle XVIII. A més a més, hem trobat un petit full solt del segle XVIII, que reproduïm en el present article, on podem veure la incusa gravada tant per l'anvers com pel revers. A l'encapçalament podem llegir *capella*.

La pellofa Crus. 2011

Aquesta incusa no va ser trobada dins de la bossa de pellofes de la vila de Prats de Rei, però M. Crusafont, seguint la classificació del Museu Episcopal de Vic,

17. APPR. *Llibre en lo qual estan notades totas las partidas...*

18. Miquel CRUSAFONT I SABATER, *La moneda catalana...*, p. 247.

l'atribuí amb tot encert a la referida comunitat de preveres. Podem confirmar aquesta atribució en trobar en un llibre de l'arxiu, corresponent a l'any 1896, el segell que reproduïx la pellofa. La descripció és la següent: M superada de I, coronada i entre S-S, envoltada per una orla de punts incusos. Podria tenir el significat de *signum missae*, que volia dir que el beneficiat havia celebrat per la comunitat tantes misses com pellofes d'aquest tipus tenia.

Per últim, cal comentar que el numerari eclesiàstic de Prats de Rei tenien una circulació externa, fora dels àmbits pròpiament eclesiàstics. El visitador de l'any 1687 ens explica que els ploms eren distribuïts entre els malalts tant en la parroquial com en la població veïna i sufragània de la Manresana.

LES PELLOFES D'IGUALADA

Aportació documental i identificació d'encunys i noves pellofes igualadines

Els membres de la comunitat de preveres ho eren per admissió i ostentació d'un o varis beneficis eclesiàstics. Fundar un benefici significava dotar d'una renda un determinat càrrec eclesiàstic. Els beneficis eclesiàstics tenien un patró laic que era l'encarregat de nomenar el receptor del benefici quan aquest quedava vacant.¹⁹ Al segle XVIII hi havia 31 beneficis fundats a l'església parroquial de Santa Maria d'Igualada.²⁰ Un document que fa referència a la visita realitzada pel bisbe de Vic, Jaume de Cardona, l'any 1446, ens detalla les rendes que produïen cadascun dels beneficis, l'any de la fundació, el nom del fundador i el patró.²¹

Santa Maria den Vives. Benefici de Sta Maria en lo altar major, fundat per Pere Vives, al qual succehí Pere Genovès; tenia renda 5 lliures, 8 sous; y antes tenia molt més, sinó que lo censal feya la vila, y ho reduhí; és la dotalia en poder de las s^a pública a 9 de juny 1333, en poder de Vicens Padriassa, encare que diu ques la dotalia de Sant Jaume.

Santa Maria den Trullols. Benefici de Sta Maria en lo altar de Sta Maria, per en Pere Trullols fundat, al qual succehí Pere Genovès; tenia de renda 7 lliures.

Sant Jaume. Benefici de Sant Jaume en lo altar major fundat per lo Rnt Pere Forn, prevere, al qual succehí Berenguer Oller, de Igualada; té de renda 16 lliures, 10 sous; és la dotalia en poder de la s^a pública, en poder de Ramon de Turri, Rnt. de Igualada a 7 de janer de 1336.

19. Carme SANMARTÍ i ROSER i Montserrat SANMARTÍ i ROSER, *La comunitat de preveres de Sallent...*, p. 47.

20. Arxiu Històric de la Ciutat d'Igualada (AHCI). Secció API, caixa núm. 499.

21. AHCI. Secció API, caixa núm. 499. En el mateix document es van incorporar els beneficis fundats posteriorment a la visita, com són els de Sant Roc i Sant Sebastià, el de Corpus de Crist i el de Nostra senyora del Roser.

Santa Catharina. Benefici de Sta Catharina en lo altar de dita Sta fundat, del qual és patró Jaume Vidal; té de renda 18 lliures; és la dotalia en poder de la s^a pública a 27 de juliol de 1412 clos per lo Anthoni Farrer nott. per Bernat Marcer Rnt ab decret del Dt Bernat de Padiolo vs y offc del Ills Sr Alfonso de bona memòria bisbe de Vich.

Sant Llorens. Benefici de Sant Llorens mixto en lo altar de Sant Llorens fundat, del qual és patró lo D. Franch Matheu, y fonch fundat per lo Rnt Bernat Vidal, prevere y rector de Monistrol de Montserrat; tenia molta renda y aleshoras sols ne exigia 2 lliures 16 sous. És la dotalia en poder del Rnt Bernat Aireys prevere y Rt de Monistrol als idus de juliol del any 1348.

Sant Roc Sant Sebastià. Benefici de Sant Roch y Sant Sebastià, és patró la casa Massart fundat per Joan Joli.

Sant Llorens. Benefici de Sant Llorens, fundat per naxota, que vuy és patró los Sr compte de Vilafranquessa; té de renda 7 lliures 10 sous y 7 quarteres de forment; antes era patró Pere Farrer del castell de Orpí.

Santa Llúcia. Benefici de Sta Llúcia fundat per Pere de Oronies, vuÿ és patró lo Rector de Igualada, té de renda 12 lliures. És la dotalia en poder del Rnt Pere Janer de la s^a pública a 28 de maig del any 1363.

Santa Margarida. Benefici de Sta Margarida, fundat per Pere de Oronies. Vuÿ és patró lo Sr Rector de Igualada; té de renda 12 lliures, és la dotalia en poder de la s^a pública a 7 de gbre 1379.

Sant Pere. Benefici de Sant Pere fundat per Guillem Farrer Sr del castell de la Mora, y vuÿ és patró lo Sr compte de Vilafranquessa, tenia de renda 30 lliures; és la dotalia en poder de Francesc Rovires rebut al terme de Òdena a 16 de gbre 1401.

Sant Anthoni. Benefici de Sant Antoni confessor fundat per en Granell. Tenia de renda 20 lliures sobre la universitat de Sedó.

Sant Abdon y Senem. Benefici de Sant Abdon y Senem. Vuÿ unit ab lo orga fundat per Pere de Sòria qui eran los patrons los consellers tenia de renda 22 lliures 8 sous; és la dotalia en poder de la s^a pública a 14 de nbre 1402.

Corpus Xti. Benefici de corpore Xti són patrons los Priors de la Minerva y la casa Balles-ter; té de renda 14 lliures.

Sant Esteve. Benefici de Sant Esteve; són patrons los Joseph Montserrat y Marles de Cervera y los Priors de la Minerva. Ha de celebrar un die per altre missa matinal; tenia de renda 9 lliures 10 sous. És la dotalia en poder de la s^a pública regint aquella Francesc Rovires per lo Rnt Bonanat Manyosa a 17 de gbre 1394. Fonch dotat de 16 lliures.

Santa Maria Egipsíaca. Benefici de Sta maria egipcíaca fundat per Ramon Segrera, que vuÿ és patró Monner: tenia de renda 9 lliures, és la dotalia en poder de Anthoni Farrer nott de Igualada als idus de Juliol de 1348.

Sant Blaÿ. Benefici de Sant Blaÿ fundat per Ramon Segrera, vuy és patró Monner. Tenia de renda 16 lliures 74 cortans de oli mesura vella. És la dotalia en poder de la s^a pública a las calendas de Juliol de 1305.

Sant Joan. Benefici de Sant Joan fundat per lo bort de Castellolí, vuÿ és patró la casa de Stalella y de Mataró tenia de renda 3 lliures ab censos 76 quarteres de forment. És la dotalia a las calendas de nbre de 1317.

Sant Nicolau. Benefici de Sant Nicolau fundat per Pere Reverdit, són patrons los conceillers y rector; tenia de renda 18 lliures. És la dotalia presa en Sant Andreu de Gurb a 8 de maig del any 1376.

Sant Miquel. Benefici de Sant Miquel fundat, qui és patró la casa de Casulleras de Robió; tenia de renda 10 lliures; és la dotalia en poder de la s^a pública a 8 gbre 1363.

Sant Martí B. y Conf. Benefici de Sant Martí B. y Conf.... tenia de renda 8 lliures 3 sous; fonch fundat per lo Rnt Arnau Pujades, rector de Queralt; consta de la dotalia en poder de la s^a pública de Vich a 26 de gbre 1383.

Santa Eulàlia. Benefici de Sta Eulàlia fundat per Jaume Vidal; vuÿ és patró lo doctor Joseph Matheu y Trias; tenia de renda 13 lliures, 13 sous, 4 diners.

Santísima Trinitat. Benefici de la Ssma. Trinitat que vuÿ és patró Currans de Cervera; tenia de renda 8 lliures 10 sous; és la dita dotalia en poder del doctor Pere de Orpi, nott de Igualada, a 13 de janer de 1384; fundat per Romieta muller de Pere Farrer, ostaler.

Sant Simeon. Benefici de Sant Simeon fundat per Pere Biosca; vuÿ és patró lo compte de Vilafranesa, tenia de renda 6 lliures de una part y 6 lliures sobre los béns de Franquessa y de Vicens Biosca; tenia una casa a la pescataria que pochs anys a la veneren lo hereu Biosca a Francesch Castells, blanquer. Lo obté lo doctor Antich Mestra; és la dotalia en poder de la s^a pública regint aquella Francesch Roviras nott a 27 de maig del any 1385.

Sant Martí M. Benefici de Sant Martí M.; tenia de renda 4 lliures, 14 sous; és la dotalia en poder de la s^a pública clos per Pere de Orpí a 21 de juny 1379; fou fundat per Pere Serra.

Sant Orient. Benefici de Sant Orient en lo altar de Sant Llorens, fundat per Sanceta muller de Berenguer Carosa a la qual succehí Jaume Vidal y vuy lo Dr Francesch Matheu; tenia de renda 14 lliures, 5 sous; és la dotalia en poder del Francesch Rovires nott de Igualada, a 26 de juliol del any 1412.

Onse milia Verges. Benefici de las onse milia verges; té de patró lo compte de Vilafranguessa; té de renda 3 lliures; és la dotalia en poder de la s^a pública, regint aquella Juan Tarragó nott a 7 de nbre de 1377.

Santa Anna. Benefici de Sta Anna; són patrons los Srs consellers; renda 4 lliures, 4 sous; és la dotalia en poder de Joan Tarragó nott a 22 de març 1427.

Sant March. Benefici de Sant March; són patrons los consellers; és la dotalia en poder de Francesch Rovires a 4 de nbre 1396.

Sant Bartomeu. Benefici de Sant Barthomeu fou fundat per Maginimus Bufill als 4 de març 1306 en poder de la s^a pública y lo mateix dia se fundà lo hospital.

Nostra senyora del Roser. Benefici de N^a Sra del Roser; és patró la casa de Riba del Cugulló; té de renda 5 lliures sobre los béns de Farran...

La majoria dels beneficis es van fundar al llarg del segle XIV i principis del XV. Els rèdits dels beneficis eclesiàstics igualadins anaven des de les 3 lliures fins a les 30 lliures. La mitjana global, però, era de 12 lliures anuals. Com a la resta de comunitats catalanes, eren quantitats poc importants, i s'havien de complementar amb els ingressos que s'obtenien de les rendes generals de la comunitat.

La comunitat de preveres era presidida des mitjan segle XVI pel rector de l'església de Santa Maria. Va ser el rector Maties Ledó qui va agregar i incorporar l'església parroquial de Santa Maria a la comunitat de preveres, amb el beneplàcit del Papa. D'aquesta manera s'acabaven els plets que hi havia entre les dues entitats.²²

El nombre de sacerdots de la comunitat igualadina va variar amb el temps. Només podien formar-ne part els que posseïen un benefici fundat a l'església de Santa Maria i tenien el certificat de la col·lació. El beneficiat prèviament havia de donar una fiança i pagar 4 lliures per despeses de la comunitat. No tots els beneficiats entraven; aquells que no havien estat admesos podien, però, assistir gratuïtament a la residència, al faristol, i a les processons. Els admesos havien estat prèviament

22 . AHCI. Secció API, núm. 801, full solt.

examinats de cant pla, havien de posseir la llicència de confessar, haver fet mig any de servitud, i estar ordenats *in sacris*. Els que formaven la comunitat es distribuïen tota una sèrie de càrrecs. A més a més del bosser, hi havia el rector, el vicari, l'acaptador per les ànimes, dos oïdors de comptes, el secretari, dos arxivers, dos procuradors majors, el director de celebracions, els cabíscols —entonadors de salms—, el diaca i el subdiaca. Tots els càrrecs tenien una durada d'un any, menys en els casos del director de celebracions, l'arxiver i el secretari, que eren per tres anys. A més a més, a tots se'ls assignava un salari per executar les seves tasques.²³

Com hem explicat al començament del present article, l'encarregat de distribuir els ploms entre els membres de la comunitat era el bosser. Les *Ordinacions de la Rnt. Comunitat de Rector y Preberes de la Yglésia de Santa Maria de la vila de Igualada*, fetes per ordre del bisbe de Vic, l'any 1790, són unes de les fonts més interessants per veure el funcionament global d'aquesta institució. En el nostre cas, ens interessen les funcions que havia d'exercir el bosser de la comunitat; sobretot, les que fan referència a les distribucions de les pellofes entre els seus membres:

Núm. 1. Serà càrrech del Bolser in vigilar sobre los que asistiran a la residència, per fer los participants de las corresponents distribuciones

Núm. 2. Observarà los que arribaran al chor acabat lo últim Kyrie eleyson, o acabat lo Prefaci, y privarà als primers, de la meyhstat de la distribució, y als segons de tota la corresponent a aquella missa...

Núm. 3. Als que en las Matinas no asistiran antes de acabar lo Gloria Patri del invitatori, en las de difunts antes de acabar lo Requiem eternam del invitatori, y en las demás Horas Canònicas antes de acabar lo Gloria Patri del primer Psalm, privarà de la distribució corresponent a las preditas Matinas y Horas; però si algú aurà faltat del modo dit a las Matinas després assistirà a la Laudes, li donarà la distribució de estas...

Núm. 4. Avisarà al Director de Celebracions lo Resident que faltará a las Missas cantadas y demás funcions fundadas que no se pagan de luego ab ploms, perquè puga aquell notar y desfaltar al cap del mes lo que a cada qual corresponga.

Núm. 5. Als dos que estaran ocupats per dir Missa en lo Altar de la Minerva al tems que en lo chor se cantaran o resaran Matinas y laudes, los abonarà la distribució, que lucrarian asistin a ell...

23. L'any 1790 els salaris eren els següents: bolsser, 3 lliures; director de celebracions, 14 lliures; procurador major, 3 lliures; arxiver, 6 lliures; secretari, 1 lliura, 8 sous; oïdor de comptes, 22 sous; acaptador d'ànimes, 2 lliures.

Núm. 6. També las abonará als que auran de cantar Missa y asistir al Altar després de Laudes, o alguna Hora menor canònica, encara que no sian en lo Chor, y als que hauran de cantar Missa a continuació de la primera com no sen vajan del Chor fins acabada la consagració de la antecedent y si hi ha ofertori, despues de acabat aquest quan se baxarà a ell, com axís és la pràctica de la Yglèsia.

Núm. 7. No podrà pagar las distribucions als que oficiaran mentres estigan en lo altar, ni als confessors en lo confisionari, ni a ningun resident al tems de exir per alguna Processó, com fou provist.

Núm. 10. Deurar cobrar las distribucions de las funcions adventícias (no emperò las dels funerals) y repartir, a principi a quiscun mes lo corresponent a cada un dels que hauran assistit.

La documentació igualadina és pobra en referències a ploms o pellofes. Només hem trobat una llibreta on es fa la relació de *Plomps de los Anys 1816.1817.1818*,²⁴ i un document del segle XVIII, on es parla de la suspensió de diferents preveres de «lo senyal de estrella»,²⁵ la qual hem pogut identificar amb una pellofa inèdita conservada al Museu Comarcal de l'Anoia.

Així doncs, la recerca de pellofes ens ha dut al citat museu. I és aquí on hem trobat el fons de l'antiga bossa de pellofes de la comunitat de preveres d'Igualada. Un fons format 305 pellofes i tres encunyys.²⁶

Les pellofes de l'església parroquial de Santa Maria d'Igualada són totes de llautó i encunyades per una sola cara. Miquel Crusafont hi distingeix cinc grups. Nosaltres només treballarem els primers quatre grups que corresponen a les utilitzades pels preveres de Santa Maria. El cinquè grup com que pertany a l'església del Roser, queda fora de l'estudi.

Grup 1. Crus. 1723, 1724, 1725, 1726 i dues inèdites

Pellofa 1. La pellofa Crus. 1723 és una incusa de llautó amb un crani sobre fèmur voltat de tres estrelles de raigs triangulars i tres punts a l'esquerra. Tot sobre uns vairs o onades (forma part de l'heràldica de la vila d'Igualada). L'orla és lineal i de punts. Al museu, sota la denominació BON 94. Té un diàmetre de 20 mm.

24. AHCI. Secció API, núm. 801. Les quantitats de ploms són relacionades per mesos entre els anys 1816 i 1819. El total del valor dels ploms és: 1816 (648 lliures, 18 sous), 1817 (605 lliures, 18 sous, 6 diners), 1818 (697 lliures, 16 sous), 1819 (536 lliures, 17 sous, 6 diners). Veure també Llorenç FARRÉ i OLALLA, Lluís PEDRAZA i JORDANA «Numismàtica a Igualada», Patrimoni Cultural, núm. 2, sèrie 6 (1989).

25. AHCI. Secció API, núm. 815, fulls solts.

26. Museu Comarcal de l'Anoia, fitxa núm. 756 i fitxa núm. 477 al 484. La fitxa 756 ens relaciona 347 pellofes, però el recompte realitzat per nosaltres ens dona la xifra de 305 pellofes. La fitxa també mal atribueix la procedència de les pellofes. Segons el Museu, les pellofes pertanyen a l'església del Roser d'Igualada.

Pellofa 1

Pellofa 2

Pellofa 3

Pellofa 4

Pellofa 5

Pellofa 6

Pellofa 7

Pellofa 8

Pellofa 9

Pellofa 10

Pellofa 11

Pellofa 12

Pellofa 2. Inèdita. Incusa de llautó amb un crani sobre fèmur voltat de tres estrelles de raigs triangulars i quatre punts a l'esquerra. Tot sobre uns vairs o onades. L'orla és lineal i de punts. Un únic exemplar. Té un diàmetre de 21 mm.

Pellofa 3. La pellofa Crus. 1724 és una incusa de llautó amb un crani sobre fèmur voltat de tres estrelles de raigs triangulars i dos punts en horitzontal a l'esquerra. Tot sobre uns vairs o onades. L'orla és lineal i de punts. És més petita que l'anterior. Al museu la trobem sota la denominació BON 94. Té un diàmetre de 18 mm. La quantitat de la BON 94 és d'un total d'onze pellofes de dos i tres punts. Com que estan molt desgastades, és bastant difícil fer-ne una classificació correcta.

Pellofa 4. La pellofa Crus. 1725 és una incusa de llautó amb un crani sobre fèmur voltat de tres estrelles, però aquestes són de raigs senzills caigudes tocant als vairs o l'exerg d'onades. A l'esquerra dos punts en horitzontal. L'orla és lineal i de punts. Miquel Crusafont la considerava com a possible falsificació d'època. Aquesta afirmació la podem descartar perquè l'encuny de la pellofa es troba al museu mateix. Aquest, però, presenta oxidacions que van provocar en les pellofes aquesta factura tosca. Al museu la trobem sota la denominació BON 94 (V1) amb un total de trenta-tres pellofes. Té un diàmetre de 18 mm. La varietat Crus. 1725, deu correspondre a la fabricació d'un nou motlle pel desgast i deteriorament de l'anterior. També trobem una d'aquestes pellofes amb doble encunyació, on apareixen quatre estrelles, dues de les quals estan gairebé juntes al camp de la dreta tocant els vairs.

Pellofa 5. La pellofa Crus. 1726 és una incusa de llautó amb un crani sobre fèmur voltat de tres estrelles de raigs triangulars i un punt a l'esquerra. Tot sobre uns vairs o onades. L'orla és lineal i de punts. Al museu la trobem sota la denominació BON 95 amb dues úniques pellofes. Té un diàmetre de 17 mm.

Els punts que porten les pellofes Crus. 1723, inèdita, 1724, 1725 i 1726 poden correspondre al valor diner. Serien pellofes de 4, 3, 2 i 1 diner. No és un cas excepcional; a Perpinyà, la comunitat de preveres de Sant Joan escrivia l'any 1473 que els ploms porten tres punts que equivalen a tres diners.²⁷

Pellofa 6. Inèdita. Incusa de llautó amb una estrella de 8 puntes de raigs triangulars al centre del camp. A sota els vairs o onades. Orla lineal i de punts. Al museu la trobem sota la denominació MCA 1 amb quatre pellofes. Aquesta pellofa ha de correspondre a la referència del segle XVIII sobre la suspensió de senyals a diferents preveres. Té un diàmetre de 17 mm.

Grup 2. Crus. 1727, Crus. 1728 i una pellofa inèdita

Pellofa 7. La pellofa Crus. 1727 és una incusa de llautó amb una M gòtica amb dos punts acostats al pal central. Té una triple orla, la del mig de traços. La

27. Miquel CRUSAFONT I SABATER, *La moneda catalana...* p. 231 i 238.

trobem al museu amb la denominació BON 96, amb un total de 202 pellofes. L'observació de tan gran nombre de pellofes ens ha permès trobar un grup de pellofes fetes amb diferent encuny. El diàmetre és de 15 mm.

Pellofa 8. Pellofa inèdita. Incusa de llautó amb una M gòtica amb dos punts acostats al pal central i triple orla, la del mig de traços. La M té una altra factura, més treballada i un diàmetre de 16 mm.

Pellofa 9. La pellofa Crus. 1728 és una incusa de llautó amb una M més tosca, amb cames exteriors obertes i obliqües. Té una doble orla, lineal i de punts. Al museu la trobem sota la denominació BON 96 V1, amb deu exemplars. El diàmetre és de 14 mm.

Grup 3. Crus. 1729

Pellofa 10. La pellofa Crus. 1729 és una incusa de llautó amb el número 6 al centre del camp i una orla lineal. Al museu la trobem sota la denominació BON 97 i només hi ha un exemplar.

Grup 4. Crus. 1730 i una pellofa inèdita

Pellofa 11. La pellofa Crus. 1730 és una incusa de llautó amb la Verge Maria amb el nen Jesús a la falda, de front i amb una estrella o flor a la dreta. Doble orla de punts. Al museu la trobem sota la denominació BON 98 amb un total de quaranta-dos exemplars. Molts d'aquests exemplars presenten diferents diàmetres, entre 20 i 22 mm, motivat per la forma de tallar les incuses per part de l'encarregat de fabricar-les.

Pellofa 12. Inèdita. Incusa de llautó amb la Verge Maria amb menys de mig cos amb el nen al braç esquerre i amb una estrella o flor a la dreta. Doble orla de punts i amb un diàmetre de 18 mm. Probablement, eren les pellofes realitzades existents abans de la creació de l'encuny de la Crus. 1730.

Encunys d'Igualada i Calaf conservats al Museu Comarcal de l'Anoia

Al Museu Comarcal de l'Anoia existeixen catalogats nou encunys de pellofes, tres que pertanyen a la comunitat de preveres de Santa Maria d'Igualada i sis que pertanyen a la comunitat de preveres de Sant Jaume de Calaf.²⁸

28. Museu Comarcal de l'Anoia, núm. 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484. L'encuny que correspon a la pellofa de Calaf Crus. 1417 apareix fotografiat en la fitxa del museu, però no es troba localitzable, per sustracció o per mala classificació.

Encunys d'Igualada. Crus 1725, 1727 i 1730

Làmina III

Els encunys de la comunitat de preveres de Santa Maria d'Igualada corresponen a les pellofes Crus. 1725 amb una mida de 13 cm; Crus. 1727 amb una mida de 7,5 cm, i Crus. 1730 amb una mida de 8,5 cm.

L'arxiu parroquial de Calaf conserva tota la documentació referent a la seva comunitat de preveres. Una primera aproximació a la documentació permet veure el funcionament d'una comunitat formada al llarg del segle XVI per dotze preveres fills de la vila.²⁹ La primera referència al bosser de la comunitat la trobem l'any 1558, en la figura de Pere Musa,³⁰ i una nota de l'any 1559 ens parla de la compra per dos reals d'una bossa per substituir l'existent.³¹ Abans, però, l'any 1556, la documentació ens deixa entreveure que el bosser era Antoni Serra «qui tenia las claus en dit any de la caixa de la comunitat».³² L'any 1559 es van comprar dues lliures de plom i l'any 1565 «tragueren de la caixa onze sous per pagar les portes y

29. L'any 1559 hi havia 12 beneficis fundats a l'església de Sant Jaume: Sant Valentí, de la Verge Maria, Sta. Júlia, Sant Esperit, Sant Sebastià, Sant Macari, Sant Llorenç, Sant Bartomeu, Sant Pere, Sant Antoni, Sant Joan Baptista i Sant Eloi. Arxiu Parroquial de Sant Jaume de Calaf. *Llibre de distribucions de misses i ploms 1556-1581*.

30. «A 1 de juliol del any 1558, la comunitat féu bosser al vener moss. Pere Musa, beneficiat, y donaren les claus la una a ell y l'altra a moss. Farrer». Arxiu Parroquial de Sant Jaume de Calaf. *Llibre de distribucions de misses i ploms 1556-1581*.

31. Arxiu Parroquial de Sant Jaume de Calaf. *Llibre de distribucions de misses i ploms 1556-1581*, p. 1 (r).

32. La documentació també parla de l'existència de moneda falsa: «Restaren en la caixa dos sous ves un sou sis diners bons y sis diners falsos».

Encunys de Calaf. Crus 1413 i 1414

Encunys de Calaf. Crus 1412, 1415 i 1418

tancadura y dues claus del faristol per tenir lo registre y la bossa dels ploms del cor de dita comunitat». Les ordinacions de la comunitat fetes l'any 1601 ens parlen de la utilització de ploms, «dels ploms proceint de la bossa del cor».³³

Els encunys de la comunitat de preveres de Sant Jaume de Calaf corresponen a les pel·lofes Crus. 1412 amb una mida de 9,5 cm; Crus. 1413 amb una mida de 15 cm; Crus. 1414 amb una mida de 12 cm; Crus. 1415 amb una mida de 5 cm, i la Crus. 1518 amb una mida de 18 cm. La Crus. 1417 es troba de moment no localitzable, tot i tenir el museu la fotografia de l'encuny.

CONCLUSIÓ

Un historiador igualadí explicava que anys abans, quan el museu estava ubicat a l'edifici del García Fossas, mentre hom visitava les diferents dependències del museu, en un lloc concret del recorregut, s'hi trobava un cistell de vímet, dins del qual hi havia les pel·lofes de la comunitat de preveres de Santa Maria d'Igualada. Estaven tan a prop de la gent que pensaven que era un present del museu; d'aquesta manera moltes van anar desapareixent, fins que els responsables de la institució es varen adonar del fet. A partir d'aquell moment van retirar-les de l'abast del públic.

A part d'aquesta anècdota, l'Església, al llarg dels segles, visqué una important acumulació de rendes a partir de les donacions pietoses. La parròquia despertava en la població sentiments de pertinença, d'identificació territorial, i això es reflectia en les deixes i disposicions testamentàries. Els preveres mateixos de Prats de Rei deixaven importants quantitats monetàries per a fundacions i aniversaris. Per exemple, l'any 1757 el testament del prevere i beneficiat Joaquim Comes, disposa per caritat 48 pessetes de plata, i vol que el bosser «se detinga sis missas a sa voluntat si ells les vol celebrar a la mateixa caritat de passeta». L'any 1755, el prevere i beneficiat Macià Bover disposava que «mon cadàver sia dipositat en la capella dels Dolors o de Santa Bàrbara de dita parroquial iglésia fins y atant se hage fet e fabricat vas o tomba per soterrar en ella los Beneficiats Residents de la molt reverent comunitat de rector y preveres de la referida parroquial, en la qual tomba, luego de ésser fabricada, vull sia enterrat mon cadàver pagant per lo cost de aquella la part tocant com los demás beneficiats residents...».³⁴

Però la comunitat de preveres també era el lloc on es guardaven els estalvis dels creients. Un exemple ens el proporciona un document de 1643, on Pere Gastó «ha depositat sinquanta y nou lliures ab pesas de sinch, y sinch pessetes de vuit

33. Arxiu Parroquial de Sant Jaume de Calaf. *Llibre de distribucions per staca y los ploms se donen en la pnt. església de Sant Jaume...* (1582-1630).

34. APPR. Plec de vendes i testaments.

reals, de altre part set lliures y sis sous ab reals castellans y de molinet cathalà, sis pessés de dos reals y dos pessés de quatre reals que suma les dites devuit de quatre de dos y reals sensillos onse lliures y sis sous... que deposa en lo present arxiu de rector y prevere de la present comunitat... y encomenda ab un sach de aluda dolent dintre del qual trobaran un paperet scrit de son nom y quantitat de diner...».³⁵ Un any abans, es produeix un dipòsit que fa la següent relació quant a tipus de moneda:

- quatre creuets
- quatre trentins
- dos mitg trentins
- tres onsens (1 trentí)
- sis reals de plata
- setanta tres pessas de reals de vuit
- sis reals de quatre metxicas y segovians

Els arxius de les comunitats de preveres són fonts d'informació tant de moneda eclesiàstica com de moneda de curs legal. És per això que els cercles numismàtics no han de menysprear aquest tipus de documentació. Estudis més a fons de tots aquests arxius donarien informacions d'amonedacions d'àrees concretes i sorpreses numismàtiques agradables.

35. APPR. «Depòsits vells los quals estan continuats en una taula per Abecedari lo primer del pnt llibre».

A propos de quelques *pallofes* inédites ou peu connues du diocèse d'Elne-Perpignan.

JÉRÔME BÉNÉZET¹

La connaissance des *pallofes* des communautés ecclésiastiques du diocèse d'Elne-Perpignan est encore très imparfaite car dans bon nombre de cas l'intérêt pour ces petits morceaux de métal de qualité artistique souvent fort modeste était généralement très réduit, les chercheurs préférant généralement porter leur attention vers le monnayage comtal ou les diverses émissions monétaires de l'atelier royal de Perpignan. Ce n'est qu'à partir des années 1980 que l'on assiste, dans notre département, à un regain d'intérêt pour ces objets, les premiers résultats des investigations étant réunis dans l'article de M.-F. Nouvel paru dans un numéro spécial de *La Pallofe* (Nouvel 1987). Est venu ensuite le travail monumental de M. Crusafont (1990) et ses précieux compléments (1994, 1997, 2003) portant sur l'ensemble du monnayage local catalan au sein duquel les *pallofes* tiennent une place un peu à part mais tout de même assez considérable.

Depuis l'ouvrage de 1990, les fouilles d'établissements religieux de Perpignan et des autres villes importantes du diocèse d'Elne-Perpignan n'ont pas permis d'augmenter considérablement le volume des *pallofes* déjà connues. Les quelques exemplaires qui sont apparus se sont d'ailleurs avérés généralement inédits, ce qui montre une fois encore la méconnaissance de ces petits objets. Cette note portera ainsi sur trois *pallofes*, dont une a déjà fait l'objet d'une présentation succincte en 2001. La première provient d'Elne, la seconde de Perpignan et la dernière d'Arles-sur-Tech.²

1. Doctorant, université de Provence, Aix-Marseille I.

2. La *pallofe* d'Elne nous avait été confiée pour étude, parmi un lot de monnaies antiques et médiévales, par A. Pezin et J. Kotarba qui avaient poursuivi les fouilles de J.-M. Mascla. Celle de Perpignan me l'a été par Cl. Péquignot et celle d'Arles-sur-Tech par G. Mallet. Que tous en soient ici grandement remerciés.

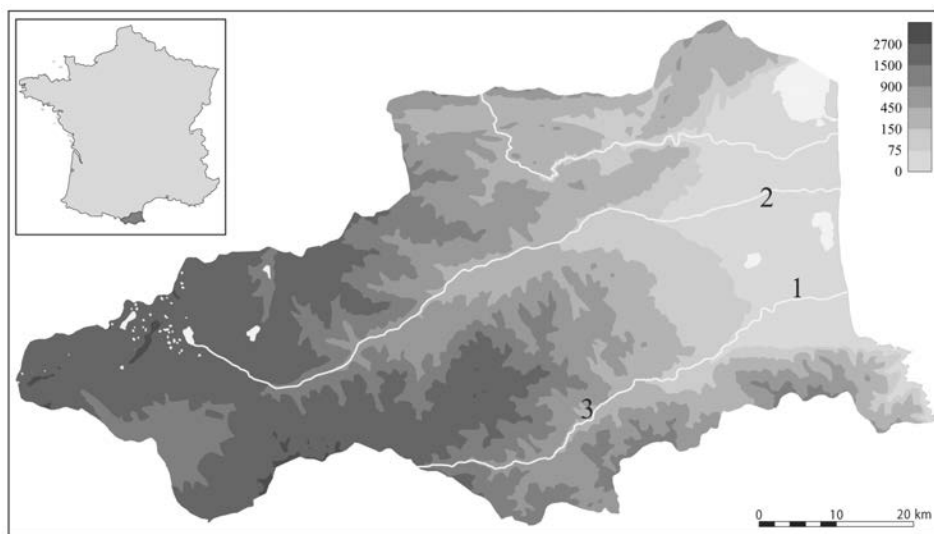

Fig. 1: localisation des trois découvertes. 1: Elne, Le couvent. 2: Perpignan, couvent des Grands Carmes. 3: Arles-sur-Tech, Abbaye Sainte-Marie.

1. LA PALLOFE D'ELNE

Cette *pallofe* avait été présentée par J.-P. Lentillon et moi-même à M. Crusafont lors des XVèmes Journées d'Études Numismatiques organisées au Musée Puig sur ce thème en 2001. Cet exemplaire, alors totalement inédit, a été publié par le Musée Puig dans son bulletin de décembre 2001 (Anonyme 2001). Il est toutefois très utile d'ajouter quelques précisions importantes à son propos et surtout de faire profiter de cette découverte à un éventail plus large de personnes intéressées par ce domaine de la numismatique.

Fig. 2: la *pallofe* d'Elne (échelle réelle). La photographie est tirée de la première publication de cet exemplaire dans la revue *La Pallofe* en 2001.

Il s'agit d'un exemplaire incus en laiton, de forme carrée à angles coupés et mesurant 17 à 18 mm de côté pour un poids de 0,5 g, tout en étant légèrement incomplète sur l'un des angles. La description peut aussi être précisée. Le persona-

ge central, tout d'abord, semble être féminin. En outre, la lettre mal visible à sa gauche me paraît être un S et non un E, ce qui donnerait, avec celle du côté droit, la légende S-E, probablement pour *Sancta Eulalia*. Cela est d'ailleurs logique puisque la cathédrale d'Elne est placée sous l'invocation des Saintes Eulalie et Julie, la première étant souvent seule mentionnée, comme ce serait le cas ici-même. Ce type de légende composé des initiales du saint patron trouve plusieurs proches parallèles en Catalogne (Barcelone, Sainte-Eulalie; Gérone, Saint-Narcisse ou Saint-Félix), comme en Roussillon d'ailleurs (par exemple une *pallofe* de la communauté Saint-Jacques de Villefranche-de-Conflent) (cf. Crusafont 1990). Cette nouvelle description permet ainsi d'attribuer cette *pallofe* au chapitre cathédral d'Elne.

Le contexte de cette découverte n'a pratiquement pas été précisé lors de la première publication. Elle provient en effet des fouilles réalisées en 1982 par J.-M. Mascla à proximité du couvent des Capucins et de l'hôpital Sant-Jordi, installés dans la ville haute d'Elne. La couche dont elle est issue (dénommée A-06) appartient à un vaste dépotoir que le fouilleur avait daté grâce à la céramique du courant du XVIIe siècle. Toutefois, l'aspect gothique du E la rapproche davantage de la typographie couramment utilisée au XVIe siècle, quoique déjà abandonnée pour les légendes des monnaies perpignanaises sous le règne de Philippe II et auparavant dans d'autres ateliers importants dans la monétisation du Roussillon et notamment Puigcerdá.

2. LA PALLOFE DU COUVENT DES GRANDS CARMES DE PERPIGNAN

La découverte de cette *pallofe* est récente puisqu'elle date de l'été 2004, à l'occasion d'une fouille effectuée autour et dans la crypte de l'église couventuelle des Grands Carmes de Perpignan, fouille dirigée par Cl. Péquignot avec l'aide d'I. Commandré. Il s'agit d'un exemplaire incus en laiton.³ On y voit bien les lettres de forme gothique D I, qui semblent liées et suivies d'un point. Au-dessus et au-dessous, ainsi que dans le D, se trouvent des étoiles, trois au total, peut-être pour en indiquer la valeur, à l'image des «*ploms*» mentionnées dans un document de 1473.⁴ Le tout est inscrit dans un fin grènetis.

3. Poids: 0, 14 g.; diamètre: 16, 2 mm.; épaisseur: 0, 2 mm.

4. ADPO, G237: «los ploms que de nou avem batuts per lo anniversari en los quals es Sant Joan d'una part di altra part son tres punts perque cascun val tres diners» (3 août 1473). Ceux-ci n'ont jamais été retrouvés. La présence d'un avers et d'un revers montre qu'il s'agit ici d'un exemplaire en plomb, ce qui donne un terminus ante quem non à l'apparition des exemplaires en laiton.

Fig. 3: la *pallofe* du couvent des Grands-Carmes de Perpignan (échelle réelle).

Cette facture très simple rappelle certains exemplaires —de type Crusafont 1990, n° 1972— connus depuis fort longtemps et attribués à la communauté de Saint-Jean-Baptiste de Perpignan (Fig. 4 n° 3). Les lettres D-I de ces derniers exemplaires y sont toutefois de type latin, ce qui permet de suggérer qu'ils sont postérieurs à l'exemplaire qui nous occupe ici. Il est d'ailleurs très probable, comme l'a déjà suggéré M.-F. Nouvel (1987, 77 note 51-52) que ce type soit à rapprocher des «*pallofetas de dos*»⁵ dont la circulation s'est provisoirement étendue à toute la ville à la fin de 1610 (Colson 1854).⁶

Fig. 4: les trois *pallofes* portant les lettres D-I attribuées à la communauté de Saint-Jean-Baptiste de Perpignan (échelle réelle). Le dessin n° 1 a été réalisé d'après l'illustration présentée dans Pagès 1994; le n° 3 d'après le type correspondant dans Nouvel 1987.

Notre *pallofe* trouve davantage de ressemblance encore avec le revers d'un méreau de plomb (Fig. 4 n° 1), publié il y a près de vingt ans (Labrot *et alii* 1987, 10 pl. 1 n° 16) mais qui avait jusqu'ici assez peu attiré l'attention des chercheurs. On y retrouve en effet les deux lettres gothiques D I encadrées au-dessus et au-dessous de motifs mal venus mais peut-être floraux, à moins qu'il ne s'agisse là

5. ADPO, G241: registre de la Communauté de Saint-Jean, 1610-1633, f° 1v°.

6. Ces «*pallofetas de dos*» étant par la suite très vite épuisées dans les caisses de la communauté, il fut décidé dès janvier 1611 d'en fabriquer de nouvelles au type de l'Agneau. Cet événement pourrait donc marquer l'abandon du type à légende (ANVS DEI) au profit du type illustré (l'Agneau pascal). La présence de contremarques identiques sur certains de ces deux exemplaires (M dans un creux rectangulaire) tend d'ailleurs à le prouver. Une analyse plus poussée des multiples contremarques présentes sur les *pallofes* de cette communauté donnerait certainement des résultats intéressants dans leur classement chronologique relatif.

encore d'étoiles mal venues. Le fait qu'il soit en plomb ainsi que la forme de la lettre D qui paraît un peu plus ancienne que celle de l'exemplaire des Carmes, pourrait faire de celui-ci le précurseur des *pallofes* marquées D-I attribuées à la communauté des prêtres de Saint-Jean-Baptiste de Perpignan. Il me semble probable, et je suis en cela l'hypothèse de J. Labrot,⁷ qu'il faille le situer vers la fin du xve siècle. En outre, le personnage représenté debout à l'avant ne peut être que Saint-Jean-Baptiste, même si l'état de cet exemplaire ne permet pas de juger si l'agneau pascal est présent ou non dans ses bras. Il faut d'ailleurs noter qu'il existe plusieurs types différents représentant uniquement ce saint parmi les *pallofes* attribuées à cette communauté séculière de prêtres.

La *pallofe* découverte dans l'église des Grands-Carmes de Perpignan permet donc d'étoffer la série et surtout d'en saisir un peu plus précisément l'évolution typologique et chronologique. Malheureusement, dans ce dernier domaine les informations restent encore particulièrement rares: on ne connaît pas le contexte de découverte des *pallofes* déjà connues par ailleurs et celui des Grands Carmes est particulièrement incertain. Il s'agit en effet d'un remblai contenant un mobilier céramique très hétérogène s'étalant du xive au xixe siècle, ce qui n'apporte aucun élément supplémentaire à la datation des ces exemplaires.

3. LA PALLOFE DE L'ABBAYE SAINTE-MARIE D'ARLES-SUR-TECH

Cette *pallofe* a été découverte lors des fouilles entreprises depuis 2002 dans l'ancienne abbaye Sainte-Marie d'Arles-sur-Tech dans le cadre d'un Programme Collectif de Recherche dirigé par Géraldine Mallet, maître de conférence en histoire de l'art médiéval à l'université Paul-Valéry (Montpellier III) et consacré à ce monument (Mallet 2003). Elle provient de l'un des bâtiments annexes du complexe abbatial contigu au cloître. Le contexte archéologique n'apporte une fois encore que peu d'indications d'ordre chronologique, mais il semble assuré qu'il soit daté de l'époque moderne, voire contemporaine, avec la présence de mobilier un peu plus ancien.

Ce jeton se présente sous la forme d'une pièce à peu près circulaire, incuse et en laiton,⁸ de facture très sommaire mais bien explicite sur son origine. En effet, on distingue aisément les lettres A à barre transversale brisée et R de forme latine surmontées respectivement d'une crosse et d'une croix.

7. Président du Centre National de Recherche sur les Jetons et les Méreaux du Moyen-Âge. Je le remercie grandement pour toutes les informations qu'il m'a aimablement transmises concernant ce méreau.

8. La métrologie en est la suivante. Poids: 0,26 g (mq); diamètre: 15/16 mm; épaisseur: 0,3 mm.

Fig. 5: la *pallofe* de l'abbaye Sainte-Marie d'Arles-sur-Tech (échelle réelle). Les deux faces permettent d'observer certains détails que la principale seule, partiellement corrodée, n'aurait pu délivrer.

Les lettres AR désignent sans aucune ambiguïté la ville d'Arles-sur-Tech, où elle a été découverte. Jusqu'ici, pourtant, aucun indice ne permettait d'imaginer l'usage de tels jetons par les ecclésiastiques de cette ville, aucune publication n'en ayant jamais fait mention, ni même à partir de la documentation écrite.

Afin de mieux comprendre l'usage de cette *pallofe* au sein du milieu ecclésiastique d'Arles-sur-Tech, quelques remarques préalables s'imposent. Il faut tout d'abord signaler que les archives de l'abbaye et des églises paroissiales de cette ville ont beaucoup souffert du temps et sont maintenant réduites à un fonds documentaire extrêmement modeste. Malgré tout, il semble apparaître dans quelques —uns des textes conservés une distinction entre le personnel abbatial à proprement parler— abbé, prieur, camérier, infirmier, cellérier, etc. —qui doit suivre la règle de Saint-Benoît et l'ensemble des prêtres qui possèdent un «*simple ecclésiastique bénéfice*»,⁹ qu'il soit fondé dans l'église abbatiale Sainte-Marie ou dans l'église paroissiale Saint-Sauveur. De tels bénéfices dans l'autre église paroissiale de la ville, sous l'invocation de Saint-Etienne, sont très peu documentés. Il existe ainsi au moins deux communautés séculières de prêtres: l'une constituée dans l'église Saint-Sauveur¹⁰ et l'autre dans l'abbatiale Sainte-Marie.¹¹

C'est dans les prises de possessions de ces «*simples bénéfices ecclésiastiques*», partiellement conservées entre 1670 et 1722 puis plus ponctuellement jusqu'à la fin de l'Ancien Régime, que l'on retrouve des mentions régulières de «*ploms*» qu'il faut sans aucun doute identifier comme des *pallofes*.¹² En effet, le dernier des rites mentionnés dans l'acte de prise de possession est généralement la remise, par celui qui préside cette cérémonie, d'un «*plom*» pour la marque des

9. Archives Départementales des Pyrénées-Orientales (ADPO), H58. Ce terme employé de «*simple ecclésiastique bénéfice*» semble être seulement celui employé pour désigner les bénéfices de l'abbatiale ou des églises paroissiales dévolus aux prêtres séculiers.

10. ADPO, 7EDT47: 23 février 1790: «Etat des biens, revenus et charges de la communauté des prêtres de l'église paroissiale de Saint-Sauveur de la ville d'Arles en Roussillon». Il est dit, au bas de cette déclaration, qu'elle est composée de «sept prêtres ou prébendiers».

11. ADPO, H58: 1675: «apellacio de Francesch Marti, alias ploma, de Arles, contra la Reverent communitat de prebends del monestir de dita vila». Il s'agit ici non pas d'une communauté de prêtres réguliers mais séculiers, comme le montre la suite du document.

12. Dans les quelques prises de possessions postérieures à 1727, mais déjà à partir de 1722, la mention de *pallofes* tend à disparaître complètement. Il est toutefois difficile de dire s'il s'agit d'une omission volontaire du notaire ou de la disparition progressive de leur usage.

distributions journalières qu'il recevra à l'avenir s'il établit sa résidence dans l'église où son nouveau bénéfice est fondé. Une analyse rapide du fonds documentaire concernant Arles-sur-Tech permet de retrouver d'assez nombreuses mentions, dont les plus explicites sont les suivantes:

— Bénéfices fondés dans l'église abbatiale Sainte-Marie (ADPO, H58, H59 et 3E20/492):

- 1670 «et liberavit dicti Joanni Salinas quoddam **plumbum** in signum distributionis solita quam recipiunt et recipere debent ac consueverunt beneficati dicta ecclesia et obtinentes dictum beneficium».
- 1676 «et tradidit ei quendam **plumbum** in signum distributionis quod recipere solent beneficati dicti monasterii ipsum beneficium pro tempore obtinentes».
- 1697 «et quendam **plumbum** sive nummum in signum distributionis».
- 1710 «et pour marque des distributions journalières que les bénéficiers de la dite église residents en icelle recevoient d'ordinaire le dit Reverend Felix Costa l'y a donné et livre un **plom** lequel il l'y a d'abord remis en ses mains».
- 1711 «et pour marque des distributions journalières que les prêtres bénéficiers dans la dite église residents en icelle, recevoient d'ordinaire, le dit Reverend Silvestre Badosa ly a donné et livré un **plomb**, lequel il ly a d'abord remis en ses mains».
- 1715 «et tradidit ei quendam **plumbum** in signum distributionis solita quam recipiunt et recipere consueverunt similes beneficati dictum beneficium pro tempore obtinentes».
- 1722 «et pour marque des distributions journalières li a remis un **plom** et un pain pour marque de la portion du pain et vin que les bénéficiers portionnaires ont accoutumé de recevoir».
- 1737 «et ly a été donné un **plom** en signal des distributions».

— Bénéfices fondés dans l'église paroissiale Saint-Sauveur (ADPO, H57):

- 1682 «et tradidit ei quendam **plumbum** in signum distributionis solita quam recipiunt similes beneficati ecclesia dictum beneficium pro tempore obtinentes».
- 1712 «et pour marque des distributions journalières que les bénéficiers de la dite église residents en icelle, reçoivent d'ordinaire a donné le dit maître Borrel au dit maître Atxer un **plom** lequel il la d'abord remis entre ses mains du dit Borrell».

Une seule fois, on retrouve mention d'un «plom» dans le cadre d'une prise de possession d'un office claustral. Il s'agit d'ailleurs de la mention la plus tardive que j'ai pu retrouver de ce terme parmi les archives ecclésiastiques de cette ville. Il s'agit de la prise de possession de l'office de la chambrerie du monastère d'Arles en faveur de frère Dom Onuphre Gispert, clerc (ADPO, H56): «et luy

avoir donné un **plomb** pour marque de la grosse ». Il est toutefois ici singulier de ne pas retrouver mention des distributions journalières, ce qui montre bien que le don de cette *pallofe* ne relève pas du tout de la même réalité que dans les autres cas.

Revenons maintenant à la présence de la crosse et de la croix sur la *pallofe* décrite ci-dessus. Il apparaît, d'après les documents sus-mentionnés, que la remise d'un «*plom*» à la prise de possession était presque toujours l'apanage des prêtres séculiers de la ville. Il est donc très probable que ceux-ci étaient à leur usage exclusif —ou quasi exclusif— ce qui explique bien entendu la présence de la croix. Mais, dans ce cas, que signifie exactement l'apposition sur cette *pallofe* du symbole de la crosse, qui renvoie évidemment à l'abbaye? Le plus probable est qu'elle apparaît afin d'indiquer qu'elle est à l'usage de la communauté des prêtres séculiers de l'abbatiale et non de l'une des paroisses de la ville, celle de Saint-Sauveur notamment où leur existence est démontrée par les prises de possessions de nombreux bénéficiers. Mais, après tout, il n'est pas totalement exclu qu'il s'agisse aussi tout simplement de la marque d'un usage commun de ce type de *pallofe* par tous les prêtres séculiers de la ville, que leur bénéfice soit fondé dans l'abbatiale ou à Saint-Sauveur, même si cela n'a jamais été attesté, à ma connaissance, ailleurs, y compris dans les petits bourgs où cela aurait pu éventuellement se justifier.

BIBLIOGRAPHIE

- Anonyme 2001:** ANONYME, La vie du Musée. Coup de cœur, *La Pallofe*, 43, décembre 2001, 32.
- Colson 1854:** COLSON (A.), Recherches sur les monnaies qui ont eu cours en Roussillon, *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, IX, 1854, 29-260.
- Crusafont 1990:** CRUSAFONT I SABATER (M.), *La moneda catalana local (s. XIII-XVIII)*, Barcelone, 1990.
- Crusafont 1994:** CRUSAFONT I SABATER (M.), Acreixements a la moneda catalana local, *Acta Numismàtica*, 24, 1994, 141-174.
- Crusafont 1997:** CRUSAFONT I SABATER (M.), Segona addició de monedes catalanes locals, *Acta Numismàtica*, 27, 1997, 71-110.
- Crusafont 2003:** Tercera addenda de monedes catalanes locals, *Acta Numismàtica*, 33, 2003, 123-155.
- Labrot et alii 1987:** LABROT (J.), JOUSSEMENT (J.), PAGÈS (J.), DELONCLE (J.), Découvertes, *Le livre des mereils*, 3, décembre 1987, 9-12.
- Mallet 2003:** MALLET (G.) dir., PARRON-KONTIS (I.), ROLLIER (G.), PÉQUIGNOT (C.), HUE (M.), BÉNÉZET (J.), FERRARI (J.-P.), *Ancienne abbaye Sainte-Marie*

d'Arles-sur-Tech (Pyrénées-Orientales). *Rapport intermédiaire*, Projet Collectif de Recherche, Montpellier, SRA Languedoc-Roussillon, 2003.

Mascla 1982: MASCLA (J.-M.), *Les fouilles 1982 sur l'oppidum d'Illiberis*, Rapport de fouilles, Montpellier, SRA Languedoc-Roussillon, 1982.

Nouvel 1987: NOUVEL (M.-F.), Catalogue des *pallofes* du diocèse d'Elne, *Les Pallofes du diocèse d'Elne*, Musée Numismatique Joseph Puig, décembre 1987, 67-79.

Pagès 1994: PAGÈS (J.), Méreaux trouvés en Roussillon, *La Pallofe*, 36, janvier 1994, 5-22.

Péquignot, Commandré 2004: PÉQUIGNOT (C.), COMMANDRÉ (I.), *Étude archéologique et architecturale de la crypte des grands Carmes de Perpignan* (66), DFS de sondage archéologique, Montpellier, SRA Languedoc-Roussillon, 2004.

Les pelloferes de Felanitx

J. BOADA SALOM

De tots és sabut que parlar de *pellofes* és parlar de peces catalanes. Per aquest motiu, pot cridar l'atenció l'ús del mot *pelloferes* en el títol per referir-nos als motlles amb què es feien els ploms d'església de la vila mallorquina de Felanitx. Però aquest fet, tot i que pot ser rebutat per científics i lingüistes, requereix una explicació prèvia.

En el decurs de l'estudi d'un estri metàl·lic amb forma de grans estenalles que s'emprava per a encunyar ploms a la vila, també mallorquina, d'Alaró, el rector de la seva parròquia s'hi va referir amb el nom de «pellofera». En ser inquirit del perquè utilitzava un mot que, en principi, poc té a veure amb el tipus de peça que en sortia, el mossèn em va assegurar, amb tota naturalitat, que era el nom amb què tota la vida havia conegut aquella eina. Per tant, tot i que el nostre guia i custodi dels motlles de Felanitx, mossèn Pere Xamena, no coneixia aquest mot, hi ha almanco un antecedent que ens dóna llicència per utilitzar-lo.

Les pelloferes felanitxeres, emperò, no tenen absolutament res a veure amb la d'Alaró. Mentre que aquesta era única (només n'hi havia una) i, com hem dit abans, tenia forma d'estenalles, les pelloferes de Felanitx eren diverses i diferents, i consistien en uns motlles d'aspecte més convencional fets de terracota.

L'aspecte dels motlles i el sistema emprat per a fabricar els ploms ens suggereix l'ordre cronològic en què els podem classificar. En primer lloc, es trobarien dos motlles pràcticament idèntics, en forma de totxana i amb una secció esquinçada que guarda el motllo de l'anvers i el revers de només dos ploms, i amb uns orificis d'entrada del plom fus força petits, la qual cosa alentiria el vessament del metall (fig. 1 i 2). No presenta cap estria (element que sí es presenta en els altres) per poder immobilitzar el lligam que subjectés el motllo fins la solidificació del plom, ni tampoc cap aire (orifici de sortida d'aire mentre s'hi aboca el plom líquid). Tot plegat, uns motlles amb un aspecte un tant arcaic i una funcionalitat for-

ça limitada, sobretot si els comparam amb els motlles dels altres ploms que descriurem. Les seves mides (aproximades, ja que són peces irregulars, amb angles i línies no del tot rectes) són: 9 (llarg) × 5,5 (alt) × 5 (ample) cm.

Figura 1

Figura 2

Sortadament, juntament amb els motlles hi havia una capseta plena de ploms que contenia una d'aquestes peces inèdites (fig. 3 i ampliació). Pel fet que aquest plom és inèdit, a continuació en detallam la descripció:

Figura 3

Ampliació al 200%

Referència: inèdit de Felanitx.

a/ copó i orla de punts.

r/ creu equilateral i una doble orla de punts.

Diàmetre: 18 mm.

Pes: 3,4 g.

En el mateix conjunt de ploms, en trobam un el disseny del qual no es correspon amb cap dels motlles ni permet identificar-ne la procedència (fig. 4 i ampliació); a més, pateix una certa deformació que no permet identificar clarament el seu disseny. Ens limitarem, per tant, a exposar-ne aquí la descripció.

Figura 4

Ampliació al 200%

Referència: desconegut.

a/ creu irregular, amb petits motius entre els seus segments.

r/ figura arrodonida i línia curva, no identificable.

Diàmetre: 11 mm (menor); 12 mm (major).

Pes: 1,07 g.

El motllo següent en antiguitat (fig. 5 i 6) seria el que correspon al plom catalogat per Miquel Crusafont¹ amb el número 2401 (fig. 7): anvers amb hòstia sobre copó i revers amb creu llatina, ambdues cares amb orla de punts. La forma de la pellofera és també el d'una totxana, però dividida longitudinalment per la meitat, amb els quatre motlles de l'anvers en una meitat i els quatre del revers en l'altre, uns orificis d'entrada del metall molt més grans (1 cm de diàmetre) i sense aires. A més, en els costats més curts té dues pronunciades estries que, mitjançant un lligam, facilitarien la immobilització de les dues meitats durant el procés d'abocament i solidificació del plom. Les seves mides (més exactes que les del primer motllo, ja que és una peça una mica més regular) són: 13 (llarg) × 5 (alt) × 3,8 (ample) cm.

Figura 5

Figura 6

1. M. CRUSAFONT, *La moneda catalana local. Segles. XIII al XVIII*, pàg. 458, per a totes les referències que s'hi mencionen.

Figura 7

Cronològicament, coincidint l'ordre establert per Crusafont en la seva catalogació amb el que ens suggereix la tècnica emprada en el motllo, el següent (fig. 8 i 9) seria el del plom de referència 2402 (fig. 10): hòstia sobre copó, de factura més detallada i entre dos ornaments vegetals en l'anvers; creu equilateral trilobulada amb punts als espais en el revers; dobles cercles lineals en ambdues cares. La totxana és ara més llarga, amb motlles per a sis ploms, sis grans forats d'entrada de plom, dues estries en els costats curts i vuit en els llargs superior i inferior per a una eficient subjecció, i encara sense aires. A més, la fixació i coincidència dels motlles d'ambdues cares queda assegurada amb dos forats que creuen la totxana transversalment en els dos extrems, dins dels quals s'insereixen dues petites verguetes metàl·liques que uneixen les dues meitats del motllo. Les seves mides són: 15,5 (llarg) × 5,1 (alt) × 4 (ample) cm.

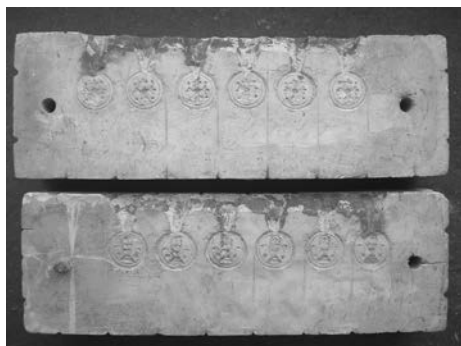

Figura 8

Figura 9

Figura 10

El motllo (fig. 11 i 12) del Crusafont 2403 (fig. 13, plom semblant al 2402, dibuix diferent i sense punts als espais de la creu del revers; orla de punts entre dos cercles lineals en ambdues cares) és d'una factura molt més estilitzada i regular: abandona l'aspecte de totxana dels altres i se sembla més a una mena de columna. Conserva només dues estries en els costats curts; en un presenta el forat gran d'entrada del plom líquid i, en el costat oposat, un aire. També presenta un aire addicional en un dels costats llargs —i en això coincideix amb el tercer motllo—, que comença des de l'orifici d'entrada. Les seves mides són: 11,2 (alt) $\times$ 4,2 $\times$ 4,2 (base quadrada) cm.

Figura 11

Figura 12

Figura 13

Amb aquest grup de motlles n'observam un darrer que sembla estar inacabat o almanco incomplet (fig. 14), ja que només trobarem una cara del plom. Tampoc sembla haver-se utilitzat mai, ja que no presenta cap taca de plom fus, que és l'habitual en la resta de motlles. Es tracta d'un altre plom inèdit que mostra una creu equilaternal trilobulada, amb un punt en l'extrem de cada segment, envoltada per una línia que la voreja a una certa distància, i una orla de punts que l'encercla. Sembla ser el disseny més elaborat, però la forma de totxana, la tècnica de subjecció amb forats i l'absència d'aires ens suggereix que el plom a què havia de donar forma podria trobar-se entre els ploms 2402 i 2403, però probablement mai no se n'encunyà cap. El diàmetre del plom hauria estat de 14 cm, el mateix que el dels ploms 2401, 2402 i 2403 descrits per Crusafont.

Figura 14

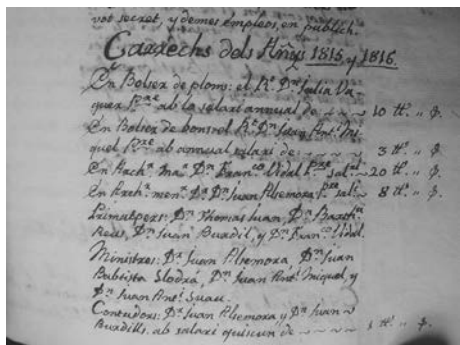

Figura 15

Durant la nostra visita a l'arxiu parroquial, mossèn Pere Xamena ens va localitzar i mostrar un llibre (*4t llibre de determinacions*, que eren les actes de les reunions de la junta de preveres) que va servir per a donar fe de l'existència d'un personatge que semblava ser imprescindible per al control i la disponibilitat dels ploms: el bosser de ploms. Això és el que diu el fragment que ens va localitzar mossèn Pere (fig. 15), titulat «Carrechs dels anys 1815 y 1816»: «En Bolser de ploms: el R^t. (reverend) Dⁿ. (don) Julia Vaquer P^{re}. (prevere) ab lo salari annual de... 10 ll.^{res}». És de suposar que entre les funcions d'aquest clergue s'hi trobés dur la comptabilitat i el control dels ploms, el pagament als beneficiats i altres persones que cobraven amb ploms, el bescanvi periòdic de ploms per moneda corrent, l'ordre de fabricació (o qui sap si la fabricació mateixa) de més ploms si aquests s'acabaven, etc. Cal destacar que una línia més avall podem llegir el següent: «En Bolser de bons: el R^t. (reverend) Dⁿ. (don) Juan Antⁱ. (Antoni) Miquel P^{re}. (prevere) ab salari annual de... 3 ll.^{res}». Davant la desorientació inicial induïda pel mot «bons», que em suggeria algun tipus de laminetes de paper o cartró amb un valor facial i funció semblant a la dels ploms, el meu apreciat col·lega Àngel Rua, coneixedor d'algunes paraules i expressions mallorquines ja en desús (almanco entre la gent de Ciutat) em va indicar que aquest mot li sonava relacionat amb el concepte de doblers: antigament es deia que un «no tenia bons» quan tenia poques possessions materials. Per tant, sembla clar que el «Bosser de bons» era el tresorer dels doblers oficials en circulació, els quals es donaven a canvi dels ploms un cop al mes.

Durant la nostra visita, mossèn Pere Xamena també rescatà dels seus nombrosos apunts de *Miscel·lànies* algunes cites que fan referència a l'ús dels ploms durant diverses celebracions religioses al llarg de l'any, totes extretes d'una Consuetudina de la Parròquia de Felanitx de Mn. Esteva Bordoy, de devers 1760, l'original del qual avui s'ha perdut per deteriorament però que fou transcrit a temps:

Dia de la Puríssima: (...) Desde que som beneficiat no he vist pagar més d'un sou de ploms a la processó (...).

Dissapte de Pasqua: (...) Se diuen les profecies per antiquitatem y se dona un plom a quiscun que paga la bolsa, al qui canta l'Exultet la bolsa li dona 4 sous.

S. Pere: (...) Se paga de ploms. El present any corr la festa per el bosser de ploms y el vinent per el bosser de bons.

2 novembre – Dia dels morts: (...) Ara no se reparteix pa sino que es duen dits tres responsaris i alli mateix la Bolsa de ploms dona un sou a quiscun beneficiat i no te la capa, ni primatxers, ni ministres doble.

Només un exhaustiu i acurat examen dels llibres de determinacions i de la resta d'arxiu de la parròquia ens permetria conèixer les equivalències entre els ploms i la moneda oficial (pel que es desprèn de les cites transcrits, el plom era una peça de força poc valor) i altra informació sobre el funcionament dels ploms a Felanitx i, per extensió, a altres indrets de Mallorca.

Finalment, cal comentar que amb les pelloferes es trobaven en el mateix arxiu uns motlles, fets també de terracota, d'unes peces rodones i d'una sola cara, totes diferents i molt més grosses que la resta de ploms. El motllo allargat amb vuit buits (fig. 16) presenta tres motius diferents: una creu, un copó i un sagrat cor. L'altre motllo (fig. 17), més gran i rectangular, presenta dotze buits en dues fileres de sis amb uns motius que es poden relacionar amb la passió i mort de Jesucrist: un flagell en el primer i segon buit, i en els successius tres claus, una trompeta, una mà (que, segons mossèn Pere, deu representar la del criat del summe pontífex que va donar una galtada a Jesucrist), una destrat, una llança, una calavera, un fester (una mena de torxa), una llanterna i una escala. Que aquells motlles s'haguessin fet servir per a fabricar ploms resultava una teoria del tot inversemblant, però el nostre guia ens ho desvetllà al final de la nostra visita, quan ens mostrà uns medallons de *cera del Corpus* (*cera d'Agnus* a Catalunya) de forma rodona i amb els dissenys que mostraven aquells relleus. Aquests objectes estan fets amb la cera que es fonia dels ciris de les processons pasquals, els quals eren beneïts posteriorment pel capellà i distribuïts entre els feligresos, que els guardaven com a amulets.

Figura 16

Figura 17

Els bitllets locals catalans *paisatgístics* (1a part)

A. TURRÓ I MARTINEZ

Quan contemplem una col·lecció de paper moneda local català emès durant la guerra del 1936-1939, veiem perfectament que al costat del simple val escrit a mà o a màquina sobre rectangles de paper o cartó o bé imprès per una sola cara sense cap emblema ni dibuix, tenim el bitllet imprès en colors per les dues cares amb reproduccions d'escuts, de símbols, dibuixos o paisatges que en fan peces de gran interès artístic.

Si bé en alguns casos la senzillesa tenia una justificació econòmica, hem de reconèixer que moltes vegades aquesta diferència de qualitat artística no era simplement una qüestió de cost, sinó que responia al grau de sensibilitat dels edils municipals.

Entre els que mereixen ser elogiats volem fer ressortir els que reproduïen algun aspecte del seu paisatge local, un castell o un edifici notable o, encara millor, una vista general de la població, fins al punt que molts són com una postal del poble.

Creiem que aquests bitllets mereixen una distinció particular i els anomenarem *paisatgístics*.

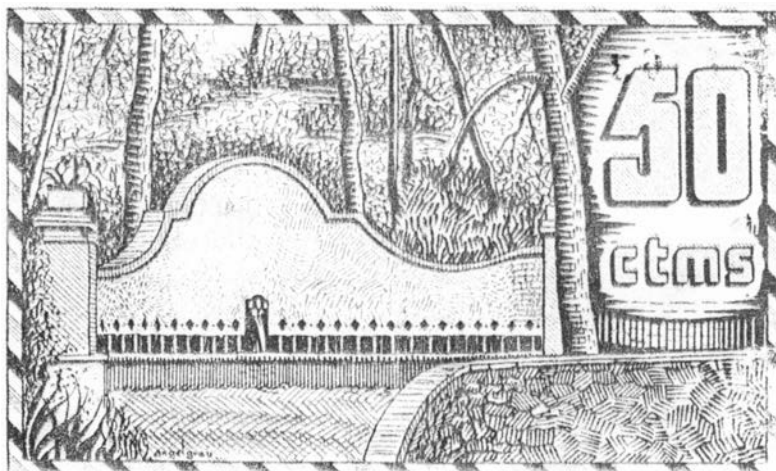
Detallem, doncs, per ordre alfabètic, aquesta particularitat dels bitllets locals catalans:

AGRAMUNT. En els bitllets de 20 cts. del 09-1937 es reproduïx el magnífic edifici barroc de l'ajuntament amb l'escut de la vila a la façana, obra de principis del segle XVIII, situat a la plaça del Mercadal.

AIGUAFREDA. En els bitllets de 50 cts. i 1 pta. del 14-05-1937 es veu, al revers, la bonica i popular font del Lleó situada en ple bosc a l'entrada de la colònia la Llobeta, segons un gravat de l'artista Àngel Grau.

Agramunt

Aiguafreda

AIGÜESBONES. En els valors de 25 cts., 50 cts. i 1 pta. del 02-09-1937 es veu, a l'anvers, un fragment amb dos brocs de les famoses fonts de les Déus que inicien el naixement d'un petit riu.

Aiguësbones

ALCANAR. En els valors de 25 cts., 50 cts. i 1 pta. de l'01-06-1937 es reproduïx, a l'anvers, una vista parcial de la barriada marinera de les Cases d'Alcanar segons un dibuix de l'artista de Vinaròs Francesc Vaquer.

Alcanar

ALMACELLES. En els tres valors emesos el 10-1937 es reproduïx, al revers, una vista general del poble segons un dibuix de l'artista barceloní Lluís Pallarès.

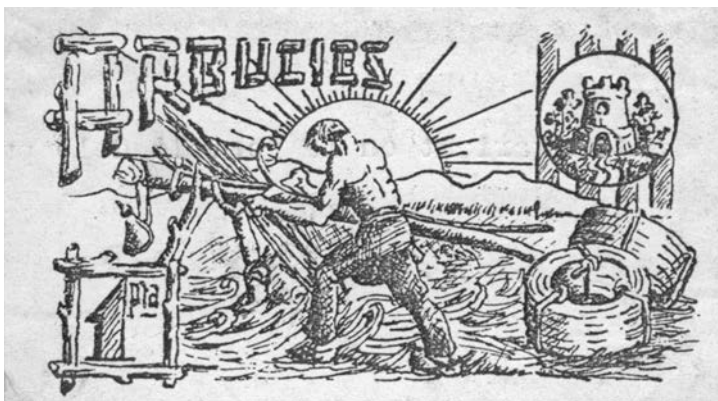
Almacelles

AMETLLA DE MAR. Al revers dels bitllets de 50 cts. i 1 pta. de l'10-06-1937 es reproduïx l'edifici de les Escoles Nacionals de la població.

Ametlla de Mar

ARBÚCIES. Al revers dels quatre valors emesos el 02-10-1937 es veu un dibuix a la ploma que representa la fabricació de rodells, producció típica de la contrada.

Arbúcies

ARGENTONA. En el bitllets de 25 cts. del 30-09-1937 veiem, al revers, un gravat on, sobre el fons de les quatre barres, s'hi veu el castell medieval de Burriac bastit el segle XII i reconstruït el 1473, situat al cim d'un turó de 410 m d'alt prop de la població, el qual quedà abandonat al segle XVIII i està actualment en ruïnes.

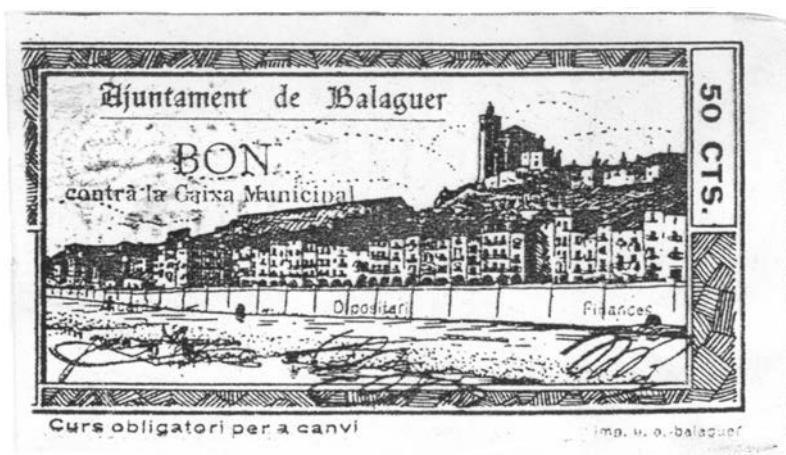
Argentona

ARTÉS. Al revers dels bitllets de 5 cts., 10 cts. i 25 cts. del 07-08-1937 veiem un gravat amb la fàbrica local de teixits Can Berenguer a l'esquerra i a la dreta un camp llaurat. En els bitllets de 50 cts. i 1 pta. de l'11-09-1937 veiem, dins d'un rectangle a l'anvers, una vista general del nucli antic de la població dalt d'un turó, on destaca, a la dreta, el campanar de l'antiga església de Sta. Maria.

Artés

BALAGUER. Ocupant tot l'espai de l'anvers dels bitllets de 50 cts. i 1 pta. s'hi veu una vista panoràmica de la ciutat amb el riu Segre i el carrer del Pont amb les cases porxades sobre el riu i, al fons, al capdamunt d'un coster, la imponent església gòtica de Sta. Maria amb el seu gran campanar de planta poligonal, construïda el 1351 i restaurada el 1881.

Balaguer

BALSARENY. A l'anvers dels bitllets emesos el 21-05-1937 podem veure el rectangular i fortificat castell fet bastir per Gifré el Pilós l'any 1880 sobre les ruïnes d'un antic *castrum* romà, castell curosament restaurat a finals del segle XIX, i al seu costat l'ermita romànica del segle XI que, des de dalt d'un turó de 420 m d'alt, domina la població.

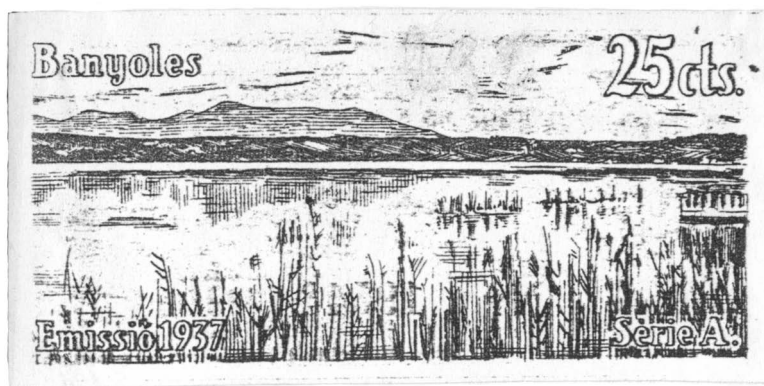

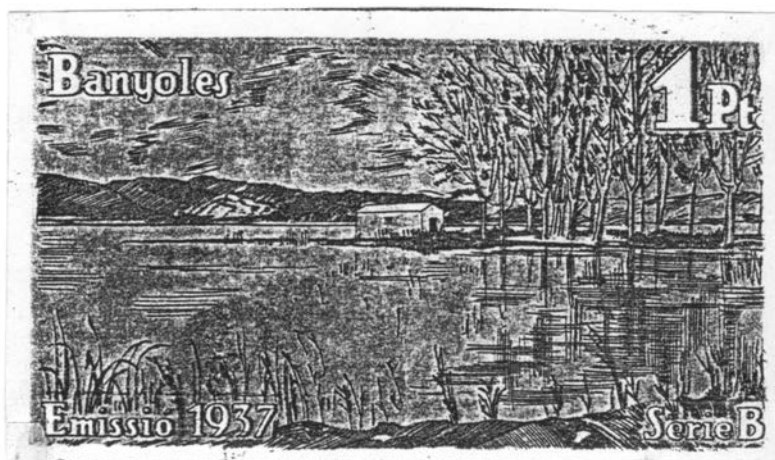
Balsareny

Amb data del 16-07-1937 es creà una nova emissió de bitllets d'identica presentació dels precedents però sense l'ermita que figurava al costat del castell ja que el consell municipal la considerà improcedent en aquells moments.

BANYOLES. En els bitllets de 25 cts. i 1 pta. del 17-08-1937, tot l'espai del revers està ocupat per una magnífica vista panoràmica, diferent a cada valor, del seu famós estany d'origen volcànic en forma d'un nou irregular d'un perímetre de 7 km.

Banyoles

BARCELONA. En els bitllets de 50 cts. del 13-05-1937 es veu, al revers, la magnífica porta d'estil gòtic plateresc amb columnes salomòniques del Saló del Consell de Cent de l'Ajuntament. En els d'1,50 ptes. del 20-09-1937 està molt bellament reproduïda, al revers, l'antiga façana gòtica de l'ajuntament del carrer de la Ciutat, que data del 1399. En els petits cartonets del valor de 15 cts. emesos el 02-12-1937 veiem, al revers, un artístic gerro anomenat Font dels Nens obra de l'escultor barceloní Josep Reynés. Els dissenys dels bitllets de 50 cts. i 1 pta. són obra del dibuixant barceloní Josep Obiols, i el dels 15 cts., del dibuixant Ricard.

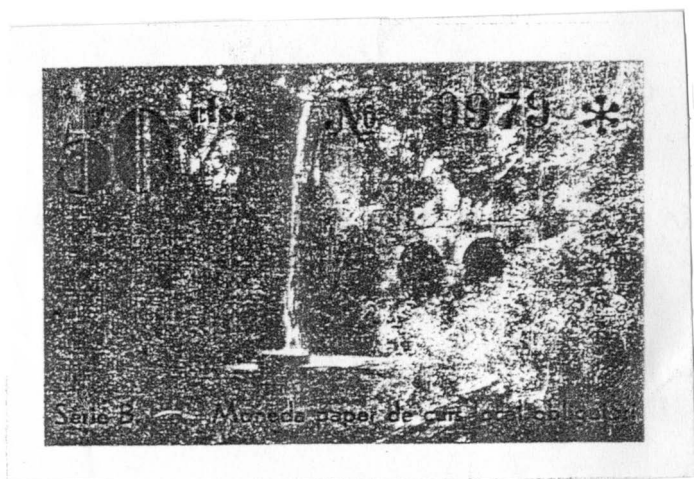
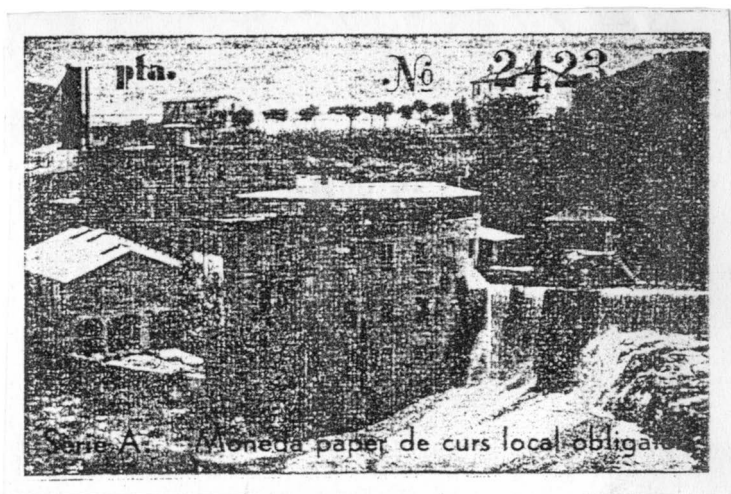
Barcelona

BEGET. A l'anvers dels bitllets de l'01-07-1937 un excel·lent dibuix del cartellista Josep Morell representa un mul carregat amb una alforja plena de carbó i un típic traginer del país, amb barretina, al costat d'una carbonera on crema carbó vegetal, indústria típica de la contrada. En una nova emissió de la mateixa data i valors, veiem un dibuix d'en Narcís Coma, que era el mestre del poble, al revers dels bitllets, una vista panoràmica de la població voltada de muntanyes.

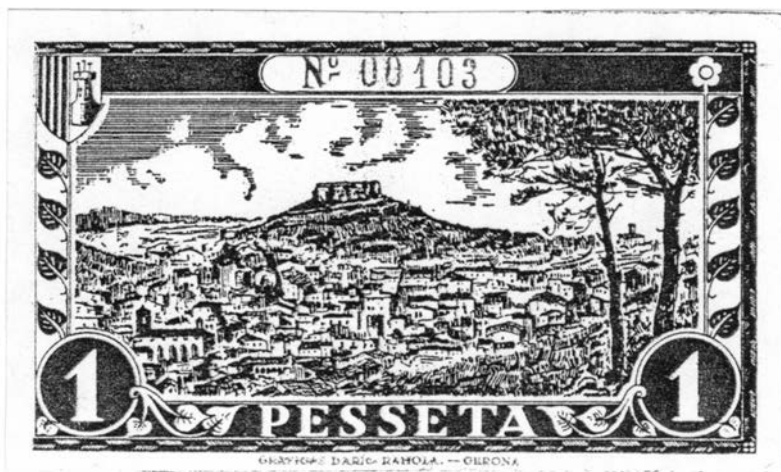
Beget

BEGUDÀ. El revers dels bitllets d'1 pta. del 15-07-1937 i als de 25 cts. i 1 pta. del 16-09-1937 està completament ocupat per una vista parcial del poble amb el salt d'aigua de la fàbrica local de paper, sobre el riu Turonell. En el valor de 50 cts. de la primera emissió veiem, al revers, un altre salt d'aigua del riu Turonell i el pont vell que data del segle XII.

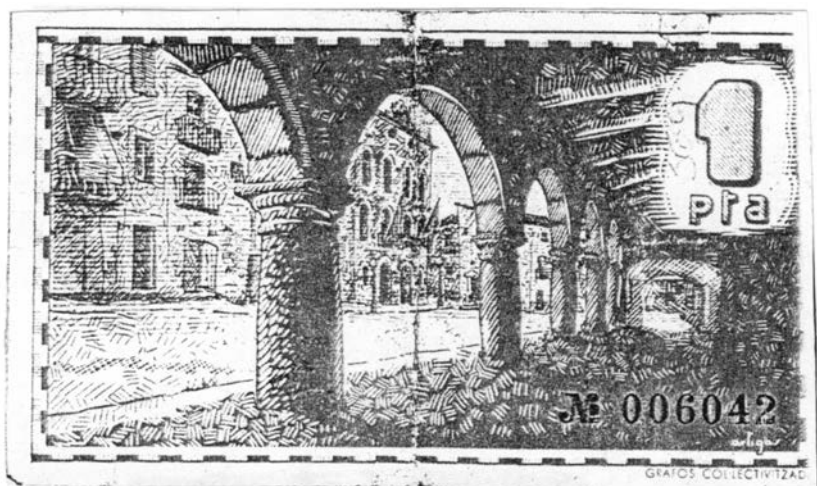
Begudà

BEGUR. El revers dels bitllets de 50 cts. i 1 pta. emesos el 05-1937 està completament ocupat per una vista general de la població, estesa a la falda d'un puig dominat pel mig enderrocant castell de Begur, ja esmentat el 1019, segons un disseny del dibuixant empleat a la Diputació de Girona, Joan Turón i Algans.

Begur

BELLPUIG D'URGELL. En l'emissió del 05-06-1937 amb els valors de 50 cts. i 1 pta. tot l'espai del revers està ocupat per una magnífica vista dels porxos del típic carrer del Pou amb la casa de la vila al fons, segons un dibuix signat per Artigas.

Bellpuig d'Urgell

BELLVER DE Cerdanya. A l'anvers dels bitllets del 17-07-1937 de 25 cts. i 1 pta. es veu un edifici o castell coronat per la bandera catalana, i al revers del valor de 25 cts., hi figura la vista general del poble amb les seves antigues muralles que són una mostra singular de l'arquitectura militar del segle XIII amb la serralada del Cadí al fons, segons un dibuix de l'artista J. Bausili nat a la Seu.

Imp. UNIO OBRERA - Seu d'Urgell

Bellver de Cerdanya

La BISBAL D'EMPORDÀ. L'anvers dels bitllets de 50 cts. i 1 pta. del 17-06-1937 està ocupat per una vista del pont vell i del pont nou que travessen el riu Daró molt prop de la vila.

La Bisbal d'Empordà

BLANES. Al revers de tots els bitllets emesos en aquesta vila hi podem veure una vista de la platja amb unes barques en repòs i el rocam de Sa Palomera que marca l'inici de la Costa Brava.

Blanes

Les BORGES DEL CAMP. En els bitllets locals emesos al 15-07-1937 tot l'espai del revers està ocupat per una vista panoràmica de la població d'on sobresurt l'alt campanar neoclàssic de l'església de l'Assumpció que data del 1777.

Les Borges del Camp

BREDA. En tots els bitllets emesos per aquesta població es veu, a l'anvers, dins d'un cercle, un dibuix amb els edificis més notables de la vila amb l'església parroquial del monestir i el campanar romànic de 5 plantes de Sant Salvador (1038). El revers està totalment ocupat per un reeixit dibuix que representa un mestre terrissaire en ple treball, activitat tradicional de la vila.

Breda

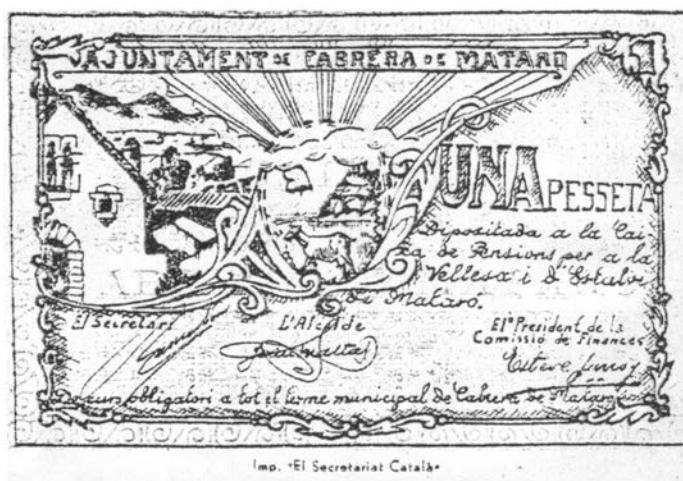
Breda

El BRUC. En els bitllets emesos el 09-1937 veiem, al centre del revers, un rombe amb la muntanya de Montserrat i l'heroi llegendari del Timbaler en la batalla contra els francesos del 6-6-1808.

El Bruc

CABRERA DE MATARÓ. A l'anvers dels bitllets d'1 pta. del 15-05-1937 veiem la façana de l'edifici de l'ajuntament.

Cabrera de Mataró

CALDEES. A l'anvers dels bitllets emesos el 08-1937 figura, dins d'un rombe, una vista parcial del poble.

Calders

CALDES DE MALAVELLA. En els bitllets del 05-08-1937 es veu, dins un oval a l'anvers, una dona dins d'una banyera, que simbolitza els seus famosos banys termals.

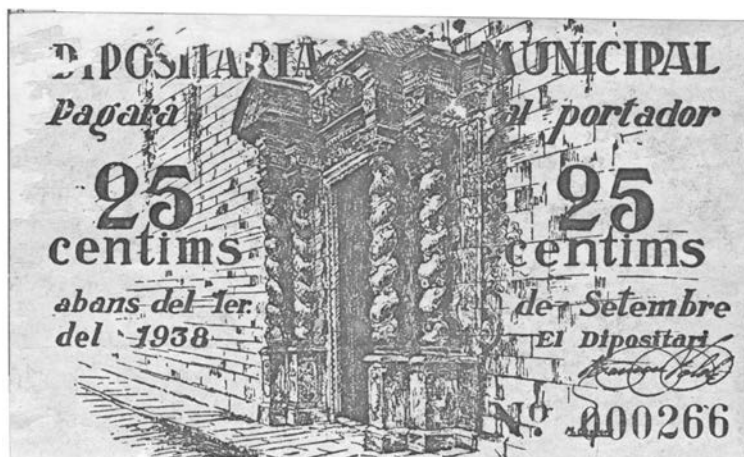

Caldes de Malavella

CALDES DE MONTBUI. En el valor d'1 pta. del 13-05-1937 es representa a l'anvers, segons un dibuix de Manel J. Raspall, la famosa font del Lleó d'aigua calenta a 70 ° i un cabal de 4.500 litres/hora, situada al centre de la població. En l'emissió del 26-08-1937 un bonic dibuix de M. Gispert representa, en els de 50 cts. el pont romà sobre la riera de Caldes que enllaçava la via Augusta i en els de 25 cts. la bonica porta barroca amb columnes salomòniques de l'església parroquial que data del 1701.

Caldes de Montbui

Caldes de Montbui

CALELLA. Al'anvers dels bitllets emesos el 10-1937 veiem una vista de la costa i del passeig marítim, i prop de la muntanya, el seu famós far.

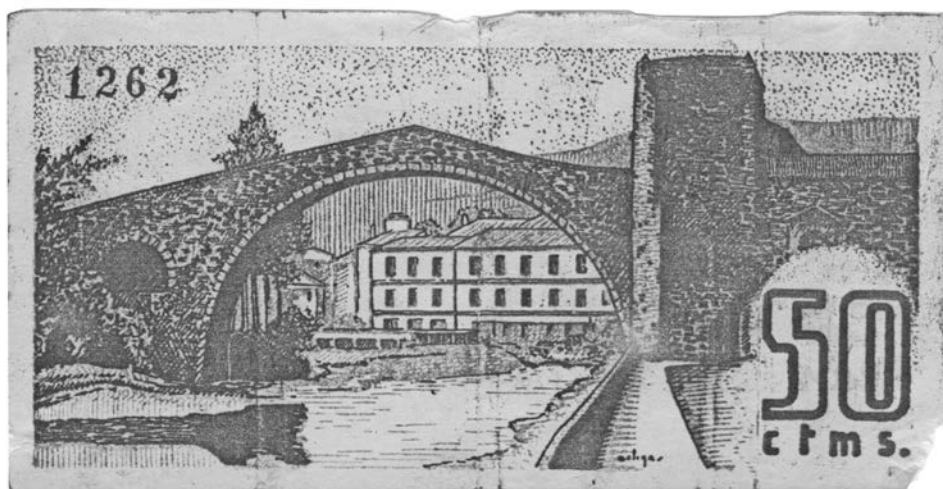
Calella

CALONGE DE LA COSTA BRAVA. El revers de tots els bitllets emesos per aquesta població està completament ocupat per una vista panoràmica del poble.

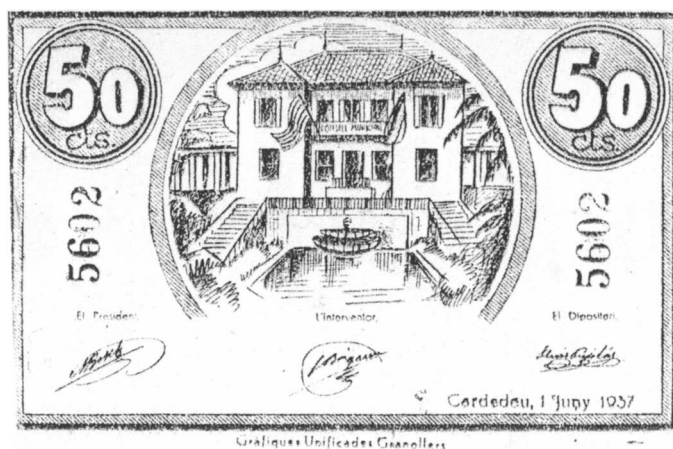
Calonge de la Costa Brava

CAMPRODON. Una magnífica vista de l'atreuit pont gòtic de pedra d'un sol arc, bastit el segle XVI sobre el riu Ter, conegut com a pont de Sant Roc o Pont Nou, a través de l'arc del qual es veuen unes cases del poble, segons un dibuix de l'artista Artigas, ocupa tot el revers dels bitllets emesos el 10-07-1937.

Camprodon

CARDEDEU. Al revers dels bitllets emesos l'01-06-1937 es veu l'edifici del consell municipal local. Aquest mateix edifici és reproduït a l'anvers dels bitllets de 50 cts. del 24-09-1937.

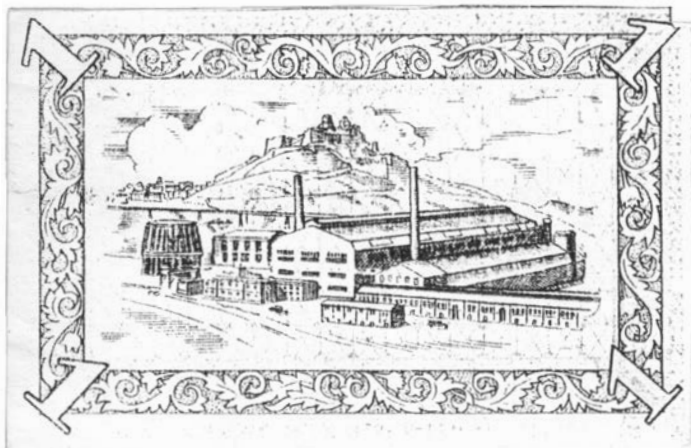

Cardedeu

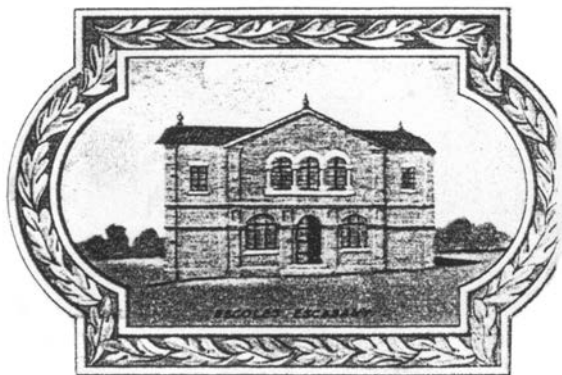
CARDONA. En els bitllets emesos el 17-05-1937 veiem, al revers del valor d'1 pta., en un dibuix que ocupa tot l'espai del revers, la impressionant silueta del castell de Cardona bastit l'any 789 al cim d'un turó de 600 m d'alt, ampliat, modificat i restaurat el 1851, en el qual es destaca la romànica torre de la Minyona. En el seu recinte emmurallat s'hi troba l'església romànica de Sant Vicenç, consagrada el 1040, amb la població al seus peus i una gran fàbrica en primer terme.

Al revers del valor de 50 cts. un dibuix representa la instal·lació industrial per a l'extracció i l'explotació de la sal i la potassa dels jaciments locals ja explotats pels romans el segle II aC. Les mines foren obertes l'any 1925, les galeries de les quals tenen 12 km de llargada i arriben a 920 m. de profunditat. Al fons del dibuix es veu la muntanya de sal d'una altura de més de 150 m.

En els valors emesos el 05-10-1937 el revers està ocupat per la fotografia de l'edifici de les escoles Escasany locals, inaugurades el 1925.

Cardona

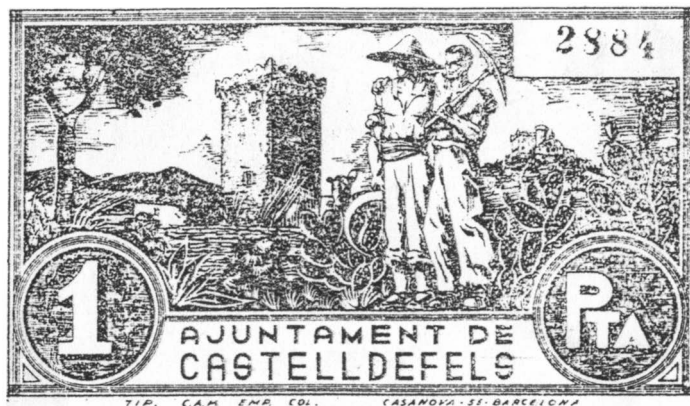
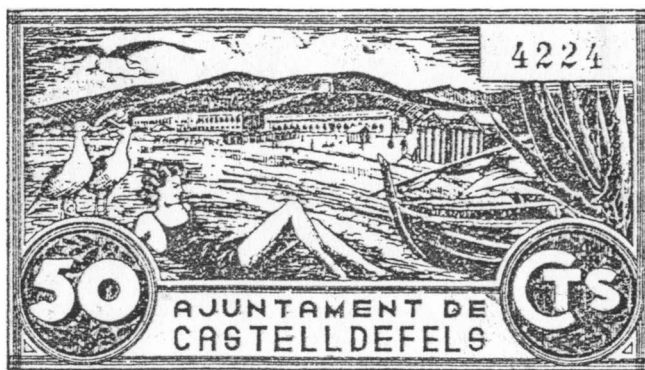
Cardona

CASTELLBELL i EL VILAR. Al revers dels bitllets emesos l'11-12-1937 hi veiem el pont gòtic sobre el riu Llobregat i una gran fàbrica amb les xemeneies fumejants.

Castellbell i El Vilar

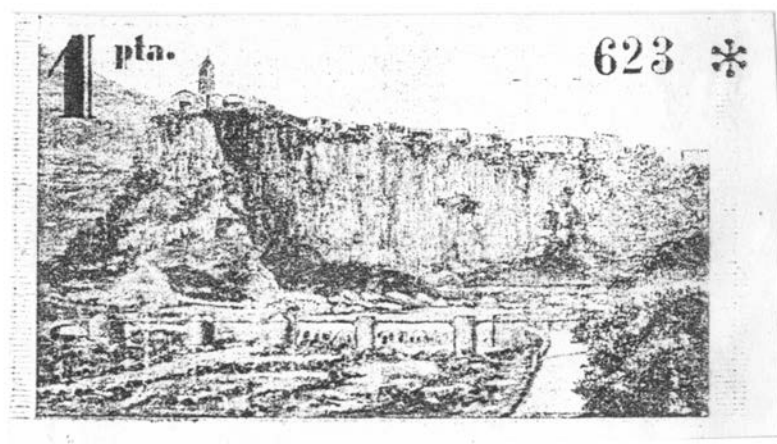
CASTELLDEFELS. El revers dels bitllets de 50 cts. està totalment ocupat per una vista de la seva magnífica platja i una bonica banyista.

En els d'1 pta., i també ocupant tot el revers, veiem un paisatge local amb, al fons, el famós castell que dona nom al poble. Esmentat ja el 967, fou reconstruït al segle XII i restaurat el 1897. Hi destaquem la torre Barona i, en primer terme, les seves torres de guaita i de defensa construïdes al segle XIII.

Castelldefels

CASTELLFOLLIT DE LA ROCA. En els bitllets emesos el 12-06-1937 tot l'espai del revers del valor de 50 cts. està ocupat per una vista del modern pont sobre el riu Fluvià. En el revers del valor d'1 pta. tot el revers l'ocupa una vista panoràmica de la població assentada damunt d'un enlairat i imponent espadat basàltic d'origen volcànic, amb les cases arrencgerades al caire del cingle de 60 m d'alt, regat per les aigües dels rius Fluvià i Turonell.

Castellfolit de la Roca

CASTELLÓ D'EMPÚRIES. Tot el revers dels bitllets emesos el 04-1937 està ocupat pel dibuix de la façana gòtica de l'edifici local conegut com La Casa Gran que data del segle XIV.

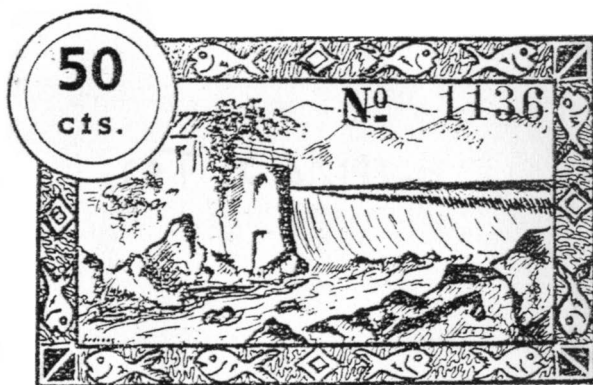
Castelló d'Empúries

CASTELLSERÀ. Els bitllets locals de 25 cts. 50 cts. i 1 pta. de la segona emissió estan presidits a l'anvers per la gran torre, emblema de la població, segons un dibuix d'Àngel Grau.

Castellsèra

La CELLERA DE TER. A l'anvers dels bitllets emesos el 06-08-1937 hi veiem les torres metàl·liques que transporten el cables d'alta tensió de la central hidroelèctrica del pantà. Al revers, segons un dibuix de l'artista Freixas, es veu una vista del gran salt del Pasteral sobre el riu Ter, amb una resclosa de 154 m de llargada i 26 d'alçada que data del 1920.

La Celler de Ter

CERVELLÓ. En les dues emissions de bitllets de 25 cts. i 1 pta. del 08-05-1937 es representa, al revers, l'edifici de l'ajuntament.

Cervelló

CERVERA. En els bitllets emesos el 04-1937 el revers està ocupat per una vista general de la ciutat des de l'est, amb una part de les muralles, d'on sobresurt l'alt campanar octogonal de l'església de Sta. Maria que data del segle XIV.

Cervera

CERVIÀ DE TER. Tot el revers dels bitllets emesos el 12-1937 està ocupat per una vista parcial del poble amb, en primer terme a la dreta, la gran masia de can Fill de Déu.

Cervià de Ter

COLLBATÓ. A l'anvers dels bitllets emesos el 05-1937, dibuixats per J. B. hi veiem un dibuix panoràmic amb unes cases del poble al peu de la simbòlica muntanya de Montserrat. Al revers, dins d'un medalló rodó, hi veiem un detall de l'interior de les famoses coves del Salnitre de més de 500 m de recorregut, flanquejat pel dibuix d'un gran pont sobre el riu Llobregat i un detall de la població.

Collbató

Collbató

CORBERA DE LLOBREGAT. En els bitllets locals emesos el 06-06-1937 hi veiem, ocupant tot l'espai del revers, la fotografia de dos famosos quadres del gran pintor espanyol Diego Velázquez (1599-1660) *Els embriacs* en el valor de 50 cts. i *La farga de Vulcà* en els d'1 pta. Caldria, però, preguntar-se què hi fan aquestes pintures, que no tenen cap relació amb el poble, en un bitllet català.

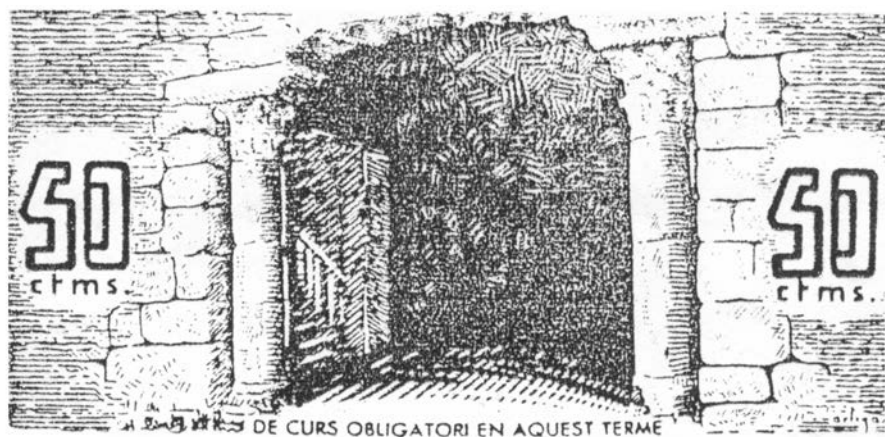

Corbera de Llobregat

Corbera de Llobregat

CORNELLÀ DE LLOBREGAT. En els bitllets emesos el 30-05-1937 tot l'espai del revers està ocupat per un dibuix de l'artista Artigas que reproduïx la magnífica portalada de la Casa de la Vila.

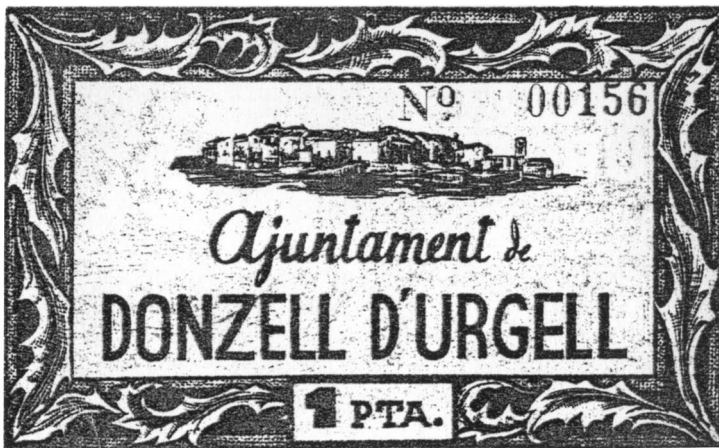
Cornellà de Llobregat

DOMENYS DEL PENEDÉS. En els bitllets emesos el 09-1937 es veu, al fons de l'anvers, l'aqüeducte romà anomenat «dels Arcs» situat dins del terme municipal.

Domenys del Penedés

DONZELL D'URGELL. En els bitllets de 25 cts. i 1 pta. es veu, al revers, una vista general de la població.

Donzell d'Urgell

EMPORI. En tots els nombrosos valors dels bitllets locals emesos per aquesta població s'hi veu, al fons de l'anvers, una vista panoràmica del poble de cara a la platja i al riu Fluvià.

Empori

L'ESCALA. En els bitllets de 50 cts. i 1 pta. emesos en aquest poble, dibuixats per l'artista gironí Tomàs Roca i Borbonet, s'hi veu a l'anvers un gran veler i unes fàbriques locals amb les xemeneies fumejant, simbolitzant la vocació marinera i industrial de la població.

L'Escal

L'ESTANY. Al revers dels bitllets d'1 pta., únic valor emès el 18-05-1937, es veuen dos dels setanta-dos treballats capitells amb figures d'ocells, del claustre romànic del segle XII de l'antic monestir de Santa Maria.

L'Estany

FARNERS DE LA SELVA. En els bitllets emesos el 14-10-1937 es veu a l'anvers, el castell de Farners (segle XI) situat dalt d'un tossal de 422 m d'alt a ponent de la població. D'estil pre-romànic amb una airosa torre d'homenatge central, de 12 m d'alçada amb murs de 2,30 m de gruix.

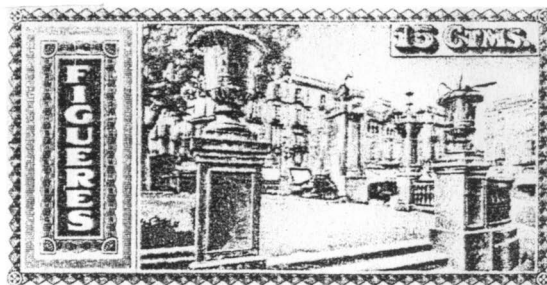
Farners de la Selva

FÍGOLS DE SEGRE. En els bitllets emesos el 25-10-1937 hi veiem, al revers, una vista del vell i pintoresc pont d'Espoia sobre el riu Segre i el poble al fons.

Figols de Segre

FIGUERES. En els bitllets de 10 i 15 cts. del 30-11-1937 el revers està ocupat per una vista de l'entrada de la rambla Sara Jordà al centre de Figueres, amb el monument a Narcís Monturiol (1819-1885) fill de la vila, inventor del primer submarí anomenat Ictineo (1859).

Figueres

FLAÇÀ. En l'emissió del 27-05-1937 veiem a l'anvers del valor de 25 cts. la central elèctrica que subministra l'energia a la fàbrica de paper local i en el del bitllet de 50 cts. la façana de l'ajuntament i de les escoles municipals.

Flaçà

FLIX. En els bitllets d'1 i 2 ptes. del 12-05-1937 es veuen, a l'anvers, una fàbrica i el castell de Flix (segle XII). En els bitllets de 25 i 50 cts. del 14-07-1937, tot l'espai del revers representa el riu Ebre i la barca o pontó que permetia de travessar el riu abans de la construcció del pont.

Flix

FONTS DE SACALM. En tots els bitllets de l'emissió del 13-05-1937, es veu, al revers, l'edifici del grup escolar local.

Fonts de Sacalm

Les FRANQUESES. A l'anvers dels bitllets emesos el 05-06-1937 figura, a l'anvers, l'estela o columna prismàtica quadrangular de pedra amb l'escut del poble gravat, plantada davant de l'ajuntament i que el 1982 fou traslladada al seu lloc d'origen a l'antic poble, cap del municipi i avui barriada, de Corró d'Avall. Al revers es veu, dins d'un cercle, el magnífic edifici de l'ajuntament amb la seva esvelta torre central, cedit al poble el 12-1712 pel mecenes, fill del poble, Joan Sanpere i Borràs.

Les Franqueses

Les Franqueses

La FULIOLA. Al revers dels bitllets de 50 cts. i 1 pta. del 15-06-1937 figura una al·legoria al 19 de juliol on es representen uns parapets abandonats i on hi oneja una bandera roja amb un sol naixent al fons, que simbolitza la fi de la guerra i la victòria.

La Fuliola

GANDESA. A l'anvers dels bitllets del 17-09-1937 figura l'edifici de la cooperativa vinícola i el sindicat agrícola local.

Gandesa

GIRONA. En els bitllets d'1 pta. del 04-1937 figura, al revers, la típica vista giro-nina de la pujada o escalinata de Sant Martí amb l'arcada del palau del Vescomtat a l'esquerra i l'església de Sant Martí Sacosta al fons.

En els tres valors emesos el 25-06-1937 veiem, a l'anvers i al revers, l'edifici d'un grup escolar i, solament al revers, figura el *frigidarium* de l'interior dels banys àrabs (segle XII).

Girona

Girona

El Quixot, els pelegrinatges i una escena bíblica.

Nova esportella dels segles XVI-XVII

A. M. BALAGUER

Molt s'ha dit i escrit sobre Cervantes i la seva obra. Tanmateix, en aquest any que se celebra el sisè aniversari de la seva publicació, han estat nombroses les novetats editorials i les manifestacions culturals i artístiques de tota mena que *El Quixot* ha suscitat.

Tampoc és una novetat que les aventures de l'enginyós *hidalgo* contenen nombroses cites i referències monetàries. Tot i així, pel que fa a l'estudi aprofundit del que l'obra pot donar de si en aquest sentit, pensem, que encara hi ha molt fer.¹

En les pàgines que segueixen intentarem analitzar, des del punt de vista de la història de la moneda, un dels seus episodis. Es tracta d'aquell on Cervantes fa una versemblant, però no menys divertida, descripció del procedir d'uns pelegrins alemanys que recorren la península Ibèrica visitant molts dels seus santuaris. Al mateix temps, donarem a conèixer una esportella procedent d'Alemanya que sembla coetània.

Ha estat ben establert pels estudiosos de l'obra cervantina que el marc geogràfic, sociològic, cultural i històric en què el Quixot i el seu company, Sancho, desenvoluparen les seves aventures es correspon amb força fidelitat a la realitat peninsular del seu temps, és a dir, al trànsit del segle XVI al XVII. Cal recordar que la primera part de *El Quixot* fou publicada el 1605 i que l'autor hi relata, per exemple, la història d'un captiu en terres musulmanes, tot basant-se en fets autobiogràfics, ja que com és ben sabut, ell mateix patí un llarg captiveri similar.

1. F. MATEU I LLOPIS, «Un comentario numismático sobre el *Don Quijote de la Mancha*». Conferència desenvolupada con motivo del IV centenario del nacimiento de Miguel de Cervantes, Barcelona, 1949.

La segona part, publicada el 1615, ens ofereix dades encara molt més precises de les realitats socials, històriques o culturals a les quals al·ludíem. Cal recordar que és precisament en aquesta part quan el Quixot ve a Catalunya i no sols fa un retrat força fidedigne de l'ambient que es viu a la Barcelona dels primers anys del segle XVII, sinó que ens parla, per exemple, del bandoler Roca Guinarda, personatge rigorosament històric i contemporani, tant dels fets que es narren en *El Quixot*, com del moment en que l'autor l'està escrivint.²

Cervantes es fonamenta igualment en una realitat històrica en l'episodi de Ricote, un tema que devia ésser d'actualitat quan escrivia la segona part de *El Quixot* i que té relació amb l'expulsió dels moriscos. Com han mostrat bé els estudiosos de l'obra cervantina, és possible que la història de Ricote estigui inspirada en la del morisc Antonio de Ocaña, un personatge real que era natural de Madrid i que fou desterrat quan Felip III decretà l'expulsió dels moriscos d'Extremadura i de Castella el 1611.³

Tot plegat és bastant indicatiu del fet que la lectura de *El Quixot*, tot i tractar-se d'una obra literària, ens aporta dades de la realitat del seu temps que la historiografia no pot menystenir.

Passem, doncs, a tractar el capítol de *El Quixot* que motiva aquesta nota i a comentar-lo.

El fet se situa quan Sancho surt escuat de la seva ínsula Baratària, que durant un breu temps ha tingut la il·lusió que governava. Recordem que no es tractava de cap ínsula, sinó d'un llogarret perdut, probablement al mig de l'Aragó, domini d'un duc i d'una duquessa que havien hostatjat al seu castell l'estrafolari cavaller i al babau del seu escuder. Durant aquest temps es divertiren d'allò més seguint-los la veta i rient-se d'ells, tot creant situacions que semblaven donar versemblança als somnis forassenyats i a les aspiracions dels dos quimèrics personatges i a la seva peculiar manera d'entendre el món.⁴ Gràcies a tot això, Sancho veié fer *realitat* el que el seu amo tant li havia promès, però el pobre rústec no tragué, ni de bon tros, els beneficis que esperava del govern de la seva ínsula. Acabada la il·lusió, Sancho sortí de l'illa amb un tros de pa i una mica de formatge al sarró per

2. Ens hem servit de l'edició de Martí de Riquer, una de les més autoritzades, tant pel seu aparell crític, com per la seva documentada introducció. MIGUEL DE CERVANTES, *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*. Barcelona: Planeta, 1997. Text, introducció i notes de M. de Riquer.

3. Ibid. p. 956 nota de M. de Riquer amb referència a A. GONZÁLEZ PALENCIA, «Cervantes y los moriscos», *Boletín de la Real Academia Española*, núm. XXVII (1948), p. 107-122. La història verídica del morisc Antonio de Ocaña titulada *Carta que Antonio de Ocaña, morisco de los desterrados de España, natural de la villa de Madrid, envió desde Argel a un amigo dándole cuenta del estado de sus cosas*, fou impresa a Barcelona l'any 1618.

4. Un d'ells és l'aventura de Clavileño, una mena de cavall de fusta que activant-li «una clavija» que du al coll, pot volar a velocitats que avui qualificaríem de supersòniques. Almenys així ho fan creure al Quixot i al seu escuder. Aquesta aventura, de la segona part de *El Quixot*, ha estat una de les escollides per a representar en el revers d'una de les monedes commemoratives del IV centenari de la publicació de *El Quixot* que acaba d'emetre la Casa de la Moneda de Madrid. Les altres dues, la dels molins de vent i la dels bots de vi, que s'il·lustren en altres dues d'aquestes monedes commemoratives, són força més conegudes.

tota riquesa i tornà cap al castell del duc per a retrobar-se amb el seu amo i fer camí cap a Barcelona.

Vegem com ho explica Cervantes:

Sucedió, pues, que no habiéndose alongado mucho de la ínsula del su gobierno —que él nunca se puso a averiguar si era ínsula, ciudad, villa o lugar la que gobernaba—, vio que por el camino por donde él iba venían seis peregrinos con sus bordones, de estos extranjeros que piden limosna cantando, los cuales, en llegando a él se pusieron en ala, y levantando las voces todos juntos, comenzaron a cantar su lengua lo que Sancho no pudo entender, si no fue una palabra que claramente pronunciaban, «limosna», por lo que entendió que era limosna la que en su canto pedían; y como él era caritativo... sacó de sus alforjas medio pan y medio queso, de que venía proveído y dióselo diciéndoles por señas que no tenía otra cosa que darles. Ellos lo recibieron de muy buena gana y dijeron:

— ¡Guelte! ¡Guelte!

— No entiendo —respondió Sancho— qué és lo que me pedís, buena gente.

Entonces uno de ellos sacó una bosa del seno y mostróse la a Sancho, por donde entendió que le pedían dineros; y él, poniéndose el dedo pulgar en la garganta y estendiendo la mano arriba, les dio a entender que no tenía nada de moneda.⁵

Aleshores, en el moment de creuar-se amb el grup, un dels pelegrins el va reconèixer i en castellà li va dir:

— ¡Válame Dios! ¿Qué és lo que veo? ¿Es posible que tengo en mis brazos a mi caro amigo, al mi buen vecino Sancho Panza?

Admiróse Sancho de verse nombrar por su nombre y verse abrazar por el extranjero peregrino, y, después de haberle estado mirando sin hablar palabra, con mucha atención, nunca pudo conocerle, pero viendo su suspensión el peregrino, le dijo:

— ¿Cómo es posible, Sancho Panza hermano, que no conoces a tu vecino Ricote morisco, tendero de tu lugar?

Entonces Sancho le miró y comenzó a reconocerle

¿Quién diablos te había de conocer, Ricote, en este traje de moharracho (mamarracho) que traes? Dime: ¿Quién te ha hecho franchote (extranjero), y como tienes el atrevimiento de volver a España, donde si te cogen y conocen tendrás harta mala ventura?

Si tú no me descubres, Sancho, seguro estoy que en este traje no habrá nadie que me conozca. Y apartémonos del camino a aquella alameda que allí parece, donde quieren comer y reposar mis compañeros y allí comerás con ellos que son muy apacible gente. Yo tendré lugar de contarte lo que sucedió después que me partí de nuestro lugar, por obedecer el bando de Su Majestad, que con tanto rigor a los desdichados de mi nación amenazaba, según oíste.

5. M DE CERVANTES, *El Quijote*, capítol LIV, p. 957.

Hízolo así Sancho y se apartaron con los demás peregrinos a la alameda que parecía bien desviada del camino real. Arrojaron los bordones, quitaronse las mucetas o esclavinas (túnicas) y quedaron en pelota (roba interior, camisa).⁶

Aleshores Sancho es va adonar que: «todos ellos eran mozos y muy gentiles hombres, excepto Ricote, que ya era hombre entrado en años».

A més a més, va veure que:

Todos traían alforjas y todas, según pareció, venían bien proveídas. Tendiéndose en el suelo, y haciendo manteles de las yerbas, pusieron sobre ellas pan, sal, cuchillos, nueces, rajas de queso, huesos mondos de jamón, que si no se dejaban mascar, no se defendían de ser chupados. Pusieron asimismo un manjar negro que dicen se llama *cabial* (canviar), y es hecho de huevos de pescado, gran despertador de la colambre (sed). No faltaron aceitunas, aunque secas y sin adobo alguno, pero sabrosas y entretenidas. Pero lo que más campeó en aquel banquete fueron seis botas de vino que cada uno sacó de su alforja.⁷

Alegres per la dinada i pel vi que havien traguejat, els pelegrins alemanys, que com ha anunciat Ricote eren de bona jeia, confraternitzaren amb el pobre Sancho, tot xocant-li la mà i dient-li: «Español y tudesque (alemany), tuto uno: bon compañero». I el bonifaci de Sancho, tan alegre com ells els hi responia: «Bon compañero, jura Di!».⁸

Quan els alemanys es quedaren fent la migdiada, ensopits de tant com havien menjat i sobretot begut, Ricote va començar a explicar de quina manera s'havia afegit a aquell estrany grup de pelegrins i l'objectiu que perseguia amb tot allò. Així li diu que després d'ésser desterrat

Salí, como digo, de nuestro pueblo, entré en Francia, y aunque allí nos hacían buen acogimiento quise verlo todo. Pasé a Italia y llegué a Alemania, y allí me pareció que podía vivir con más libertad, porque sus habitantes no miran muchas delicadezas: cada uno vive como quiere, porque en la mayor parte della se vive con libertad de conciencia. Dejé tomada casa en un pueblo junto a Augusta (Asburg, a Baviera); júnteme con estos peregrinos, que tienen por costumbre venir a España muchos dellos, cada año, a visitar los santuarios della que tienen por sus Indias y por certísima granjería y conocida ganancia. Ándanla casi toda, y no hay pueblo ninguno de donde no salgan comidos y bebidos, como suele decirse y con un real por lo menos en dineros, y al cabo de su viaje salen con más de cien escudos de sobra que trocados en oro, ya en el hueco de sus bordones, o entre los remiendos de las esclavinas, o con la industria que ellos pueden, los sacan del reino y los pasan a sus tierras, a pesar de los guardas de los puestos y puertos donde se registran.

6. M DE CERVANTES, *El Quijote*, p. 957.

7. M DE CERVANTES, *El Quijote*, p. 959.

8. M DE CERVANTES, *El Quijote*, p. 961.

Ahora es mi intención, Sancho, sacar el tesoro que dejé enterrado, que por estar fuera del pueblo lo podré hacer sin peligro, y escribir o pasar desde Valencia a mi hija y a mi mujer, que sé que está en Argel y dar traza como traerlas a algun puerto de Francia, y desde allí llevarlas a Alemania.⁹

Finalment, Ricote promet pagar a Sancho 200 escuts si l'ajuda en el seu projecte, cosa que aquest declina i es separen amigablement tot seguint cadascun el seu camí.

L'episodi, tot i que literari, té unes connotacions històriques vàlides i bastant significatives per a la història monetària. En primer lloc, ens fa avinent una vegada més el costum ancestral d'amagar en moments de perill allò que hom posseeix convertit en objectes de valor i de poc volum, com ara joies o alguns objectes d'art, però sobretot monedes d'or o de plata. La literatura fantàstica ha abusat tant del tema que a voltes la paraula tresor acaba per evocar-nos quelcom de fabulós, mític, i per això mateix poc real. Ara bé, els historiadors de la moneda sabem bé que els tresors, petits o grans —amagats i no recuperats pels seus posseïdors— són, en ésser descoberts, la principal font per al coneixement material de la moneda que circulà en el passat. A part d'això, l'estudi de la composició i circumstàncies geogràfiques històriques i arqueològiques dels tresors ens poden donar indicacions importants sobre la datació de les peces, de la circulació monetària, etc. Per tot això, l'episodi de Ricote —possiblement inspirat, com hem dit en el veritablement històric del morisc, Antonio de Ocaña, o potser encara d'altres de similars que devien circular de boca orel·la en el seu temps— no deixa d'ésser una nova constatació d'aquest fet.

El cert és que Cervantes en introduir-la a la seva obra no sols ens dóna constància d'un esdeveniment que va sotraguejar la vida social i econòmica del seu temps, sinó que en fa una velada denúncia, sense estalviar certa ironia adreçada a la persona del rei, tot posant al descobert una arbitriietat tan infame. Així fa exclamar a Ricote «que me parece que fue inspiración divina lo que movió a Su Majestad a poner en efecto tan gallarda resolución». I afegeix: «Fuimos castigados con pena de destierro blanda y suave al parecer de algunos, pero al nuestro, la más terrible que se podía dar. Doquiera que estemos lloramos a España que en fin, nacimos en ella y es nuestra patria natural».

El que cal retenir, com a historiadors de la moneda, és, doncs, la constatació que l'expulsió dels moriscos ocasiona efectivament l'amagatall de tresors¹⁰. També el fet que hi havia entre la població morisca hispana gent prou acabalada com per fer-ho. Recordem que Ricote era el botiguer del poble de Sancho i per tant pertanyia a la classe mitjana urbana. Tot plegat mostra que cal abandonar així la visió, sovint massa generalitzada, que hom té d'una població morisca integrada bàsicament per assalariats rurals o artesans abocats a la precarietat.

9. M DE CERVANTES, *El Quijote*, p. 960.

10. Vegueu nota 3, més amunt.

Observem, per altra banda, que en el cas històric d'Antonio de Ocaña el tresor que ell i els seus companys, jugant-s'hi la vida, aconsegueixen recuperar en tornar d'incògnit a la Península era bastant important.¹¹ També devia ser-ho el del morisc Ricote, el personatge literari de Cervantes, ja que aquest ofereix a Sancho dos-cents escuts com a recompensa si vol ajudar-lo. Cal pensar que dos cents escuts era una quantitat bastant respectable si tenim en compte, per exemple, que el rescat exigít per l'alliberament de Cervantes, quan era captiu a Argel, fou de cinc-cents escuts. Una quantitat que costà molt de reunir i que uns monjos trinitaris acabaren per fer efectiva, ja que tot i els seus esforços els pares de Cervantes no la pogueren aportar.¹²

Passem ara a analitzar el quadre que ens pinta Cervantes del grup de pelegrins alemanys. Certament, no pot ésser més pintoresc, però no per això ha de deixar de revelar-nos una realitat de l'època i una de les cares del pelegrinatge. Grups d'homes joves fets i drets que han trobat en el romiatge un *modus vivendi* força reeixit, tota una lliçó de picaresca. Però per la manera en què s'exposa no sembla que aquest fos un fenomen aïllat, sinó que es donava amb certa freqüència, ja que diu Ricote: «Júnteme con estos peregrinos que tienen por costumbre venir a España muchos dellos cada año a visitar los santuarios della». Llàstima que no sigui més explícit sobre quins santuaris eren, però atès que Sancho els troba en terres d'Aragó cal pensar que venien o es dirigien al Pilar de Saragossa, molt concorregut com mostra la documentació i també la seva medallística força abundant des de temps molt reculats (segles XVII–XVIII), tot i que l'estudi d'aquests materials està encara per fer.

Observem, però que Ricote també ens diu: «Ándanla casi toda», referint-se a España, és a dir que si venien cada any podien anar variant les rutes i visitar llocs molt diversos.

Per altra banda, Cervantes, en exposar la manera en què els espavilats pelegrins treuen profit de la seva suposada penitència, diu amb força ironia que aquesta gent s'ho prenia com anar afer les Amèriques: «Los santuarios della (de la península Ibèrica) los tienen por sus Indias». Certament, una mena de vacances pagades i amb propina a sobre, «con certísima granjería y conocida ganancia».

La imatge que descriu Cervantes no pot ésser més suggerent: un grup de caminants amb estudiades indumentàries de pelegrí, llargues túniques («esclavinas» i «mucetas») apatracades i en les quals no hi devien mancar senyals de pelegrinatge o esportelles cosits a la roba, per donar-hi tot el seu caràcter. El bordó a la mà i tots entonant càntics en la seva llengua alemanya, que segurament eren ben afinats, com tenen merescuda fama de fer-ho els d'aquella nació. Una posada a punt

11. Vegeu la biografia de Miguel de Cervantes de Martí de Riquer a la introducció de l'edició de *El Quixot* que emprem i que citem a la nota 2; p. XVII-XXII.

12. M. M. ROYO MARTÍNEZ, *Circulación monetaria extranjera en Castilla del siglo XVI*, Madrid. 2004, p. 141-147.

força teatral que devia commoure els cors senzills i obrir les butxaques dels que els veien passar.

Així diu: «No hay pueblo ninguno de donde no salgan comidos y bebidos, como suele decirse, y con un real por lo menos en dineros». És a dir, que de menjar no els en mancava i, dintre del que hi havia, era força variat: pa, olives, nous, formatge, ossos de pernil per escurar i caviar, una menja exòtica per a Sancho, que troba que fa venir ganes de beure. Sens dubte, el caviar deu ésser de les poques coses que mengen que no els hi han donat pel camí. A més a més, cada bon pelegrí, i en són sis en total, porta una grossa bota ben plena de vi. I bé que es deuen procurar de fer-se-les anar omplint caritativament pels pobles que passen, ja que cadascun d'ells se la beu sencera en l'àpat al qual Sancho és convidat. Ricote porta també la seva bota i Cervantes, amb incomparable sentit de l'humor, diu: «Hasta el buen Ricote que se había transformado de morisco en alemán, sacó la suya que en grandeza podía competir con las cinco».

Però això no és tot, també recapten moneda en metàl·lic, cosa en la qual hi posen especial insistència. Recordem que quan Sancho veu venir el grup de pelegrins, aquests es posen a cantar en llengua que no entén, però la paraula *limosna* la saben pronunciar en castellà ben entenedor. I ell, caritatiu de mena, els hi ofereix la meitat del poc que té: un pa i un formatge. Els bons pelegrins l'hi accepten de bona gana, però no per això deixen de demanar «dineros, dineros» («guelte, guelte»). I com que Sancho no ho entén li ensenyen una bossa de diners que un dells es treu del pit.

Més endavant, Cervantes ens explica per boca de Ricote què en fan d'aquell diner, ja que no sembla pas que tinguin necessitat de despendre'l per mantenir-se durant el romiatge. Pel que es diu, de cada poble que passen en surten amb un ral en moneda, pel cap baix. S'entén, és clar, que de xavalla diversa que faria un ral. Recordem que el ral de plata es valora des de la reforma de la *nueva estampa* de Felip II, el 1566, en trenta-quatre maravedís de moneda de compte i en la dècada de 1580 comença el conegut període d'emissions massives de moneda de billó amb un percentatge tant baix de plata que gairebé és només de coure. Aquestes emissions massives, bàsicament de *medios*, *cuarto* o *ochavos* i de *blancas* es perllongarà fins 1591, dintre el regnat de Felip II,¹³ però el seu successor Felip III, el 1602 ordena que tota la moneda de billó que s'emeti a Castella sigui «ni mezcla de plata ni la mitad del peso que agora tiene». És a dir, que pròpiament ja no era de billó, sino de coure pur i pel que fa al seu pes, resulta que ara amb el metall que abans es feia una blanca ara se'n farà un maravedí, del d'un maravedí en sortirà una peça de dos maravedís, de la de dos maravedís, una de quatre i d'aquesta, una de vuit maravedís.¹⁴ El circulant de moneda menuda devia estar bàsicament inte-

13. A. HEISS, *Descripción general de las monedas hispano-cristianas*, vol.III, Madrid, 1865, ley XV, p.327-8.

14. Veure, per exemple, el recent treball de Royo Martínez, citat a la nota 13 més amunt

grat, en el moment que Cervantes escriu aquesta segona part de *El Quixot* (entre 1614 i 1615), per aquest numerari de Felip II i de Felip III, d'encunyació recent i crescuda, però també per numerari més antic. Aquest pot anar des de la moneda de billó d'Enric IV a la de Carles I, passant per la dels Reis Catòlics, sense oblidar que en el circulant també s'hi barrejaven monedes de billó foranes, tot i que diferents pragmàtiques havien ordenat la retirada de tot aquest numerari.

Malgrat aquesta panoràmica que sembla poc propícia, Ricote calcula en uns cent escuts el que haurien pogut arraconar en acabar el seu recorregut per terres hispanes. Malauradament, no explicita si aquests cent escuts són per cap o entre tot el grup. És clar que, si fos per cap, tocarien a uns disset escuts per barba, la qual cosa no sembla tan extraordinària. És difícil definir-se, però com que Cervantes ens diu que cada pelegrí va amb alforja i bota pròpies, sembla que en qüestions de bossa també cadascun devia anar per ell, tot i mantenir certa solidaritat de grup. El més divertit és, però, veure com s'ho fan per tornar a casa amb la recapta sense ésser molestats a la frontera.

El sistema és canviar tot aquell munt de moneda menuda en or, s'entén en moneda d'or, que fan els cent escuts que Ricote calcula que acaben obtenint a la fi del seu periple. I cal pensar que aquest cent escuts són en moneda comptant, ja que l'escut no és moneda de compte, com ho era el ducat a Castella en aquest temps, sinó de curs. Aleshores amaguen aquesta moneda d'or en llocs que tenen ben estudiats, com és ara en dobles fons dels bordons, entre els cosits de les seves apatracades vestidures, que no devien fer gaire goig d'escorcollar a la vigilància, ja que tampoc devien ésser gaire netes. Recordem que regien serioses lleis que prohibien treure moneda d'or d'un país a l'altre i que a Castella el clam de les autoritats contra «la saca de moneda», especialment la d'or i plata, és constant durant tota la baixa edat mitjana i l'edat moderna. Tot i així, sabem que normes similars regien a gairebé arreu i que ni el mateix Erasme de Rotterdam pogué endur-se les monedes d'or que amb treballs havia pogut estalviar en el seu sojorn a Anglaterra, hostatjat per un dels seus protectors. Però els espavilats pelegrins alemanys no eren tan cànids com el saberut Erasme que en passar la duana anglesa va veure com la seva bossa era confiscada i la seva dignitat era ofesa, mentre quedava reduït de nou a l'angoixosa precarietat econòmica que sempre el perseguí i sembla ésser el destí de molts intel·lectuals i de bastants artistes de talent.¹⁵

No és aquesta l'única ocasió en *El Quixot* on se'ns parla de pelegrins i de la seva bossa. Poc després d'haver entrat a Catalunya, el Quixot i el seu company presencien amb admiració com el bandoler Rocaginarda deté un comboi de viatgers¹⁶. Es tracta de dos capitans d'infanteria, destinats a Itàlia, una noble dama es-

15. A. M. BALAGUER, «Las desdichas de Erasmo de Rotterdam», *Crónica Numismàtica*, 72 (juny 1996) (per error diu 1995), p. 38-41.

16. M. de CERVANTES, *El Quijote*, capítol LX, p. 1010-1013.

posa del virrei de Nàpols amb el seu seguici i dos pobres pelegrins que van a Roma; tots van cap a Barcelona per embarcar-se. Rocaginar da els pregunta pels cabals que duen a sobre, de manera que els dos cavallers diuen portar, entre tots dos, dos-cents o tres-cents escuts, les dames en diuen portar sis-cents i els dos pelegrins només seixanta rals, que potser no duïen ni tant sols en plata, sinó en moneda de billó.

Informat de tot això, Rocaginar da cobra seixanta escuts als cavallers i vuitanta a la senyora, perdona als pelegrins, i encara estén al grup un salconduit perquè no siguin molestats més endavant per altres colles dels seus homes. Aquesta és, però, una altra història.

Passem ara a presentar l'esportella o senyal de pelegrinatge d'origen alemany al qual fèiem referència al principi d'aquesta nota i que pel seu estil podem datar entre els segles XVI-XVII. És a dir, que es tracta d'una cronologia pràcticament concordant amb l'anècdota dels pelegrins alemanys que hem trobat en *El Quixot*.

Descripció

a/ Sant a cavall que porta una mà a la brida del cavall i l'altra enlaire, de l'esquena li surt quelcom que pot ésser interpretat com una ala o bé una capa al vent. Del cap del sant semblen sortir-ne unes flames. Al darrere del cavall hi ha una figura humana masculina dreta. Entre les dues potes del darrere del cavall hi veiem un cos humà estirat a terra que sembla estar bevent d'un curs d'aigua, el qual és representat de manera molt simple, com una línia ondulada. Per sobre d'aquest cos i just a sota del peu del genet hi veiem el cap d'un animal i una sèrie de traços que semblen representar el seu pelatge. Entre les dues potes del davant del cavall hi ha una mena de trípode, en forma de tamboret, damunt del qual hi ha quelcom que és difícil interpretar. Davant de la figura eqüestre hi ha una altra figura humana dreta que per la indumentària sembla ésser femenina; té una mà alçada com si toqués el morro de cavall i l'altra estirada cap avall al llarg del cos. A sota hi ha una estrella.

A la part superior d'aquesta esportella, el que correspondria al cel o firmament, hi veiem de dreta a esquerra: la cara d'una mena de diable de perfil mirant a l'esquerra. A continuació i per damunt hi ha un ocell mirant en el mateix sentit. A la part superior, i coincidint amb el vèrtex superior del pentàgon que forma la plaqueta, hi ha alguna altra figuració que el genet sembla sostenir amb la seva mà alçada. Després, ja a la part esquerra i just a l'alçada de la mena de dimoni que veiem a l'altre cantó, hi ha representat un querubí i a sota un estel de set puntes.

r/ llis.

Forma: pentagonal. Mides: laterals 80 mm; base 74 mm, costats superiors 45 mm.

Pes: — Metall: aliatge de plom i estany.

A cada vèrtex del pentàgon devia haver-hi hagut una anella que permetria cosir la peça damunt de la indumentària del pelegrí. De fet, al vèrtex superior del lateral esquerre, hom pot observar-hi una part de la protuberància de l'anella doblegada damunt de la peça. De les altres anelles, en resten indicis als dos altres vèrtexs superiors.

La peça, tot i que sencera i molt ben conservada, té un doblec que la travessa de cap a cap per davant de la figura eqüestre, de manera que pot donar la falsa impressió que el genet du una llança, cosa que no és certa.

Comentaris

La peça en qüestió és, com hem vist, anepigràfica. És a dir, que no porta cap mena de llegenda. Si la portés, segurament al·ludiria al sant que representa. De tota manera, creiem que ha de tractar-se d'un arcàngel, tant per les flames que semblen sortir del seu cap, com per allò que surt de la seva espatlla i que s'as-

sembla més a una ala que a una capa, no sols pel seu perfil, sinó també per les petites aspes que té dibuixades al seu interior i que potser volen representar plomes.

Cada vegada més segurs que la figura central era un arcàngel no armat, la qual cosa ens feia descartar a Sant Miquel —representat sempre matant un diable i proveït d'espasa— ens posàrem a rumiar sobre el conjunt de l'escena que aquesta plaqueta ens presenta. No ha estat fàcil trobar-li el desllorigador, ja que la rusticitat del seu estil artístic a voltes ens feia dubtar de la interpretació que podíem donar a cadascuna de les figures. És a dir, si la tosca figura ajaguda a terra i que semblava apropar la seva boca a quelcom que podia voler representar un curs d'aigua, era realment el que imaginàvem. Si la figura, molt estafeta, de l'esquerra era realment una dona i no un monjo, que també podria semblar-ho, i així successivament, pel que fa a la resta. Ara bé, el que per una banda semblava més ben definit, però que per l'altra resultava més sorprenent era la representació del trípod amb quelcom al damunt.

Una altra idea que s'anà perfilant era que l'esportella no representava cap combat o escena de tipus violent, malgrat que la presència d'un cos humà per terra i d'una fera a sota el cavall, ho feien pensar a primer cop d'ull.

Les flames que semblen sortir del cap de l'arcàngel i la comprovació que Sant Rafael sol representar-se amb una mena de diadema o de còfia flamejant a la pintura dels segles XVI i XVII, ens portaren a treballar amb la hipòtesi que pogué tractar-se d'aquest, tot i que no sol representar-se a cavall, sinó caminant. A partir d'aquí i d'una lectura del llibre de Tobies a l'*Antic Testament*,¹⁷ que és on se'ns parla de la intervenció de Sant Rafael a la vida d'aquest personatge bíblic, tot encaixà ràpidament. Vegem-ho.

Hi havia un home just que es deia Tobit que vivia a Israel que fou deportat a Ninive i que, com molts altres jueus, va patir allà un llarg captiveri, durant el qual no sols va continuar fidel als seus costums i creences, sino que, havent obtingut una posició com a administrador a la cort, pogué ajudar als seus germans de nació. Anys després, aconseguí tornar a la seva pàtria, però trobant-se ja gran, cec i amb pocs recursos, va recordar que en altres temps havia deixat la quantitat de 10 talents de plata a un amic seu que vivia a Ragues de Media. Així que va pensar d'enviar al seu jove fill, Tobies, a fer aquell llarg camí per a recuperar-los. En buscar-li un company per aquell viatge es presentà un desconegut, que no era altre que l'arcàngel Sant Rafael d'incògnit. Partiren tots dos i en passar el riu Tigris, Tobies es parà a beure i li va sortir un peix monstruós de les aigües. El seu company li digué que hi lluités, el tragués de l'aigua i el matés, cosa que Tobies va fer. Tot seguit, escorxaren el peix i se'l menjaren a la brasa, però l'arcàngel li recomanà que abans guardés bé el cor i el fetge de la fera, i així ho va fer.

Després varen arribar a la població d'Ectabana a Media i s'hostatjaren a casa

17. La Bíblia, *Antic Testament*, *Llibre de Tobies*, 1-10.

d'un parent llunyà de Tobies que es deia Ragüel i tenia una filla única anomenada Sara. Damunt de la pobra noia hi planava una maledicció. Set vegades havia estat promesa i a punt de casar-se i set vegades se li havia mort el nuvi abans de celebrar-se el casori. No cal dir que els pares de la noia, que eren bastant rics, estaven desesperats de no poder veure la filla casada i la hisenda continuada. Quedaren molt complaguts de la visita del seu parent, Tobies, però ni s'atrevien a plantejar-li que es cases amb Sara pel risc que el noi correria. Tot ho arreglà l'arcàngel i els dos joves passaren la nit junts. El pare de la noia, però, no les tenia totes i de matinada féu cavar una sepultura per si trobaven el jove mort a la cambra nupcial. No fou així i, després de córrer a tapar el clot que havia fet, anuncià una gran festa nupcial que havia de durar 14 dies. Mentrestant l'arcàngel cuità a anar a cobrar el deute a la ciutat veïna. Passades les celebracions, prepararen el retorn de la jove parella a casa del noi, amb l'abundós dot de la núvia, en ramats, riqueses i servents. L'arcàngel continuava fent-los costat. Els pares de Tobies, Tobí i la seva esposa Anna, estaven molt preocupats per tant de temps com tardava el seu fill a tornar a casa i temien el pitjor. Però vet aquí que un dia varen veure com el seu fill tornava sa i estalvi, ben casat, ric i amb un remei, fet de les vísceres del peix, que curà la ceguesa del pare.

És evident que la plaqueta de pelegrinatge que hem descrit tracta d'escenificar aquesta història bíblica i ens confirma que la figura ajaguda prop d'un curs d'aigua ha d'ésser la de Tobies, la fera que té al davant és inequívocament el peix maligne que va matar i el trípod és el braser on el varen coure. Al mateix temps, ens fa entendre que la figura dreta de l'esquerra ha d'ésser la de la jove desposada, Sara, i que l'altra figura dempeus de la dreta deu representar al mateix Tobies com a nuvi. Entre ells, l'arcàngel Sant Rafael a cavall. És clar que hi ha encara a la plaqueta altres simbolismes menors, com ocellots, querubins, estels, però allò que vol representar l'escena central no n'hi ha cap dubte.

Finalment, direm uns mots sobre la procedència d'aquesta peça. Segons hem estat informats, fou oferida, a través d'Internet, des d'Alemanya, juntament amb d'altres ploms d'aparença semblant, però no pas iguals. L'única informació que els acompanyava era completament errònia, ja que els qualificava de peces tardo-romanes.

És clar que, tot i que el lloc de procedència indueix a pensar que pot tractar-se d'una esportella alemanya, tampoc podem descartar completament que la peça sigui hispànica i portada a Alemanya pels pelegrins d'aquell país que visitaven els santuaris de la península.¹⁸ Un fet que Cervantes ens constata ben clarament en *El Quixot*, com hem tingut ocasió de comprovar.

18. Aquest no seria el primer cas; recordem el de la magnífica esportella montserratina del segle XV, trobada fa poc al nord de França, A. M. BALAGUER, «Noves dades sobre la medallística montserratina», *Acta Numismàtica*, núm. 30 (2000), p.145-161.

Per altra banda, cal dir que les característiques formals i d'execució artística de la peça no la fan gaire diferent d'algunes de les inequívocament peninsulars que hem publicat fins ara¹⁹. El que més crida l'atenció, però, és la seva mida força gran en comparació amb aquelles que fins ara coneixíem.

Pel que fa a la invocació que representa, la de l'arcàngel Sant Rafael, cal dir que no manquen a la península Ibèrica llocs i santuaris dedicats a aquesta devoció.

19. Totes les esportelles o senyals de pelegrinatge d'origen peninsular que fins ara coneixem les recollim en un article recentment publicat. A. M BALAGUER, «Estudi i catalogació de les ensenyes, senyals de peregrinació o esportelles», *Acta Numismàtica*, núm. 34 (2004), p. 201-222. Per a un treball sobre esportelles europees, sobretot franceses, vegeu J. LABROT, «Enseignes, méreau et monnaies de pèlerinage». *Moyen Âge*, núm. 45 (abril 2005) i 46 (juny 2005), p. 20-25, 14-21.

Nova evidència de medalles editades per l'Institut d'Estudis Catalans

A. M. BALAGUER

En anteriors volums d'*Acta Numismàtica* hem anat donant compte de les medalles que ha editat l'IEC i que a poc a poc hem anat descobrint a col·leccions diverses formades, més o menys entre els anys cinquanta i els setanta.¹ Avui podem aportar-ne tres més a les ja conegudes. Totes tres corresponen, o semblen correspondre a la dècada dels cinquanta, un temps en el qual l'IEC havia d'actuar pràcticament a la clandestinitat amb tots els matisos d'ordre estrictament jurídic que podrien fer-se amb aquesta afirmació. De tota manera, no ens pertoca ara i aquí tractar aquest capítol de la història i de l'activitat sempre constant, malgrat l'adversitat, d'aquesta prestigiada i sempre reconeguda institució en l'àmbit acadèmic internacional. Està en curs la redacció de la detallada i autoritzada trajectòria de l'IEC que donarà compte de totes aquestes circumstàncies i de la qual ja n'ha aparegut un primer volum.² Per altra banda, ja les esbossarem en el nostre treball anterior sobre les seves medalles. Des de d'aquí només volem aportar la constància històrica que l'IEC ha deixat a través de la medalla que, com tota manifestació numismàtica, és un document i alhora un testimoni del passat.

Tot observant la cronologia de les medalles editades per l'IEC que fins ara coneixem, resulta que totes corresponen a la dècada dels anys cinquanta, llevat de la medalla i de la insígnia de solapa dels membres que reproduïen l'escut actual de la institució, l'execució de les quals fou encarregada a l'argenter Capdevila

1. A. M. BALAGUER, «Medallística de l'Institut d'Estudis Catalans», *Acta Numismàtica*, núm. 33 (2003), p. 196-201. També «Medalla del cinquantenari de l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1957)», *Acta Numismàtica*, núm. 31 (2001), p. 201-205.

2. A. BALCELLS, E. PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1942)*, Barcelona, 2002.

amb motiu del 90 aniversari de l'IEC, celebrat el 1997.³ És a dir, que, de moment no hi ha evidència de medalles del període que va des de la seva fundació, l'any 1907 a la Guerra Civil espanyola (1936-1939), una etapa de brillant creixement, malgrat que tampoc hi mancaren dificultats d'ordre polític i econòmic. Ara bé, això no vol pas dir que l'IEC no emetés medalles en aquest període o almenys que emprengué accions encaminades a editar-ne. Últimament, el doctor Fontbona, Cap de la Unitat Gràfica de la Biblioteca de Catalunya, ens ha assenyalat l'existència de vuit models en guix de medalles que l'IEC degué emetre en aquells anys o que projectava emetre. Es tracta dels següents models en guix que conserva l'esmentada Biblioteca de Catalunya:

1. Premi Duran i Bas, amb data MDMXXI (1921). Bust a l'esquerra.
Model en guix de 245 mm. Correspondria possiblement a un anvers.
2. Premi Isidre Bonsoms, amb data 1921. Bust de Cervantes a esquerra.
Model en guix de 196 mm, que possiblement corresponia a un anvers.
3. Premi Isidre Bonsoms, amb data MCMXXVI (1926). Bust de Cervantes a l'esquerra.
Model en guix de 230 mm, corresponent amb tota probabilitat a un anvers.
4. Premi Francesc Viñes, amb data MCMXXXI (1931). Bust a la dreta.
Model en guix de 189 mm, signat DURAN, que correspondria segurament a Jaume Duran Castellanes, nascut el 1891. Es tractaria d'un anvers.
5. Dama nua de front amb ornaments d'estil noucentista i un fons de barres catalanes amb la lectura INSTITUT D' ESTUDIS CATALANS.
Model en guix de 240 mm, signat per l'escultor Otero. Tant podria tractar-se d'un anvers com d'un revers.
6. Dama agenollada coberta per un fi vel, tot de gust noucentista que sembla anunciar ja una evolució cap a l'art decó. Fons de 4 barres. A l'exerg, INSTITUT D' ESTUDIS CATALANS.
Model en guix de 210 mm. Sembla que podria ésser un revers per la posició en exerg de la llegenda.
7. Escut rodó amb un cairó a dintre de barres catalanes travessat per dues bandes amb la lectura BIBLIOTECA / CATALUNYA. L'escut molt ornat és coronat per dos àngels de gust clarament noucentista. A l'exerg, INSTITUT D' ESTUDIS CATALANS.
Model en guix de 185 mm, que correspondria a un revers.
8. Escut coronat molt ornat de barres catalanes amb la lectura INSTITUT D' ESTUDIS CATALANS, en una cartela.
Model en guix de 198 mm, signat A. P. (Antoni Parera). Correspondria a un revers.

3. A. M. BALAGUER, obres citades a la nota la nota 1 més amunt.

El fet de no conèixer de moment cap medalla emesa segons aquests models evidentment no ens permet saber:

1. Si s'aparellaven entre ells o com ho feien, ja que per altra banda les mides dels models tampoc ens guien en aquest sentit.
2. Si acabà materialitzant-se l'emissió en medalla de tots els models o només d'alguns, ja que hi cap que algun fos rebutjat.

Totes aquestes qüestions hauran d'examinar-se amb més detall i s'hauran de buscar dades que puguin documentar l'encàrrec i eventual emissió d'aquestes peces a l'arxiu de l'IEC, cosa que pensem fer en un proper treball en el qual publicarem la fotografia dels esmentats models amb la seva descripció detallada. Ara per ara, hem volgut deixar només constància de la seva existència a l'hora de donar a conèixer les tres noves medalles de l'IEC, corresponents a la dècada dels cinquanta, que motiven el present article. Tot seguit les descriurem i les comentarem.

1. DESCRIPCIÓ

a/ PREMI ISIDRE BONSONS MCMXLIII. Bust de Cervantes al centre.

r/ Escut català damunt de fullam i coronat de llorer, al voltant INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS.

Pes: 43,7 g Diàmetre: 47 mm Metall: argent o argentada.

COMENTARIS

A primera vista, pot sorprendre una mica veure l'efígie de Cervantes a l'anvers voltat d'una lectura que no al·ludeix al seu nom ni a la seva obra, sinó al nom d'una altra persona, Isidre Bonsoms, en honor del qual l'IEC instituï el guardó que la medalla representa i tenia per objectiu premiar estudis en l'àmbit de l'obra de Cervantes.

Si mirem el fet més atentament, recordarem que hi ha una estreta connexió entre l'obra cervantina; la Biblioteca de Catalunya, que l'IEC formà, i la persona d'Isidre Bonsom i Sicart. Com és sabut, aquest darrer fou un eximi bibliòfil que formà, entre finals de del segle XIX i primers del XX, una extensa i completíssima col·lecció d'impresos cervantins que cedí, juntament amb molts altres materials interessantíssims, a la Biblioteca de Catalunya de la qual l'IEC n'era titular. Aleshores, aquesta institució en gratitud respongué amb l'edició, entre el 1916 i el 1925, del catàleg de l'esmentada col·lecció que conté, en tres volums, 2.434 entrades, i fou redactat per un gran especialista en la matèria, J. Givanel i Mas. No cal

dir que aquest recull de l'obra cervantina, que es conserva a la Biblioteca de Catalunya, és realment únic. Per tant, sembla prou explicable que l'IEC volgués homenatjar també a Isidre Bonsoms dedicant el seu nom a un dels seus premis. Hem vist que a més de la medalla de l'any 1953 que acabem de descriure, tenim dos models en guix d'aquest mateix premi, un de l'any 1921 i un altre del 1926. Les tres peces són ben diferents, tot i tractar de la mateixa temàtica i figuració.

Ara per ara tampoc podem determinar si la medalla del premi Bonsoms era encunyada en un exemplar únic, lliurat al guanyador del premi, o si es tractava d'una medalla destinada a donar a conèixer el fet del premi mateix.

2. DESCRIPCIÓ

a/ PREMI FRANCESC VIVES, MCMLVIII. Bust a l'esquerra.

r/ INSTITUT D' ESTUDIS CATALANS. Escut català ornat i coronat.

Pes: 60,9 g Diàmetre: 49 mm Metall: argent o argentat.

COMENTARIS

Respecte a aquesta medalla tan sols podem aportar per ara la seva evidència, tot esperant poder documentar-la millor en una propera nota.

Com en el cas de l'anterior, es tracta d'un premi, i també tenim el dubte respecte al tiratge que se'n féu. Les seves característiques de factura i metall són similars a les de l'anterior. També en aquest cas hi ha evidència d'un precedent representat pel model de la medalla dedicada a aquest mateix premi, i de l'any 1931. Cal observar, però, que ambdós tipus, el del 1931 i el del 1958 són diferents, no sols per la distribució de les lectures i pel fet que el bust sigui a la dreta en la primera i a l'esquerra en la segona, sino també per les notables diferències d'art i estil, molt millors en el model en guix del 1931, signat per Duran.

3. DESCRIPCIÓ

a/ INSTITUT D' ESTUDIS CATALANS-BARCELONA-. Escut català apuntat per baix i amb dues ondulacions a la part de d'alt. De fet vol reproduir la forma que devia tenir un escut de combat medieval.

r/ llis amb el punxó BAGUES i la xifra 916, que deu correspondre a les mil·lèsimes de plata, del metall que és fabricada.

Pes: 63,7 g Diàmetre: 45 mm Metall: argent de 916 mil·lèsimes.
Firma. BAGUES

1

2

3

COMENTARIS

L'escut i la distribució de la llegenda marginal és similar al que ens presenta l'anvers de la medalla commemorativa del cinquantè aniversari de l'IEC produïda al taller de Sunyer. Ara bé, aquesta peça presenta uns perfils una mica sorprenents per una medalla i uns relleus ara en incús (la llegenda), ara en sobrepujat (l'escut), que no ens permeten pensar que pròpiament pugui ésser un model i encara menys un encuny, tot i que sembla participar de l'aspecte formal que aquests solen tenir. En tot cas, podem descartar que fos un encuny, atès que és fabricada en plata.

És possible que fos una mena de prova o de model realitzat per la firma Bagués,⁴ potser en torn de la celebració del cinquantenari de l'IEC, l'any 1957, atesa la seva semblança tipològica amb la medalla de Sunyer. Per altra banda, sabem que aquesta forma d'escut era el que emprava l'IEC com a distintiu en aquells anys.

4. Hem realitzat consultes prop de la firma Bagués sobre el tema sense poder obtenir cap aclariment sobre aquesta qüestió.

Medalles i plaquetes de l'escultor Subirachs (1997-2005)

Apèndix al catàleg realitzat per Ramon Borràs i Costa¹

JUDIT SUBIRACHS I BURGAYA

L'any 1997 va aparèixer publicat el llibre *Subirachs. Medalles* que, a més d'un pròleg escrit per Marie-France Borot, oferia la catalogació de tota l'obra medallística realitzada fins aleshores per l'escultor Josep M. Subirachs.² L'esmentat treball de compilació i catalogació va anar a càrrec del col·leccionista Ramon Borràs i Costa, un dels millors coneixedors de l'obra gràfica i medallística de Subirachs. Hi apareixien catalogades un total de 103 medalles amb les seves variants, la primera de les quals era datada l'any 1957 i la darrera el 1997. Es tractava, doncs, de quaranta anys de producció medallística.

Vuit anys després de la seva publicació, el llibre de Ramon Borràs, qui malauradament va morir l'octubre del 2002, segueix essent un volum molt útil, tant per als col·leccionistes com per al públic en general interessat en l'obra subiraquiana. No obstant això, l'escultor ha seguit produint medalles, la major part per encàrrec d'entitats o d'empreses i d'altres per iniciativa pròpia. Ens ha semblat, doncs, oportú publicar un apèndix que doni a conèixer les peces més recents.

En el seu estudi previ a la catalogació, Borràs dividia la producció medallística de Subirachs en quatre etapes, la darrera de les quals s'iniciava quan l'escultor començava a treballar de manera exclusiva amb el gravador i encunyador Miquel Pelegrín i Macià. De fet, com assenyalava Borràs, la relació Subirachs-Pelegrín havia començat mentre aquest darrer treballava per a la casa Vallmitjana i quan

1. Agraeixo la col·laboració de Lluís Bonamusa i de Judit Pelegrí.

2. R. Borràs: *Subirachs. Medalles*, Barcelona, Editorial Mediterrània, 1997. L'any 1982 Ramon Borràs mateix va publicar una primera aproximació a l'obra medallística de Subirachs: *La medalla com manifestació artística*. Josep Maria Subirachs, Barcelona, 1982.

s'establí pel seu compte va seguir col·laborant amb l'escultor amb una intensitat creixent fins a l'actualitat. Borràs va subratllar amb encert que «la relació Subirachs-Pelegrín assoleix un alt grau de plasmació artística entre creació, projecte, interpretació i realització, que culmina en l'encunyació acuradíssima d'unes medalles i plaquetes de qualitat única».

La present recopilació inclou un total de vint-i-quatre medalles noves, en les quals l'estil personal de l'artista segueix essent plasmat amb una pulcritud que les fa inconfusibles. A més dels components simbòlics i metafòrics que caracteritzen el llenguatge creatiu de Subirachs, hi continuen apareixent sovint temes vinculats a la història de Catalunya i als seus emblemes, mitologia i simbologia, que amb la interpretació que en fa l'artista adquireixen una gran personalitat.

Destaquem la medalla editada el 1997 per Òmnium Cultural i dedicada al comte Guifré el Pilós, fundador de la dinastia nacional catalana, en l'anvers de la qual s'hi representa un arbre que simbolitza la història amb la llavor que simbolitza l'origen de la dinastia catalana i, en el revers, els quatre pals de la bandera.

La bandera també és representada de manera singular en la medalla de la Unió de Federacions Esportives de Catalunya (1999), on el recorregut del gest d'un discòbol forma les quatre barres.

En la medalla commemorativa dels 125 anys del Centre Excursionista de Catalunya (2001) reapareix l'escut de l'entitat molt estilitzat, com en una altra medalla que el 1976 Subirachs va fer per a la mateixa entitat amb motiu del seu centenari.

Destaquem també l'esquematzada representació feta per l'escultor de la imatge de la Mare de Déu de Montserrat, que apareix en una plaqueta del 2002 i també en una medalla del 2004, a l'altre costat de la qual hi apareix Sant Jordi, en una representació típicament subiraquiana del sant patró de Catalunya.

Una de les medalles conceptualment més ben aconseguides és la commemorativa del 20è aniversari de la Confraria del Cava de Sant Sadurní (1999), on s'hi representa una copa de cava amb un gotim de raïm a l'interior. El sistema que Subirachs introduí, consistent en aplicar un detall de plata en una medalla encunyada en coure o un detall d'or en una medalla encunyada en plata, és utilitzat aquí per ressaltar un dels grans de raïm.

En la medalla del centenari del Reial Club de Tennis Barcelona (1999) apareix novament la imatge femenina alada que simbolitza la Victòria i que l'artista ja havia representat en la medalla del Premi Olympia de Filatèlia Olímpica (1984). En aquesta darrera versió, però, la Victòria apareix damunt la balustrada andrògina, un altre element simbòlic típicament subiraquí.

El tema *Cap-cor-carn*, creat el 1950 i que, amb variants, apareixia en diverses medalles com *Eros* (1977), *Amor* (1978) i *L'art és l'erotisme de la història* (1980), reapareix en una plaqueta del 2004 titulada *Vers l'infinit*. Així mateix el concepte dels perfils projectats a l'infinit, ideat el 1972, es pot veure en una petita medalla realitzada com a record d'un enllaç matrimonial (2005).

En l'etapa que ara ens ocupa Subirachs introdueix un tema que darrerament també ha representat en dibuixos, litografies, pintures i escultures. Es tracta de diverses portalades, cadascuna de les quals simbolitza l'inici d'un nou mil·lenni. Aquest motiu, amb variants, l'utilitza a la medalla de l'*Eurocongrés 2000* i també a la plaqueta *Tercer mil·lenni* (2000).

El retrat de Gaudí, inspirat en un dibuix de 1953 i que era el tema d'una medalla realitzada el 1987, es repeteix en una plaqueta commemorativa del 150 aniversari del naixement de l'arquitecte (2002) amb l'esmentat retrat incrustat en acer, mentre al revers s'hi representa la silueta de la façana de ponent del temple de la Sagrada Família.

La col·laboració de Subirachs amb General Òptica, iniciada el 1966 amb motiu de l'aportació d'una escultura de bronze per a l'establiment de l'avinguda Diagonal de Barcelona, ha continuat fins a l'actualitat, no només amb l'execució de diversos murals escultòrics creats pels establiments de l'empresa, sinó també amb una nombrosa sèrie de litografies, petites escultures i medalles. Si en el catàleg de Borràs apareixien set medalles de Subirachs realitzades per encàrrec de General Òptica, ara en podem incloure una de nova commemorativa del 50è aniversari de l'empresa (2005).

Especialment satisfactòria per l'artista ha estat la seva col·laboració amb els Laboratoris Uriach, empresa farmacèutica presidida pel doctor Joan Uriach i Marsal, col·leccionista i mecenes, qui encarregà a l'escultor el disseny d'una medalla amb motiu de la inauguració del nou edifici de l'empresa i una altra per distingir els treballadors amb més de quinze (coure), vint-i-cinc (plata) o quaranta-cinc (or) anys de servei. A l'anvers d'ambdues medalles l'artista hi ha representat la serp d'Esculapi envoltant l'arbre de la vida.

Per la seva originalitat, destaquem les medalles editades pel Rotary International Club (2005), per Implant Innovations Inc. (2005) i per l'Escola de Restauració i Hostalatge de Barcelona (2005).

Finalment, amb motiu de la commemoració dels 400 anys de la publicació de *El Quixot*, l'any 2005 Subirachs ha realitzat una plaqueta, encunyada en versió coure i en versió argent, on hi apareix el retrat de Miguel de Cervantes.

Si d'aquí a un temps podem oferir una nova actualització del catàleg de medalles de Subirachs voldrà dir que la creació medallística de l'escultor amb la col·laboració del gravador d'encuny Miquel Pelegrín, que aconsegueix uns acabats impecables, haurà seguit gaudint de la bona acollida que ha tingut fins ara.

CATÀLEG

103

1997 – Barcelona

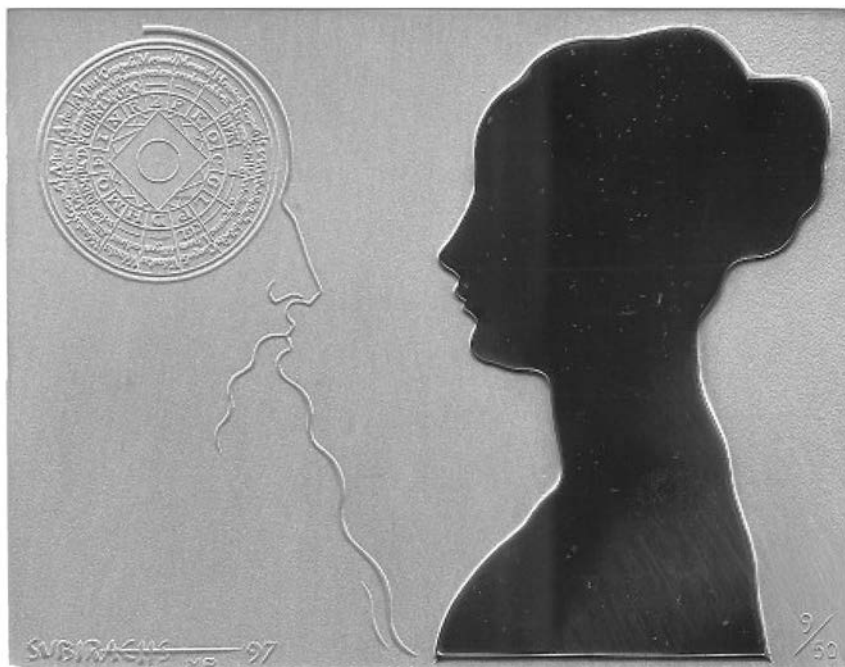
LA INTEL·LIGÈNCIA I LA BELLESA

Plaqueta: perfils encarats de Ramon Llull i dama florentina, simbolitzant el diàleg entre la intel·ligència i la bellesa. Signatura, data i numeració.

87 × 110 mm Argent i or

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Subirachs

Nota: Es tracta de la darrera medalla que va ser inclosa en el catàleg de Ramon Borràs. Se'n va fer una edició numerada que acompanyava els 100 primers exemplars preferents del llibre *Subirachs. Medalles* i per aquella ocasió es va encunyar en coure i acer. Amb posterioritat a la publicació del catàleg se'n va fer una altra edició de 50 exemplars encunyats en argent i or.

104

1997 – Barcelona

GUIFRÉ I EL PILÓS

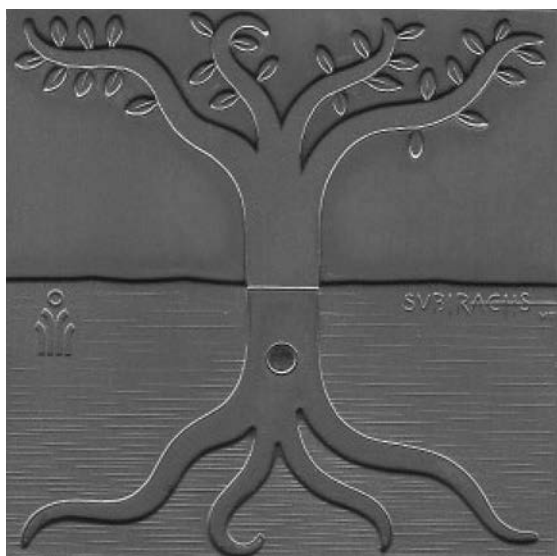
a/ Arbre que simbolitza la història a l'arrel del qual s'hi veu la llavor que simbolitza l'origen de la dinastia catalana. Emblema d'Òmnium Cultural. Signatura.

r/ Quatre pals de la bandera catalana.

Llegenda: GUIFRÉ I / EL PILÓS / 897-1997 / FUNDADOR / DE LA / DINASTIA / NACIONAL / CATALANA

74 × 74 mm Coure i acer / Argent i or

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Òmnium Cultural

105

1999 – Barcelona

REAL CLUB DE TENIS BARCELONA

a/ La Victòria, balustrada andrògina, perfil de la muntanya de Montjuïc i sol. Emblema Real Club de Tennis Barcelona en el pedestal. Signatura.

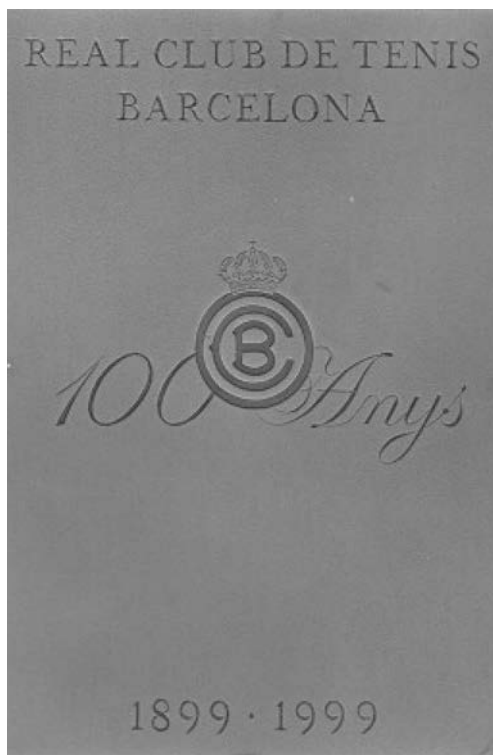
Llegenda: 1899.

r/ Emblema Real Club de Tennis Barcelona.

Llegenda: REAL CLUB DE TENIS / BARCELONA/ 100 ANYS/ 1899-1999

100 × 70 mm Coure i argent / Argent i or.

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Reial Club de Tennis Barcelona

1999 – Sant Sadurní (Barcelona)

CONFRARIA DEL CAVA SANT SADURNÍ

a/ Copa de cava a l'interior de la qual s'hi veu un gotim de raïm. Perfil de la muntanya de Montserrat. Signatura i data.

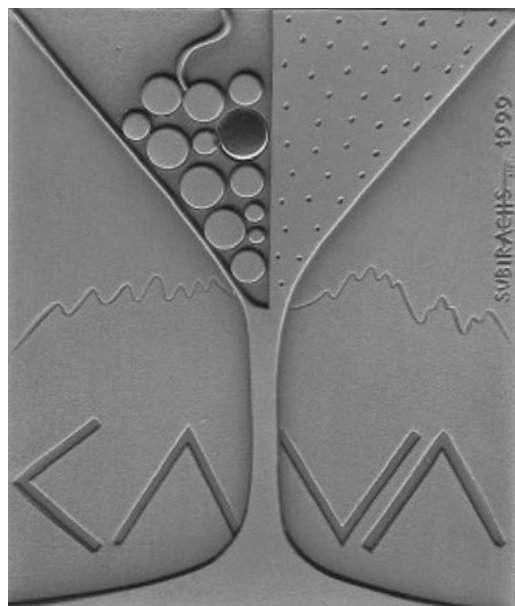
Llegenda: CAVA.

r/ Emblema de la Confraria del Cava de Sant Sadurní.

Llegenda: CONFRARIA DEL CAVA/ SANT SADURNI/ XXe ANIVERSARI

80 × 68 mm Coure i acer / Argent i or

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Confraria del Cava Sant Sadurní

107

1999 – Barcelona

LONJAS Y MERCADOS EN ORIGEN

a/ Perfil de Mercuri amb el caduceu. Signatura i data.

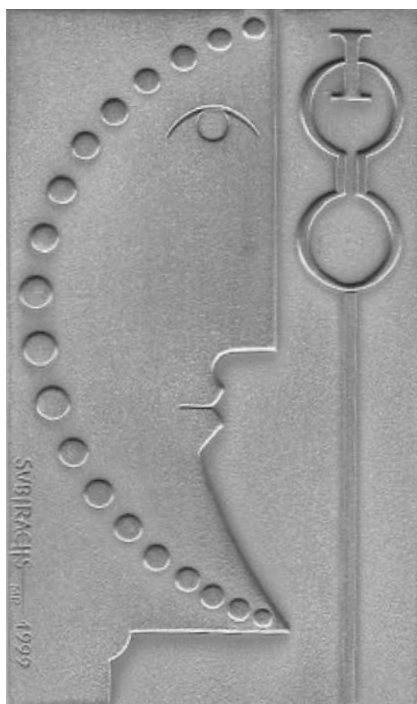
r/ Emblema de las Lonjas y Mercados en origen.

Llegenda: ASOCIACIÓN/ ESPAÑOLA / DE LONJAS / Y MERCADOS / EN
ORIGEN / MEDALLA DE HONOR

90 × 53 mm Coure/Argent.

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín

Editor: Lonjas y Mercados en origen.

108

1999 – Barcelona

UNIO DE FEDERACIONS ESPORTIVES DE CATALUNYA

a/ Discòbol formant la bandera catalana. Signatura.

r/ Llegenda: UNIO DE FEDERACIONS ESPORTIVES DE CATALUNYA

Diàmetre: 60 mm Coure/Argent.

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín.

Editor: Unió de Federacions Esportives de Catalunya.

109

2000 – Madrid

PREMIO A LA EXCELENCIA FILATELICA

a/ Segell incrustat de material diferent travessat per l'arc de Sant Martí. Signatura i data.

r/ Anagrama Fundación Albertino de Figueiredo para la Filatelia.

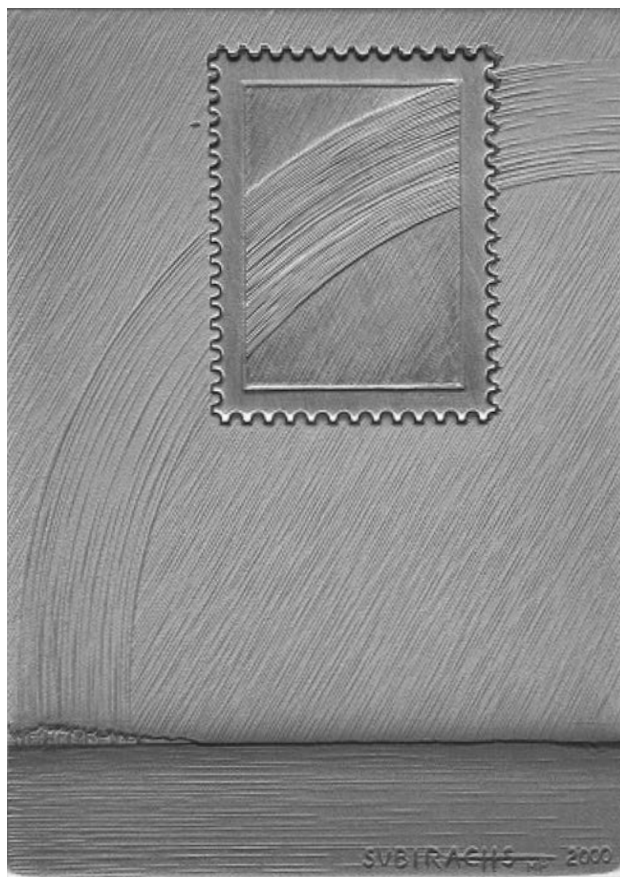
Llegenda: PREMIO / A LA / EXCELENCIA / FILATELICA

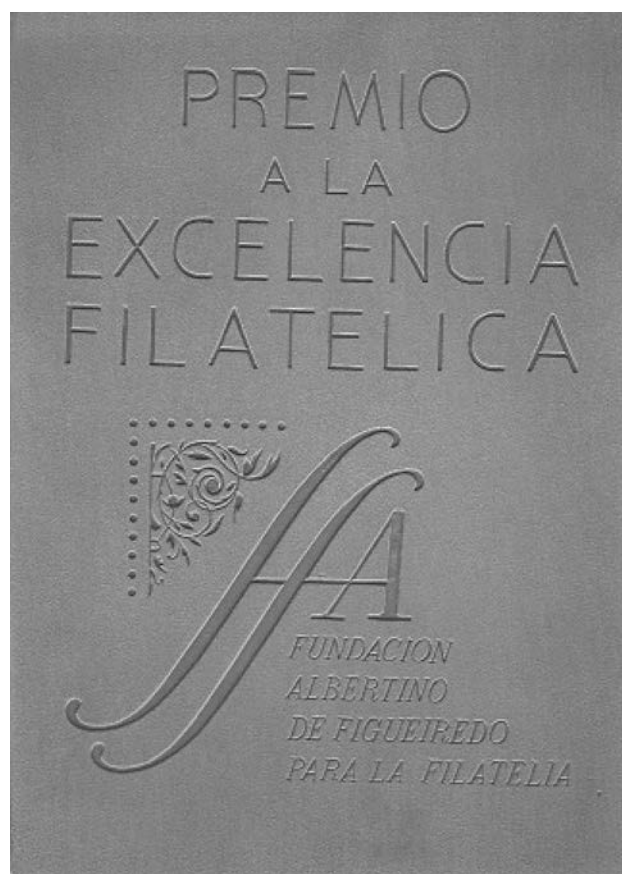
FUNDACION / ALBERTINO / DE FIGUEIREDO / PARA LA FILATELIA

115 × 83 mm Coure i argent / Argent i or

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín

Editor: Fundación Albertino de Figueiredo para la filatelia

2000 – Aigüesmortes (Occitània)

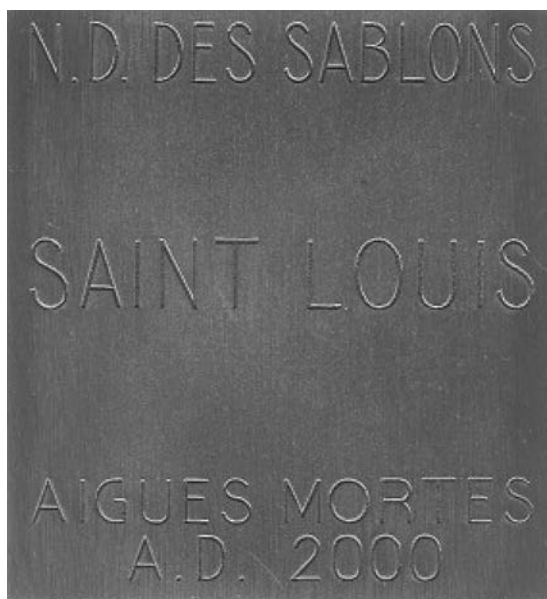
SAINT LOUIS

a/ Bust de Sant Lluís, rei de França (reproducció de la imatge que es conserva a l'església de Notre Dame des Sablons d'Aigüesmortes). Signatura.

r/ Llegendada: N.D. DES SABLONS / SAINT LOUIS / AIGUES MORTES / A.D. 2000

80 × 73 mm Bronze i coure / Bronze i argent

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Notre Dame des Sablons

111

2000 – Barcelona

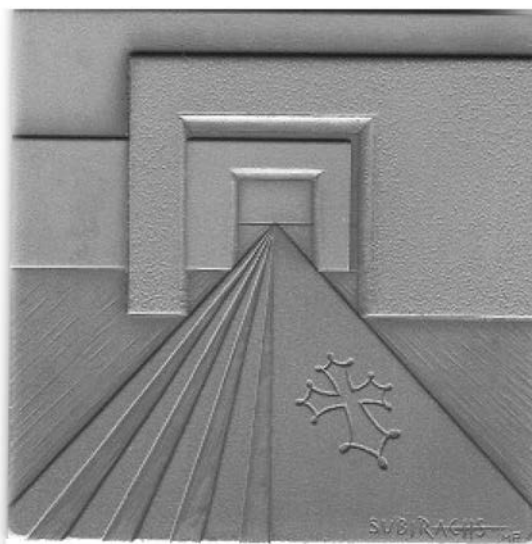
EUROCONGRÉS

a/ Dos arcs que simbolitzen els dos mil·lennis, travessats per un camí format pels quatre pals de la bandera catalana i la bandera d'Occitània. Signatura.

r/ Llegenda: EUROCONGRÉS 2000

70 × 70 mm Coure

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Eurocongrés

112

2000

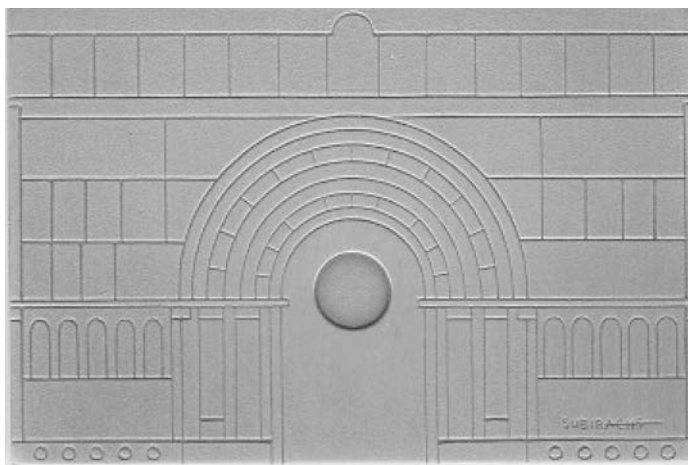
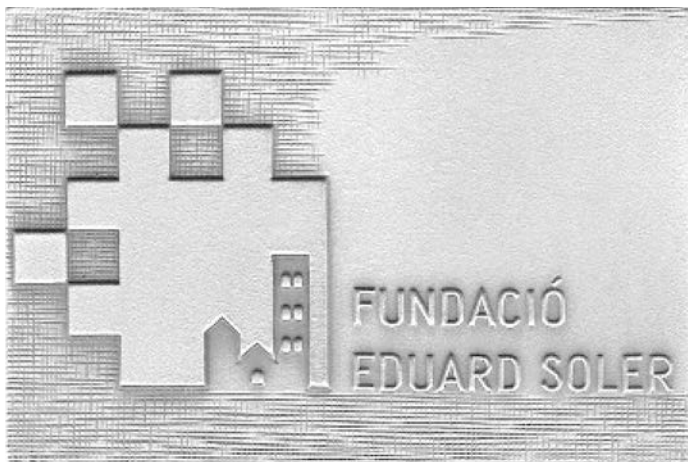
FUNDACIÓ EDUARD SOLERa/ Logotip Fundació Eduard Soler (**aquest anvers no és de Subirachs**).

Llegenda: FUNDACIÓ EDUARD SOLER

r/ Portalada de la basílica de Santa Maria de Ripoll. Signatura.

90 × 60 mm Coure

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Fundació Eduard Soler

113

2000 – Barcelona

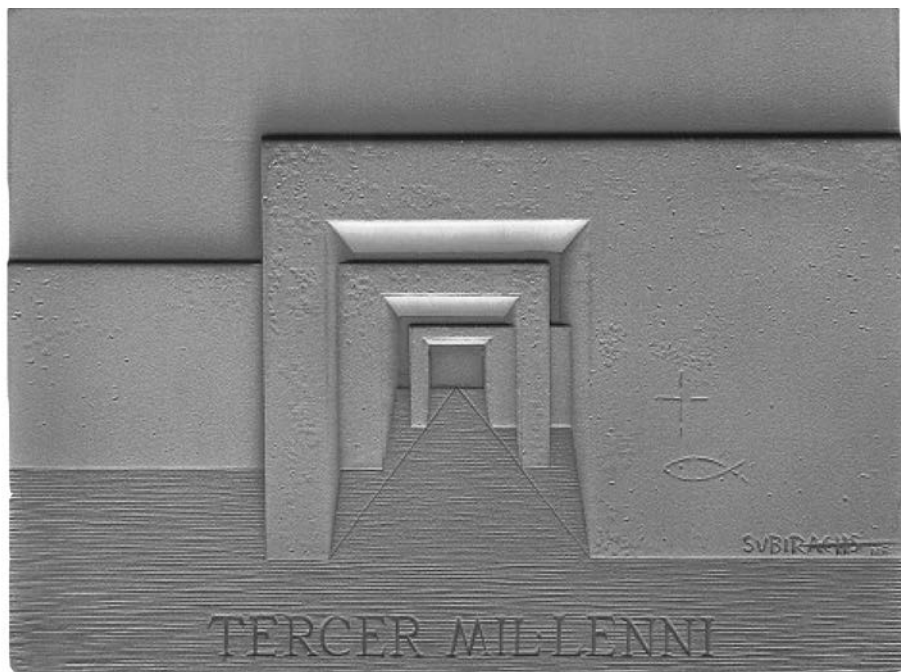
TERCER MIL·LENNI

Plaqueta: tres arcs, cadascun dels quals simbolitza un nou mil·lenni.

Llegenda: TERCER MIL·LENNI. Signatura.

120 × 90 mm Coure/Argent

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Subirachs

114

2001 – Barcelona

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

a/ Escut de l'entitat molt estilitzat amb el perfil de la muntanya de Montserrat, el sol i els quatre pals de la bandera catalana. Signatura i data.

r/ Llegenda: CENTRE/ EXCURSIONISTA/ DE/ CATALUNYA/ 1876-2001

69 × 62 mm Coure i acer

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín

Editor: Centre Excursionista de Catalunya

115

2002 – Barcelona

150 ANIVERSARI GAUDÍ

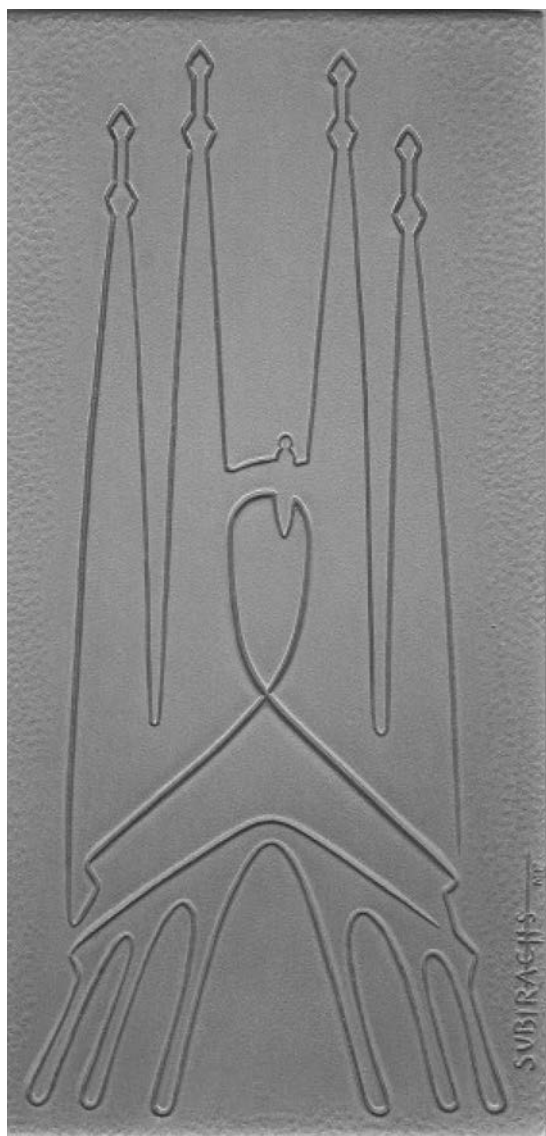
a/ Retrat de Gaudí de perfil a la dreta, incrustat amb diferent material.

Llegenda: GAUDÍ / 150è ANIVERSARI / BARCELONA 2002

r/ Silueta de la façana de ponent del temple de la Sagrada Família. Signatura.

145 × 75 mm Coure i acer / Argent i argent.

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Subirachs

Variant A

2002

a/ Retrat de Gaudí de perfil a la dreta, incrustat amb diferent material, i emblema Junior Chamber International.

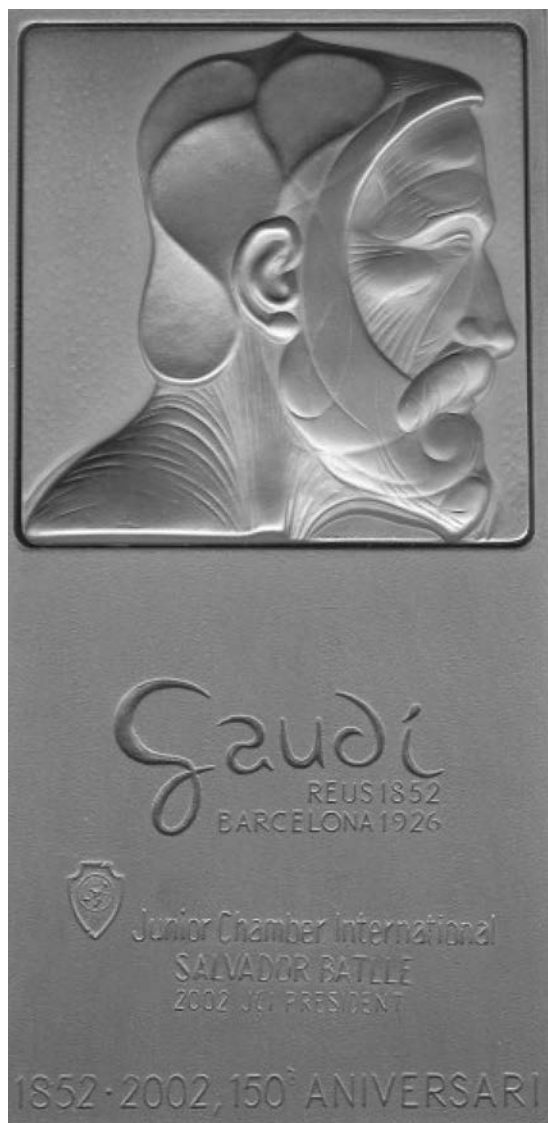
Llegenda: GAUDÍ / REUS 1852/ BARCELONA 1926 / JUNIOR CHAMBER INTERNATIONAL / SALVADOR BATLLE / 2002 JCI PRESIDENT / 1852·2002, 150è ANIVERSARI

r/ Silueta de la façana de ponent del temple de la Sagrada Família. Signatura.

145 × 75 mm Coure i acer.

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín

Editor: Junior Chamber International.

116

2002 – Barcelona

MARE DE DÉU DE MONTSERRAT

Plaqueta: Mare de Déu de Montserrat. Signatura.

92 × 53 mm Coure/Argent

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Subirachs

Variant A

r/ Emblema del Gremi d'Antiquaris de Barcelona

Variant B

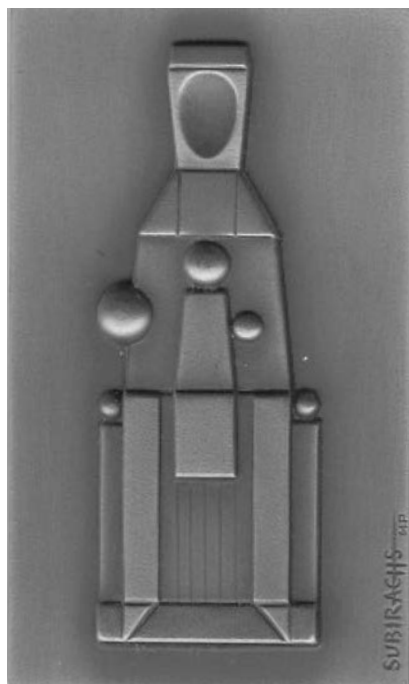
En forma de petita medalla per penjar al coll

38 × 15 mm Argent

Variant C

En forma d'ensenya de solapa.

27 × 10 mm Argen

117

2002– Barcelona

LABORATORIS URIACH

a/ Arbre de la vida envoltat per la serp d'Esculapi. Signatura.

r/ Anagrama Laboratoris Uriach incrustat de diferent material.

Llegenda: URIACH / 1838-2002/ NOVIS AEDIBVS LAETI LIT/AMVS/
URIACH CVM SOCIIS

73 × 73 mm Coure i argent / Argent i or

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Laboratoris Uriach

118

2003 – Barcelona

CAIXA PENEDEÈS

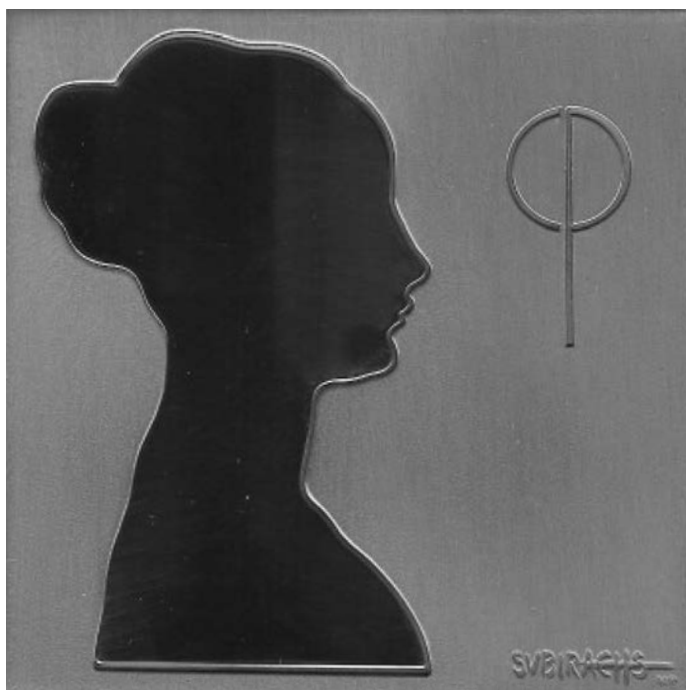
a/ Perfil de dama florentina i anagrama Caixa Penedès. Signatura.

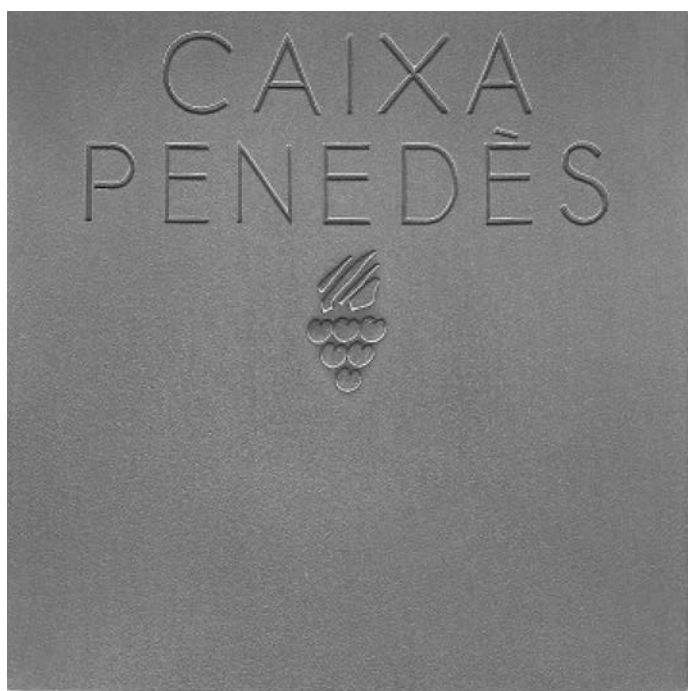
r/ Logotip Caixa Penedès.

Llegenda: CAIXA PENEDEÈS

91 × 91 cm Argent i or / Coure i acer.

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Caixa Penedès

119

2004-Barcelona

MONTSERRAT / SANT JORDI

a/ Mare de Déu de Montserrat i perfil de la muntanya al fons. Signatura.

r/ Sant Jordi.

Diàmetre: 60 mm Coure/Argent.

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Subirachs

120

2004 – Barcelona

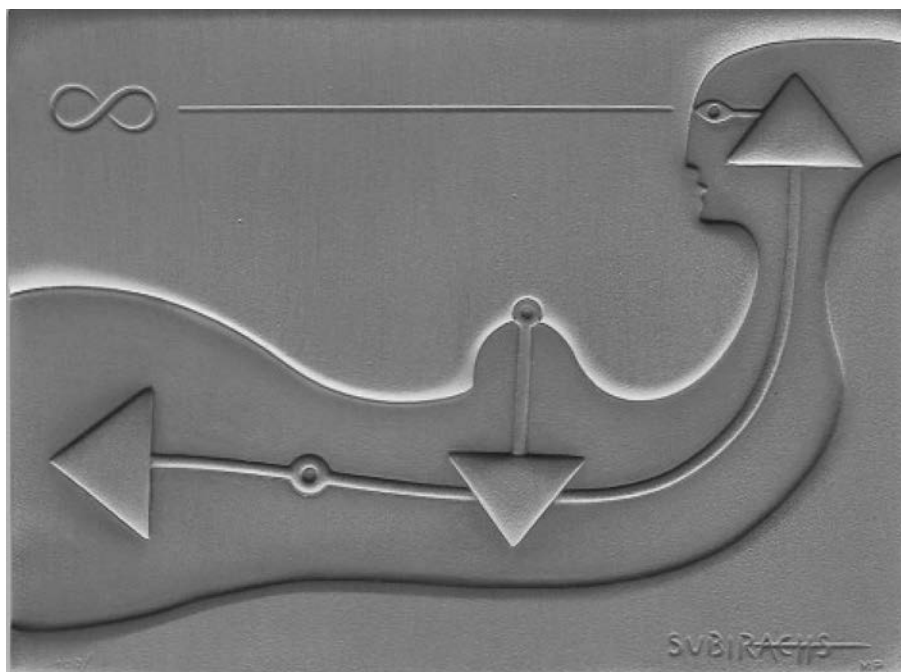
VERS L'INFINIT

Plaqueta: Cap, cor i carn. Figura femenina nua mirant l'infinit. Símbol infinit.

Signatura.

90 × 115 mm Coure/Argent.

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Subirachs

121

2004-Barcelona

LABORATORIS URIACH

a/ Arbre de la vida envoltat per la serp d'Esculapi. Signatura.

r/ Emblema laboratoris Uriach incrustat de diferent material.

Llegenda: URIACH

40 × 40 mm Coure i coure / Coure i argent / Argent i or

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Laboratoris Uriach.

122

2005 – Barcelona

ROTARY

a/ Perfil de personatge la forma del crani del qual està formada per la roda dentada, emblema del Rotary Club, i escaire. Signatura.

r/ Roda dentada (emblema del Rotary International Club).

Llegenda: Rotary International 100 YEARS – 1905 23·II 2005

Diàmetre: 75 mm Coure/Argent

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Rotary International

123

2005 – Barcelona

GENERAL ÒPTICA

a/ Perfil amb ulleres que formen les inicials GO. Signatura.

Llegenda: GENERAL OPTICAGENERAL OPTICAGE.

r/ Anagrama de l'empresa General Òptica.

Llegenda: GENERAL OPTICA / 1955-2005/ 50 ANIVERSARIO

73 × 73 mm Coure

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: General Òptica

124

2005 – Barcelona

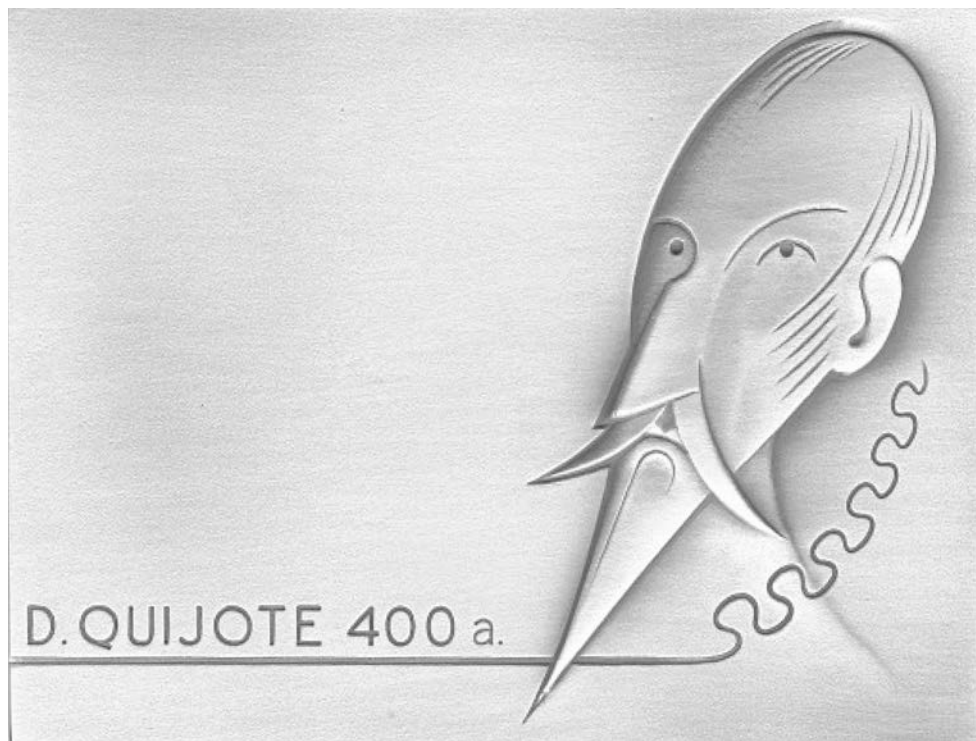
400 ANYS DE EL QUIJOTE

Plaqueta: perfil de Miguel de Cervantes.

Llegenda: D. QUIJOTE 400 a.

100 × 127 mm Coure/Argent.

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Subirachs

125

2005 – Barcelona

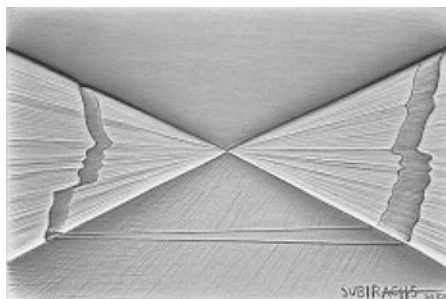
LA PARELLA

a/ Perfils femení i masculí encarats i projectats a l'infinit, on s'uneixen.

r/ Llegendada: MURIEL Y NACHO

4 × 6 mm Coure.

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Subirachs

126

2005 – Barcelona

IMPLANTACIONS DENTALS

a/ Perfil molt estilitzat, la boca del qual té forma de 3 i davant s'hi representa un cargol o peça d'implantació dental que, juntament amb el 3, formen el logotip de l'empresa. Signatura en relleu.

r/ Logotip de l'empresa Implant Innovations, Inc.

Llegenda: IMPLANT INNOVATIONS, INC.

Diàmetre: 75 mm Coure / Bany d'argent / Bany d'or

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín Editor: Implant Innovations, Inc.

127

2005 – Barcelona

ESCOLA DE RESTAURACIÓ I HOSTALATGE

a/ Sopera damunt d'un pedestal. Signatura.

r/ Logotip de l'escola.

Llegenda: ESCOLA DE / RESTAURACIÓ I HOSTALATGE / BARCELONA

(aquest revers no és de Subirachs)

70 × 60 mm Coure.

Gravador i encunyador: Miquel Pelegrín.

Editor: Escola de Restauració i Hostalatge de Barcelona.

Al doctor Padró i Domènech, en recordança

L. VILLARONGA

El doctor Padró ens ha deixat, després de molts anys d'amistat i col·laboració numismàtica.

Plegats, l'any 1975, publicàrem els primers articles en català a *Gaceta Numismática*, núm. 39; després en seguiren d'altres.

La seva aportació estudiosa a l'*Acta Numismática* fou continuada, i també la seva presència al Simposi Numismàtic de Barcelona els anys 1979 i 1980.

Junt amb la numismàtica, fora de la seva activitat professional, se sentí escriptor, i publicà un bell llibre de faules, il·lustrat amb dibuixos dels seus néts.

Als seus escrits els anomenava *faules*. En una ocasió me'n dedicà un de tema numismàtic, que he guardat amb il·lusió. Publicar-la ara pot ser un bon homenatge a la seva memòria. Diu així:

Qui dóna el que té, ho perd!

A ple carrer un home pobre m'allarga la mà, i jo busco motivat, al fons de la butxaca, una moneda.

Palpo neguitós. I trobo un AS ibèric que acabo de comprar. Ben distret li dono aquella moneda, d'una manera automàtica i inconscient.

I el pobre observa estranyat aquella peça...

Jo al donar-me compte de l'error, exclamo atordit:

—Oh! perdoni. És un diner aquest, de col·lecció!

Tot seguit li faig el canvi.

Però contesta el pobre amb to afirmatiu:

—Senyor. No cal pas, que bé puc vendre-la jo mateix i amb bon profit.

I jo, d'immediat afirmo inconscient:

—Sóc comprador!

I aixeco la veu i afegeixo irreflexiu:

—Aquí té el seu client, senyor!

I allargo precipitat un bitllet de deu mil pessetes.

El pobre marxa content i jo recupero una peça molt rara i difícil de retrobar:

—Ha anat ben just —penso en veu alta— que aquest error em fes perdre un numerari de gran raresa, i que no tenia encara a la meva col·lecció!

I cosa gens natural.

Pobre i ric van fer ambdós, un bon negoci!

Troballes monetàries XXI

Troballa d'Olbia i contramarca S de Sardenya

M. CRUSAFONT I SABATER

Número: AN-71

Lloc: Olbia (Sardenya)

Tipus de troballa: Tresoret

Composició: 2 diners de Jaume I de València. Crus-316
1 diner semblant, però amb contramarca S, inèdit
1 diner de Jaume I de tern de Barcelona. Crus-308/310
1 diner de Jaume I d'Aragó. Crus-318
1 diner de Jaume II de Barcelona. Crus-340/342
2 doblers de Jaume II de Mallorca. Crus-538/541
6 doblers de Sanç de Mallorca. Crus-547
3 doblers semblants, però amb contramarca S, inèdits
1 dobler de Jaume III de Mallorca. Crus- 557
13 alfonsins menuts d'Alfons IV de Sardenya. Crus-878
12 alfonsins menuts de Joan II de Sardenya. Crus-986
13 alfonsins menuts de Ferran II de Sardenya. Crus-1280
1 diner callerès de Ferran II de Sardenya. Crus-1279

57 peces en total.

Dates límit: 1247-1516

Data més probable d'amagatall: 1490

Localització: Dispers

Data de la troballa: Finals del 2002

Circumstàncies de la troballa: Desconegudes

Descripció: Les divuit primeres peces, és a dir, les que corresponen a tallers situats a Catalunya, València, Aragó i Mallorca, tenen una conservació molt deficient, de manera que es fa impossible apreciar-ne detalls i lectures completes. Podrem, doncs, atribuir-les, però sense destriar-ne les varietats. Ens limitarem, doncs, a donar-ne les característiques físiques i les referències:

1. Jaume I. Diner de València. Crus-316	0,73 g; 17 mm
2. Jaume I. Diner semblant	0,68 g; 16 mm
3. Jaume I. Semblant, contramarca S, inèdita	0,88 g; 17 mm
4. Jaume I. Diner Barcelona. Crus-308/310	0,52 g; 16 mm
5. Jaume I. Diner Aragó. Crus-318	0,39 g; 16 mm
6. Jaume II. Diner Barcelona. Crus-340/342	0,54 g; 16 mm
7. Jaume II de Mallorca. Dobler. Crus-538/541	1,29 g; 21 mm
8. Jaume II de Mallorca. Dobler semblant	1,17 g; 19 mm
9. Sanç de Mallorca. Dobler. Crus-547	1,08 g; 20 mm
10. Sanç de Mallorca. Dobler semblant	1,18 g; 20 mm
11. Sanç de Mallorca. Dobler semblant	1,13 g; 20 mm
12. Sanç de Mallorca. Dobler semblant	1,21 g.; 19 mm
13. Sanç de Mallorca. Dobler semblant	1,09 g; 20 mm
14. Sanç de Mallorca. Dobler semblant	1,18 g; 19 mm
15. Sanç dobler amb contramarca S, inèdita	0,82 g; 20 mm
16. Sanç, dobler semblant a l'anterior	0,61 g; 19 mm
17. Sanç, dobler semblant a l'anterior	1,10 g; 19,5 mm
18. Jaume III de Mallorca. Dobler. Crus-557	0,71 g; 19 mm

Pel que fa a les peces restants, que comprenen tot l'amonedament sard del tresoret, és possible en la major part dels casos de donar-ne la transcripció de les llegendes, per bé que ens manquen, en canvi, la major part dels pesos. Totes les peces responen a una descripció comuna que donem al principi per a no haver-la d'anar repetint:

- a/ Efigie coronada mirant a l'esquerra.
- r/ Creu que talla la llegenda alternant en els espais anells i les lletres S i A (per Sardenya) que poden situar-se en diferents posicions. No indicarem res si són dretes, i afegirem «(i)» si es troben en posició inclinada o radial. Posicionem aquestes lletres.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

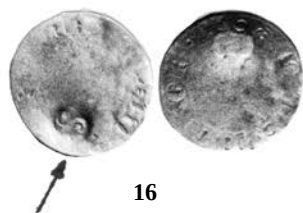
13

14

15

16

17

18

a) *Alfonsins menuts d'Alfons el Magnànim. Lletres gòtiques:*

19. a/ +ALFONSUS DEI GRACIA
Pes: — g Ø: 17 mm	r/ -ARA-GON-ESA-DINI
A S
20. a/ +AFONSUS DEI GRACIA
Pes: — g Ø: 17 mm	r/ -ARA-GON-ESA-RDIN
A S
21. a/ +ALFON..S DEI GRACI
Pes: — g Ø: 17 mm	r/ -...-GON-ESA-RDI(N)-
A S
22. a/ +AFONSUS DEI GRACIA
Pes: — g Ø: 15 mm	r/ -ARA-GON-ESA-RDIN-
A (S)
23. a/ +ALFONSUS D...C
Pes: — g Ø: 14,5 mm	r/ -ARA-GON-SAR-DIN-
S(i) A(i)
24. a/ +ALFON.....ACI
Pes: — g Ø: 17 mm	r/ -ARA-G.-...-DIN-
S(i) A(i)
25. a/ (+)ALFONSUS DEI...
Pes: — g Ø: 17 mm	r/ -...-GON-SAR-DIN-
A S
(A com R girada)
26. a/ +A.....ACI
Pes: — g Ø: 17 mm	r/ -...-GON-ESA-RDI-
A S
27. a/
Pes: — g Ø: 17 mm	r/ -...-GON-ESA-...-
(efígie d'Alfons)
A S
28. a/ (+)AFONSU...
Pes: — g Ø: 18 mm	r/ -(AR)A-GON-...-...-
S(i) A(i)
29. a/ ..FONSUS DI...
Pes: — g Ø: 17 mm	r/ -...-...-...-ARD-
S(i) A(i)
30. a/ +ALFONSUS..GRACIA
Pes: — g Ø: 16,5 mm	r/ -...-...-...-...- (molt tosc)
31. a/ +ALFONSUS DI G..	r/ -...-...-...-...-

ALFONS IV

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

JOAN II

32

33

34

35

36

37

b) Alfonsins menuts o pitxols de Joan II. Lletres gòtiques:

32. a/ +IOANNES DEI GRACIA.
Pes: – Ø: 16 mm	r/ –ARA-GON-UNS-ERDI-
A S
33. a/ ...ES DEI GRAC..
Pes: – Ø: 17 mm	r/ –ARA-GON-UNS-ARD-
A S
34. a/ ...NES DE GRA..
Pes: – Ø: 17 mm	r/ –ARA-GON-(UNS)-...-
A S
35. a/ +IOANNES DE GRACIA
Pes: – Ø: 17 mm	r/ –ARA-GON-...-ARD-
A S
36. a/ +I...NES DE..
Pes: – Ø: 15 mm	r/ –ARA-GO-.(UN)S-ARD-
A S (i)
(A com R girada)
37. a/ (+)IOANES DEI GR..
Pes: – Ø: 15 mm	r/ –..A-GON-..S-ARD-
A S
38. a/ (NN)ES DEI GR· ·
Pes: – Ø: 15 mm	r/ –...-GON-..S-A...-
A S
(A com R girada)
39. a/ +IOA....GRACIA
Pes: – Ø: 15,5 mm	r/ –..A-GON-U...-...-
A S
40. a/ +IOANNES D...IA
Pes: – Ø: 16,5 mm	r/ –ARA-O.N-..S-ARD-
A S
41. a/ +IOANNES DEI GRACIA
Pes: – Ø: 16,5 mm	r/ –ARA-GON-..S-ARD-
A S
42. a/ ...OANNES DE..
Pes: – Ø: 15,5 mm	r/ –..A-GON-...-...-
S A
43. a/ +IOANNES DEI GRA..
Pes: – Ø: 16 mm	r/ –ARA-GON-...-.RD-
S A

38

39

40

41

42

43

FERRAN II

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

56. a/ +FERDINANDUS... r/ -..A-GON-...-R..-
 Pes: — g Ø: 17 mm A S

d) *Callers de Ferran II. Lletres gòtiques:*

57. a/ +FER....DUS. r/ -CAS-TRI-CAL-LAR-
 Pes: — g Ø: 16 mm A S (i)

COMENTARIS

Es tracta, com veiem, d'un tresoret que conté dos grups clarament diferenciats. D'una banda, divuit peces de billó força ric d'origen peninsular, i de l'altre, trenta-nou peces sardes de billó baix. El primer grup apareix amb un acusadíssim desgast, mentre que el segon té una conservació bona per a un tipus de peces habitualment força mal encunyades i que ens han arribat en la major part dels casos amb un desgast molt més gran.

Hom es podria preguntar si els dos grups pertanyen a dues troballes diferents. De fet, el nostre comunicant ens trameté inicialment per a estudi la documentació corresponent al primer grup. Només sobre demanda nostra, que no enteníem que no hi hagués representació de moneda sarda, l'amable comunicant féu noves gestions que el portaren al segon grup. Sembla clar, doncs, que la persona que controlà la troballa cuità a desfer-se del grup desgastat i aparentment de poc interès i es reservà la moneda pròpia del país i més ben conservada. Ampliades substancialment les dades amb el segon grup, tampoc podem estar segurs de tenir una informació exhaustiva. Sobta una mica l'absència de numerari anterior a Alfons el Magnànim, especialment dels diners de Jaume II i Alfons III, sobretot quan veiem que arrosseguem tipus monetaris peninsulars fins i tot anteriors. Per tant val més creure que el conjunt que analitzem és una part d'un tresoret i que probablement hi hauria alguna representació de peces sardes medievals anteriors i que pel seu més alt interès i raresa el descobridor ocultà. Malgrat tot, la part que ens arriba, no tan sols és molt interessant per a nosaltres sinó que mostra també una bona coherència cronològica, malgrat l'apparent fractura en dos sectors. El nexa d'unió entre el billó forà i més antic i el billó més modern i autòcton el constitueix el grup de peces amb una contramarca inèdita S. La trobem, en concret, sobre un diner valencià de Jaume I (núm. 3) i sobre tres doblers mallorquins del rei Sanç (núm. 15, 16 i 17). Aquesta contramarca, a diferència de l'aspecte general del billó més vell, ens apareix en molt bona conservació. Això demostra que aquest billó devia ésser un numerari residual gairebé irreconeixible i que se li va aplicar la marca per a autèntifi-

car-lo molt més anys després de l'època de la seva encunyació. Per tant, el salt cronològic entre els dos conjunts no és tal, segons comentarem detalladament més endavant.

Abans d'aprofundir en aquesta qüestió convindrà una primera anàlisi més externa del tresoret, és a dir de les seves característiques tipològiques.

Tipus i varietats presents a la troballa

El primer grup de peces, en un estat de conservació molt deficient com hem dit, no permet detallar les varietats i només alguns petits detalls ens han portat a la seva classificació essencial. En concret, el dobler de Jaume III de Mallorca, per exemple, només ha pogut ésser classificat gràcies a la partició D-EI del revers, una forma inexistent amb Jaume II i Sanç i per ésser aquestes lletres un dels pocs trams visibles de la llegenda.

Molt més fàcilment analitzable és el conjunt de les trenta-nou peces sardes ja que, tot i la seva factura habitualment tosca, la millor conservació permet la transcripció de molts sectors de les llegendes.

Observem algunes irregularitats, com ara les lletres R girades i fent la funció de A gòtiques quadrades (núm. 25, 36, 38 i 53) o la confusió entre les C i les D (núm. 51). També observem que les lletres S-A que, alternant amb anells, trobem en el camp del revers i en els espais de la creu que talla la llegenda, poden situar-se verticalment o bé de forma inclinada, sigui en paral·lel a la llegenda, sigui adoptant una posició radial. En alguns casos una de les lletres és vertical i l'altra inclinada (núm. 52 i 57). De tant en tant apareixen peces d'una gran tosquedat, tant en el dibuix del bust com de les lletres, de manera que la lectura es fa difícil quan no impossible (núm. 31 i especialment al 30). La seva presència minoritària en el tresoret sembla indicar, però, que o bé eren peces igualment genuïnes o, almenys, circulaven com a tals.

Pel que fa als bustos, hi observem una gran variabilitat, però es poden assenyalar alguns trets específics de cada regnat. Així, per exemple, el cabell voleiant només el trobem en les peces d'Alfons IV, la qual cosa permet la classificació d'alguna peça dubtosa (núm. 27). Les testes dels diners de Joan II són totes amb el cabell fluent, l'efígie més aviat allargassada i una corona en el centre de la qual hi apareix un dibuix triangular que no veiem pas en els diners d'Alfons, en els quals en el centre de la corona hi ha un floró rematat amb una creueta. Pel que fa als diners de Ferran II, hi ha peces amb el triangle a la corona (núm. 53, 54, 56) i d'altres amb el floró amb remat de creu (núm. 45, 49, 50), i el cabell és també fluent, però les testes solen ésser més quadrangulars. Una altra característica d'aquest darrer grup és la simplificació de la llegenda del revers, format, a voltes, per grups de dues lletres en lloc de tres: AR-GO-SA-DI en lloc dels típics ARA-GON-ESA-

RDIN o similar. Aquests detalls poden permetre la classificació de peces en mal estat de conservació.

Pel que fa a les llegendes, observem una gran varietat de formes, tant a l'anvers com al revers, i diferents maneres de situar les lletres S-A al revers que ocupen quaters alternats, però no sempre els mateixos, al marge de la posició dreta, inclinada o radial que ja hem assenyalat. Això dóna, en conjunt, tres tipus de variables que fan difícil la sistematització d'aquestes llegendes. D'una banda, observem que no hi havia, doncs, una intenció de mantenir una lectura fixa sinó que es gravava allò que hi cabia, i seguint una pauta aproximada. De l'altra, això condueix a un nombre molt alt de lectures diferents i a moltíssimes combinacions possibles. Així, malgrat que Sollai va assajar de recopilar aquestes llegendes aportant divuit varietats per a Alfons IV, setze per a Joan II i onze per a Ferran II, tot recollint altres publicacions anteriors, és evident que no arribà ni de bon tros a l'exhaustivitat.¹ Així en el conjunt que presentem hi trobem tot seguit varietats de llegenda inèdita com ara FERDINANDU DI o bé FERDINANDUS.D.GR.. (núm. 52 i 53) pel que fa a l'anvers o –ARA-GON-SAR-DIN– pel que fa al revers (núm. 44) o combinacions inèdites com ara ALFONSUS DEI GRACI amb un revers –ARA-GON-ESA-RDIN– (núm. 21). D'altra banda podem observar que tot i la relativa bona conservació de les peces, ben poques permeten una transcripció completa de les llegendes. Per tant l'intent de sistematització ha d'ésser molt difícil i, certament, haurà de partir d'un nombre molt elevat d'exemplars ben conservats que no introdueixin errors per males lectures.

La cronologia de l'ocultació

L'amagatall s'hagué de produir en algun moment del regnat de Ferran II perquè les seves peces són les darreres representades i no n'hi ha cap del seu successor Carlos I. Dins del regnat de Ferran, la composició de la troballa ens permet ajustar força la datació. Fixem-nos que en el conjunt només hi ha un diner callarès, mentre que tenim tretze menuts o pitxols. Com que el callarès fou introduït el 1489, sembla clar que no podem anar gaire enllà d'aquesta data perquè sinó la seva presència fóra més abundant. És per això que hem suposat com a data més probable d'ocultació l'any 1490.

La troballa ens aferma en el convenciment general que els pitxols o menuts amb la tradicional llegenda ARA-GON-UM-SARD o similar corresponen als inicis del regnat de Ferran II i en continuïtat amb les encunyacions semblants dels seus dos antecessors, mentre que el callarès, ben documentat el 1489, seria la peça

1. Mariano SOLLAI. *Monete coniate in Sardegna*, Sassari, 1976.

que el substituïria. El callerès d'altra banda, té una millor factura, tant de les efígies com dels dibuixos de les lletres.²

Admesa la data 1490 per a l'ocultació, veiem que el conjunt de les trenta-nou peces sardes ha de correspondre a emissions que s'inicien l'any 1428, quan Alfons IV introdueix les lletres S-A al revers i que s'han d'haver anant produint fins a l'emissió del callerès el 1490. Per tant, les peces d'Alfons IV haurien d'haver circulat un mínim de 32 anys (si prenem per referència la data de la mort d'Alfons) i un màxim de 60 anys (si prenem la data de l'inici de les peces amb S-A). Pel que fa a les peces de Joan II, haurien circulat entre onze i trenta-dos anys. Si observem les peces de la troballa no trobarem diferències apreciables de conservació entre els tres grups. Això fa pensar si la seca, en temps de Ferran II no es dediqués a batre moneda amb tots els encunyats disponibles, fos del sobirà que fos mentre correspongués al tipus amb S-A, és a dir, al tipus del pitxol. Cal tenir present que en temps de Ferran II la seca de l'Alguer de Sardenya consta que va obtenir llicència de fer menuts emprant els encunyats del temps d'Alfons IV i que en temps de Carles I encara es feren peces aprofitant encunyats d'aquell regnat amb la llegenda IN VILA ALGUERI en lloc de la de CIVITAS ALGUER que li hauria correspost, en haver obtingut aquella població el títol de ciutat l'any 1504 i portant aquest revers la major part de les peces a nom de Carles.³ Per tant, una situació semblant a la seca de Caller no es pot pas descartar.

Presència i composició del numerari forà

Som davant d'un tresoret format majoritàriament per billó de baixa llei i amb un valor total a l'època que sobrepassa escassament els dos rals de plata. Per tant, no es poden pretendre treure conclusions econòmicament transcendents amb només aquesta font tan minsa. Tampoc té massa valor estadístic la proporció relativa de peces en base a un conjunt forà de només divuit peces. Malgrat tot, hi ha algunes dades que semblen ésser significatives. D'una banda, la presència gairebé del 50 % de monedes anteriors a la conquesta catalana de Sardenya, i de l'altra, al predomini (prop del 70 %) del numerari d'origen mallorquí. És possible que aquest numerari forà s'hagués introduït a l'illa ran justament de les operacions de conquesta, quan Sardenya no disposava d'un circulat monetari regular i hi havia, per tant, avidesa de qualsevol mena de peces monetàries a fi de facilitar els inter-

2. No hi ha dades documentals d'aquestes emissions, però ja E. Birochi arribà a aquesta conclusió al seu *Zecche e monete della Sardegna*, Caller, 1952. Per a una sistemàtica de les emissions sardes vegeu Enrico PIRAS, *Monete della Sardegna*, Sasser, 1985. Piras ha anat ampliant en diferents articles els tipus sards coneguts, entre ells el diner de Ferran I o la primera emissió de Caller d'Alfons IV que ja va poder incorporar a la segona edició que mencionem d'aquest llibre.

3. M. CRUSAFONT I SABATER, *La moneda catalana local*, Barcelona, 1990. Vegeu el capítol dedicat a l'Alguer, p. 365-367.

canvis. Entre els contingents militars presents a la campanya, els valencians no podien haver aportat altres peces que els diners de Jaume I perquè era llavors la única emissió que s'havia fet en aquell regne. D'altra banda les peces mallorquines podrien haver estat introduïdes per les tropes que va trametre per a la conquesta el rei Sanç, en virtut dels acords conclosos amb Jaume II.⁴

De tota manera, aquesta hipòtesi té dues dificultats: d'una banda, la presència d'un doblor de Jaume III de Mallorca, una peça posterior a la conquesta, i de l'altra, la documentada retirada de tot el numerari en circulació⁵ un cop l'infant Alfons hagué pogut alimentar adientment de numerari l'illa amb els batiments que endegà a la ciutat minaire de Vila d'Esglésies.⁶ Per tant, és probable que aquest contingent forà no fos introduït en el moment de la conquesta sinó que hagués vingut des de Mallorca directament alguns anys més tard. Cal recordar, en aquest sentit, que els contactes entre Mallorca i Sardenya foren intensos ja que, almenys al principi, Mallorca depenia especialment de Sardenya per a cobrir els seus dèficits de blat.⁷ Per bé que ja al segle XV sembla que aquest subministrament fou fet llavors per Sicília, es mantenia un actiu comerç amb la importació a Mallorca de formatge sard,⁸ de manera que els comerciants mallorquins sempre foren actius a Sardenya.⁹ Certament, no cal pas suposar que tot aquest conjunt forà hagués d'haver viatjat en bloc i podria haver arribat a Sardenya per diferents camins, però tot ell podria justificar-se perfectament com a un numerari bàsicament mallorquí, sens que a això repugni la presència de peces barcelonines, valencianes o aragoneses que podrien haver estat introduïdes a Mallorca després de la intervenció d'Alfons el Franc i quan encara el Regne de Mallorca no tenia el seu sistema monetari propi que, de fet, fou endegat per Jaume II de Mallorca l'any 1300.

Que s'hagués mantingut tan llargament en circulació fins a arribar a uns graus de desgast que en alguns casos arriba al 61 % pot ésser explicat per la feble alimentació monetària que sofrí l'illa després de les relativament abundoses emissions de Jaume II i Alfons III, una situació precària que s'allargaria fins a les emissions de menuts per Alfons IV del 1428, és a dir, les que porten per primera vegada les lletres S-A. Aquest desgast acusat i la bona conservació de la contramarca és el que dóna coherència cronològica als dos grups de peces del tresoret.

4. El contingent militar mallorquí comprenia vint galeres. Vegeu E. MARTÍNEZ FERRANDO, *La tràgica història dels reis de Mallorca*, Barcelona, 1960, p. 165-166.

5. Vegeu, J. DAY, «The decline of a Money Economy: Sardinia in the late Middle Ages», *Studi in memoria di Federico Melis*, vol. III, Nàpols, 1978.

6. Per a les emissions sardocatalanes, vegeu Marco TANGHERONI, *La città dell'argento*, Nàpols, 1985, amb el seu important apèndix a càrrec de Claudia Giorgioni Mercuriali.

7. D. ABULAFIA, *Un emporio mediterráneo. El reino catalán de Mallorca*, Barcelona, 1996.

8. Onofre VAQUER, *El comerç marítim de Mallorca (1448-1531)*, Palma de Mallorca, 2001.

9. Giovanni MURGIA, «La comunità maiorchina a Villamar in periode spagnolo», *Sardegna, Spagne e Stati italiani nell'età di Carlo V*, Roma, 2001, p. 469-480, especialment la part inicial.

La contramarca S, fins ara inèdita

Ja fa anys el nostre amic Enrico Piras ens havia assenyalat que apareixien de tant en tant a Sardenya billons medievals amb una contramarca S i es preguntava si podria fer al·lusió a Sardenya i també en quina cronologia s'hauria fet aquest contramarcad. El tresoret que estem analitzant, sembla que ens pot ajudar a donar una resposta a aquesta qüestió.

Darrerament, hem fet un estudi global sobre les troballes medievals de la península Ibèrica i podem assegurar que no hi ha cap notícia que hagin aparegut peces amb aquesta contramarca en l'àmbit dels regnes de la Corona catalanoaragonesa peninsulars o del Regne de Mallorca.¹⁰ Per tant, la reiterada presència d'aquesta contramarca només a Sardenya permet concloure que es tracta, efectivament, d'una iniciativa presa a l'illa mateixa. Que es prengué la decisió de marcar amb una S tractant-se de Sardenya sembla lògic, especialment si tenim present que el mateix Alfons havia emprat les lletres S-A per a identificar amb més claredat el numerari petit de l'illa. Tot i que la llegenda dels menuts ja feia al·lusió a Sardenya calia, probablement, algun altre signe més evident, a cop de vista i optà per les dues lletres inicials. Res d'estrany, doncs, que per a donar curs a altres monedes catalanes i de bona llei però foranes com ara doblers de Mallorca o diners valencians s'hagués pres la iniciativa de marcar-les complementàriament amb una S com a medi per a autenticar-les.

Pel que fa a la cronologia d'aquesta marca, la seva bona conservació en un tresoret de peces del segle XV, amagat en data tardana dins d'aquest segle, permet suposar que l'aplicació hagué d'haver-se realitzat forçosament dins d'aquest mateix segle. A la làmina podem veure les quatre peces que porten la marca S, en concret un diner de València de Jaume I i tres doblers de Mallorca de Sanç, que hem marcat a la làmina amb una fletxeta que ens situa al contramarcad. Observem que es tracta d'una S de doble traç afuada pels dos extrems i que, tot i la mala conservació de les peces que la porten, té un aspecte d'haver-se aplicat no massa abans de l'amagatall, ja que no hi ha desgast pel que fa a la lletra.

La cronologia més favorable dins del segle XV seria la dels primers anys del regnat d'Alfons IV, és a dir, entre el 1416 i el 1428. Ja hem dit que després dels batiments de volum considerable a nom de Jaume II i d'Alfons III, en els regnats posteriors de Pere III, Joan I, Martí i Ferran I les emissions de moneda menuda foren molt escasses i consta documentalment que als inicis del regnat d'Alfons hi havia una gran manca de moneda menuda. Aquesta situació no varià amb els primers menuts batuts a Caller amb quatre anells al revers, però si que pogué millorar ran de l'emissió dels anomenats diners reials i després dels menuts o pitxols

10. Ens referim al volum de la península Ibèrica del *Medieval European Coinage*, de la sèrie editada per la Universitat de Cambridge i que estem ultimant conjuntament amb A. M. Balaguer i P. Grierson.

amb les lletres S-A, una iniciativa que s'inicia el 1428 i que ha deixat una àmplia evidència numismàtica.

Per tant, al nostre entendre, la S és una marca sarda d'autenticació a fi de donar curs a numeraris forans i fou posada al segle XV i, molt probablement entre el 1416 i el 1428, etapa en la que també es va contramarcas el numerari emès per l'oponent d'Alfons IV, Guillem de Narbona, afegint en el seu billó la marca d'un escut català. El fet que s'apliqués indistintament a diners desgastats de València i a peces de dos diners o doblers de Mallorca fa pensar que aquest numerari residual degradat devia circular pel valor enrasat d'un diner, i que devia haver perdut per desgast a voltes un 60 % de la seva massa. D'altra banda, hem de recordar que el numerari mallorquí era de més baixa llei que el valencià i el barceloní, i això podia haver facilitat el seu curs enrasat de valor en una situació de tan extrema precarietat. Per tant, la marca devia atribuir a aquestes peces el valor d'un diner sard dels llavors en curs.

En conclusió, el tresoret ens ha donat testimoni de noves varietats de llegendes en el numerari sard, ens ha fet conèixer numerari, especialment mallorquí, en circulació a l'illa, i ens ha aportat un nou tipus monetari també de Sardenya: els billons forans contramarcats amb una S.

Recensions bibliogràfiques

VARIA

PANVINI ROSATI, F. *Monete e Medaglie. Scritti di ~*. Suplements al *Bolletino di Numismatica* [Roma], suplement al 37.1-2 (2004), 2 v., 610 pàgines.

Francesco Panvini Rosati estudiós de la numismàtica, professor universitari, però sobretot director del gabinet Numismàtic més prestigiós d'Itàlia, el del Museo Nazionale Romano. En totes aquestes tasques excel·lí i fou un dels estudiosos de la moneda més autoritzat, prolífic, complet i renovador que tingué el seu país a la segona meitat del segle XX. Traspassat fa pocs anys, ara el *Bolletino di Numismatica* que edita l'Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato ha volgut dedicar-li un merescut homenatge. Això s'ha materialitzat en la publicació dels dos volums magníficament editats que ara comentem. Aquests contenen una selecció de l'obra esparsa de l'autor, la qual continua essent punt de referència ineludible per als investigadors de la moneda. Ara, gràcies a la iniciativa de reunir l'obra esparsa més significativa de l'autor es facilitarà notablement l'accés i la difusió d'aquests estudis. Certament, no es pot fer res millor per la memòria d'un investigador de vàlua que la reunió i la reedició de la seva obra vigent, sobretot dels articles i treballs dispersos, però sovint tant o més valuosos des del punt de vista de la recerca que els llibres.

En observar el contingut d'aquests dos volums ens adonem de l'extensa varietat temàtica tractada per Francesco Panvini Rosati, mes enllà de la moneda del món antic grec i sobretot romà que eren la seva reconeguda especialitat. Certament, el primer volum és gairebé tot esmerçat a la moneda antiga, però el segon, de llargada similar al primer, està dedicat a la moneda italiana des de l'època bizantina fins al Renaixement. També hi trobarem un apartat amb interessants treballs sobre la moneda italiana a l'edat moderna i una sèrie d'importants treballs sobre la història del col·leccionisme i la formació de les col·leccions numismàtiques.

A. M. B.

MÓN ANTIC

ALFARO ASINS, C. *Sylloge Nummorum Graecorum, España, Museo Arqueológico Nacional de Madrid*. Vol. I, part 2: *Acuñaciones cartaginesas en Iberia y emisiones ciudadanas (continuación)*. Madrid, 2004. 184 pàgines i 1064 monedes.

Acaba de publicar-se el segon volum dels Sylloge del MAN de Madrid, després d'haver-se publicat el primer l'any 1994, que comprèn els amonedaments cartaginesos i la continuació de les emissions de les ciutats fenícies de la península. Són 1064 monedes.

Com el volum anterior segueix el catàleg de Navascués, i afegeix 148 monedes de la col·lecció Sastre i alguna altra adquisició. Pel que fa a les monedes hispanocartagineses, Navascués en publicà 153 i ara se n'han afegit 45 de Sastre, i per arribar a les 302 d'Alfaro, cal afegir 104 monedes, que deuen ser adquisicions noves o no comptabilitzades abans.

Si bé els Sylloge són només uns repertoris de monedes, aquí l'autora dóna la història de la formació de les col·leccions i uns encertats i concisos comentaris sobre les seques tractades, que vénen a ser com petites monografies. Aquesta part comprèn 25 pàgines.

En el catàleg, amb tots els detalls necessaris, trobem a faltar el diàmetre de les monedes, el mòdul. I així ens hem trobat que la moneda número 8, que és un trishekel hispanocartinès, presenta un diàmetre inferior a la moneda número 9 que és un dishekel, quan hauria de ser a l'inrevés. Pot ser que la mida d'aquestes monedes sigui la real, però si hagués donat el diàmetre ho sabríem del cert.

Com a peces més rares i extraordinàries tenim els tres trishekels hispanocartaginesos, el de l'elefant, el d'Apol·lo i el del cavall dempeus.

Les dues primeres monedes del catàleg que per a nosaltres pertanyen al sistema metrològic àtic són qualificades per l'autora com a 5/8 de shekel, valor una mica rebuscat.

Presenta la novetat de considerar com a anvers la cara del genet en les monedes d'Ituci, per ser, diu, la cara convexa de la moneda. Per a Abdera, fa més antiga la sèrie de cap tosc amb clava, de pes entorn dels 18 g, pot ser-ho, encara que nosaltres alguns cops no ho hem considerat així.

Pel que fa a Tagilit, és interessant la interpretació dels tipus, que diu que poden ser un lingot de metall, pel símbol del nom jeroglífic d'Isis. Hi trobem a faltar alguna referència bibliogràfica.

Quant a Olontigi, llegeix la inscripció fenícia com l'tg, davant el tòpic l'nt.

L'antiga situació de les seques Libi fenícies al sud d'Andalusia ha quedat superada per la situació més al nord d'algunes de les seques, fet que no comenta l'autora.

De les monedes d'Asido, separa les que solament porten la llegenda b'b'l, números 911 a 922, que tradicionalment s'assignaven a Asido, de forma que crea una seca nova i indefinida.

Tanca l'obra la taula de llegendes originals i un índex. Ens ha cridat l'atenció l'alternança de la il·lustració a la pàgina dreta i esquerra, i el mateix amb la del text, quan sembla millor la uniformitat, posar sempre a la mateixa banda el text i a l'altra la il·lustració. L'autora no dóna cap explicació que ho justifiqui.

És una satisfacció comentar la continuïtat del primers Sylloge espanyols, malgrat que el ritme de publicació sigui tant lent. Desitgem que l'autora pugui continuar la seva tasca per molts anys.

L. Villaronga

CALLATAY, F. DE. «Le poids exceptionnel de certaines émissions de deniers romains républicains ou comment résister à la tentation de construire une grande hypothèse historique», *Revue Belge de Numismatique*, CL (2004), p. 1-13.

En aquest estudi l'autor usa la base de dades de l'ANS per realitzar una investigació allisonadora del servei que pot fer tenir recollida molta informació. El motiu d'aquest comentari és, precisament, exposar-lo com a exemple.

Allò que va motivar el treball que comentem fou l'observació del denari romà republicà de C.LICINIVS L F / MACER, Cr. 354/1, que presenta un diàmetre de 25 mm, pesa 3,95 g, i que per a l'autor és el de més grandària, en comparar-lo amb els del mateix tipus de l'ANS.

Se centra en estudiar els denaris republicans de l'ANS que pesin més de 4,20 g, els quals compara amb els del Kestner Museum d'Hanover.

Pensa l'autor que aquests denaris de pes més alt podrien ser reencunyacions sobre altres monedes, en les quals, per haver estat ben batudes, no es fa evident la reencunyació.

Aleshores, buscant les monedes que poden haver servit de cospells, demana a la base de dades de l'ANS la relació de les monedes batudes entre el 150 i el 90 aC d'un pes comprés entre 4,3 i 4,9 g. El resultat és decebedor, ja que només hi troba cinc dracmes partes.

A continuació amplia l'enquesta a les monedes batudes entre el 160 i el 75 aC, d'un pes comprés entre 4,2 i 4,9 g. El resultat és de 144 exemplars, dels quals 135 són dracmes partes.

Segueix ampliant la forquilla, baixant el pes a 4,10 g. El recompte dóna 200 monedes, de les quals 8 són denaris republicans.

Segueix fent un histograma de les monedes gregues conservades en l'ANS, batudes entre el 160 i el 75 aC, de pes comprés entre 3,40 i 4 g. La conclusió a la qual arriba és que si els denaris romans de pes de 4,20 g són resultat de reencunyacions, només ho han pogut ésser sobre dracmes partes.

Així, la hipòtesi és que Roma reciclava la plata emesa a l'est, procedent d'un país amb el qual encara no s'havia enfrontat militarment. És difícil poder defensar aquesta hipòtesi, però la temptació de sostenir-la hi és, encara que cal verificar concordances amb l'anàlisi dels metalls.

Acaba l'apartat amb «Arguments techniques contre l'hypothèse des surfrappes», on comenta l'estudi de Clive Standard sobre la manera en què s'ajustava el pes dels denaris republicans traient l'excés de pes amb una gúbia, la qual cosa no significava que el pes s'establís al *pezzo*, sinó que ho era al *marco*, traient el pes excessiu d'algunes de les monedes, que podria arribar al 5 %. O sigui, que s'encunyava al *marco* però amb una correcció al *pezzo*.

Al final de l'obra inclou un apèndix dels denaris republicans que presenten un cospell de gran diàmetre.

L. Villaronga

GOUDINEAU, Christian. *La collection Jacqueline*. París: Errance, 2004.

L'existència d'una col·lecció especialitzada, formada per Claude Jacqueline i dedicada d'una forma preferent al retrat en la moneda romana, anteposant la premissa de la qualitat i el bon art, varen decidir l'autor i l'editor a oferir-nos una magnífica edició d'aquest fons. D'una banda, tenim una col·lecció de fotografies de la màxima qualitat sobre exemplars especialment selectes i, de l'altra, un acompanyament documental que més que entrar en la història de l'Imperi romà s'interroga sobre els personatges, per bé que no limita l'estudi als emperadors sinó que també abasta tots els altres que formaren part del seu entorn i que foren igualment moneitzats. Un petit llibre amè i bell, que pren un enfocament original i suggestiu.

M. Crusafont

ORFILA PONS, M.; RIPOLLÈS, P. P. «La emisión con leyenda FLORENTIA y el tesoro del Albaicín». *Florentia, Iliberritana*, núm. 15 (2004), p. 367-388.

Amb aquesta publicació s'aclareix un dels problemes de la nostra numismàtica. Es tracta de l'emissió de Iliberris, del tipus de triquetra i llegenda llatina Florentia, monedes de les quals se'n trobaren set en unes excavacions a l'Albaicín, a Granada.

Abans de la troballa d'aquestes monedes se'n coneixien dues de genuïnes i sis de falses. És ben curiós el cas, puix de vuit monedes conegudes, sis eren falses. És un fet insòlit que hi hagi tantes monedes falses (el 75 %) d'una peça que no té cap interès especial.

La qüestió era que amb les monedes falses teníem un pes entorn dels 54 g, el doble del de les genuïnes i això feu que pensàrem que pertanyien al sistema sextantal romà i que per tant foren emeses a la fi del segle III aC. Ara, amb les genuïnes, pel seu pes sabem que pertanyen al sistema uncial romà.

Per als autors, la cronologia d'aquesta emissió correspon a la segona meitat del segle I aC. Ens estranya la metrologia uncial per a aquesta època tant baixa, però tenim un problema resolt.

L. Villaronga

RIPOLLÈS, P. P. *Monedas hispánicas de la Bibliothèque Nationale de France*. València, 2005.

Estem acostumats a rebre les obres del professor Ripollès amb molta satisfacció pel seu alt interès científic, però ara s'ajunta la bellesa de l'edició, la perfecció de la presentació del seu treball. Fa ben poc temps ens meravellàvem pel seu llibre d'Arse-Saguntum, obra de luxe, i ara ens arriba un altre ben bell, el catàleg de les monedes hispàniques de la Bibliothèque de France.

Ambdues han estat impreses per La Imprenta, Comunicación Gráfica, S. L. de València. Són les millors edicions numismàtiques que ens han arribat. Agraïm a aquesta impremta i la felicitem per la perfecció i l'èxit assolit en el seu treball. No oblidem el catàleg de les monedes de la Real Academia de la Historia, del mateix impressor, malgrat que la il·lustració sigui inferior, tal volta per l'estat de conservació inferior de les monedes.

Després d'aquesta mirada a la part externa que ens ha copsat, estudiarem l'interior, que és el catàleg del Cabinet de París.

Amb aquesta obra Ripollès tanca el seu projecte de publicar els fons monetaris antics de la península Ibèrica a l'estranger. Publicà el de nombroses col·leccions italianes i la de Stockholm, ara la de París. Altres han publicat al British, amb la qual cosa solament falta, entre les importants, la de l'American Numismatic Society.

Es cataloguen 2119 monedes, començant per les del sistema grec, seguit de les fenícies i púniques. Segueixen les d'inscripcions llatines i ibèriques. De les ibèriques, la peça més representativa, per la seva raresa i conservació, és la dracma d'ILTIRKESALIR, que figura a la sobrecoberta. Pel que fa a l'ordre a seguir podria haver fet una ordenació pràctica, l'alfabètica, però no ho ha fet. S'estima més un ordre geogràfic, –que podria estar fet agrupant la mateixa gens– insegur moltes vegades, però el que fa és un ordre de sud a nord i de la costa cap a l'interior, com féu en el Sylloge de Stockholm. Resumint, serà obligatori anar a l'índex alfabètic del final de l'obra, per trobar la seca.

De les imitacions gales de *Rhode* i *Emporion*, solament inclou, diu «aquellas que muestran una vinculación bastante directa, pues en muchos casos la posible imitación queda atenuada por tratarse de diseños muy evolucionados». Així, de les dracmes d'imitació del sistema metrològic àtic, n'inclou les de revers de cavall (nostra 7-1) i exclou les de lleó (7-2), les de biga (7-3) i les d'escut a l'espatlla (7-4). De les de sistema metrològic emporità, n'exclou les d'escut a l'espatlla (6-5) i les de llop (6-6). No veiem massa clara la línia de separació.

3a

8a

8Aa

8Ba

24

30a

31g

9a

29b

32c

39a

41c

55a

Com a novetat, trobem que l'autor dóna el valor fonètic de Z a alguna S, especialment a final de paraula, així llegeix: BILBILIZ, SEKOBRIKEZ, OROSIZ. També al mig de la paraula, com a SEKAIZA i BURZAU.

Uns comentaris en repassar les monedes:

Número 155. Shekel amb Ureus. Del glòbul diu que és un cop de punxó.

Número 161. Dóna la referència al CNH 51, quan li correspon exactament el 54. Aquella és una moneda de plata fosa i falsa d'un exemplar del 54.

Números 217-227. De «Variedad Incierta» les situa abans de les del «siglo II y I aC», quan per a nosaltres deuen ser les darreres.

Número 336. La moneda que publica és la del Vives 32-8, la nostra CNH 26 pertany a una col·lecció andalusa.

Número 640. Beuibon abans Salacia.

Número 949. Semis d'Untikesken, amb el toro a l'esquerra, una sorpresa.

Números 1099-1101. D'imitacions de Baskunes, diu «erroneamente atribuidas a Baskunes», i les considera de la Gàl·lia belga.

Número 1254. Moneda amb revers d'elefant. Fou publicada per nosaltres a «Las monedas hispanocartaginesas», pàgina 474, N), com a possible hispànica. Ara pensem que és africana.

Les monedes de la Narbonense amb inscripció ibèrica les deixa per als numismàtics francesos, però en canvi inclou moltes còpies gal·les de les dracmes de *Rhode* i *Emporion*.

Pel que fa a les monedes provincials hispanes del Cabinet de Paris —que representen el 41 % del conjunt—, segueix el RPC. Ja havíem comentat el fet que entre les provincials inclou algunes monedes que no presenten titulatura imperial, algunes amb el suposat cap d'August, però ara ens trobem que entre les monedes provincials inclou algunes que amb tota seguretat són d'època republicana, com les de *Corduba*, *Carteia*, *Valentia* i *Sagunt*. Cal suposar-les provincials? O seria millor anomenar-les autònomes, com feien alguns numismàtics que ens han precedit?

Notem que no qualifica cap moneda com de llautó o oricalc, sempre trobem el AE.

Tanca l'obra amb uns útils índexs: geogràfic; seques i topònims; llegendes, en les seves diferents escriptures; contramarques; procedències; monedes falses i dubtoses, i làmines.

En conjunt, una obra amb molt bona presentació, molta informació, feta acuradament, que posa a disposició de tothom les monedes antigues de la península Ibèrica de la Bilbiothèque de France.

L. Villaronga

RIPOLLÈS, P. P. «Una hemidracma inédita con leyenda arseetarkiterter», *Avant*, núm. 1 (2003), p. 4-11.

Després de la publicació per Ripollès i Llorens de la important obra sobre les monedes d'Arse-Saguntum i de la de divulgació d'*Opulentissima Saguntum*, la descoberta d'una moneda inédita de plata d'Arse, torna a plantejar la qüestió de l'ordenació de la seves primeres monedes.

La nova moneda de plata pesa 1,69 g i té un diàmetre de 10 mm. En una banda presenta un cap de cavall i la llegenda ibèrica arseetarkiterter i a l'altra, un toro al pas amb el cap humà; a sobre, una victòria coronant el toro, i al davant, un sol.

La primera conseqüència que en treu l'autor és que ara veu més antiga la dracma amb el cap amb casc i la sola llegenda ibèrica arseetar, número 24 del seu catàleg, que aquella que, amb el mateix tipus amb dues inscripcions, afegeix arsbikisteekeiar, número 9 del catàleg.

A la primera diu que li corresponen com a divisors la nova hemidrama, l'òbol número 30 i l'hemiòbol número 31. Tots tres divisors tenen el mateix encuny de cap de cavall, malgrat la diferència de les mides del cospell.

A la segona, la de les dues llegendes, li corresponen els divisors números 29, 32 i 39.

La primera ara la considera més antiga, per enllaçar l'encuny d'anvers d'un dels tres divisors amb la sèrie més antiga de revers de roda de sis radis, número 8.

L'autor ens dóna una taula amb la nova ordenació, que manté el número del catàleg de la seva obra, i que nosaltres reproduïm perquè al lector li sigui fàcil seguir el nou ordre de tan rares monedes.

Pel que fa a la cronologia, sense arguments de tresors, l'estableix seguint uns criteris d'estil, entre d'altres. Les dracmes amb cap amb casc d'una llegenda les data a la primera meitat del segle III aC i la de dues llegendes, a mitjans del dit segle. Són dates que per a nosaltres són molt endarrerides i que creiem més pròximes a la segona guerra púnica.

Com a curiositat, comentem que l'autor en aquesta publicació ofereix dues fotos de la nova moneda; una és en directe i l'altra d'un motllo de guix. Ens agrada més la primera.

Una nova aportació molt valuosa per les monedes d'Arse.

L. Villaronga

SILLS, J. *Gaulish and early British gold coinage*. London: Spink, 2003. 556 pàgines, 17 làmines.

Com indica el títol, es tracta d'un treball sobre les primeres emissions d'or gal i de Britània, que foren tractades abans per Colbert de Beaulieu i Simmone Schers, i darrerament per Nash. Però per a nosaltres el més interessant és la relació

que té amb les monedes de la península Ibèrica, ja que parla de les imitacions de les dracmes emporitanes batudes a la Gàl·lia en el segle III aC, per tal com deriven d'imitacions de les estàteres de Philippus de Macedònia, essent rellevant per el seu estudi la troballa de Llenguadoc-Rosselló,

Les primeres emissions d'or de plata tenien principalment una finalitat militar. Els prototipus de les monedes d'or foren portades pels mercenaris en tornar de les seves expedicions i les conseqüents còpies, principalment les estàteres de Macedònia, amb el seu alt valor cobrien la funció de paga militar, per la qual cosa van quedar vinculades a la política i la història dels seus usuaris.

Les emissions realitzades de sobte, en breus períodes de temps però de manera massiva, foren seguides d'altres en què no s'encunyà moneda. És a dir, que les monedes celtes d'or no foren batudes de manera continua, sinó episòdica, quan eren necessàries per a fins polítics i militars.

L'estudi el fa seguint l'exemple de Scheers, elaborant un corpus amb l'estudi dels encunyys, fent on és necessari una reclassificació de la primera generació d'imitacions de Philippus a tota la Gàl·lia, seguida d'un tractament similar de les sèries de Bèlgica, dels Parisi i del sud d'Anglaterra fins al començament de la guerra de les Gàl·lies.

L'autor afirma que s'ha concentrat en les fonts escrites, especialment per a les primeres emissions, puix les monedes trobades són molt poques.

La troballa de moneda de la sèrie antiga és escassa i difícil d'assignar als celtes, als gals o als germànics. L'autor ha hagut de regir-se més per les fonts escrites que per l'arqueologia.

La primera generació d'imitacions de Philippus a la Gàl·lia és seguida per la sèrie de Bèlgica, la de la regió dels Parisi i la del sud d'Anglaterra. Tracta després la gal·lo-belga A, la B, i la C, i les imitacions de la segona generació.

Comença l'autor amb el capítol «Les imitacions de Philippus a la Gàl·lia», seguit pel de «Philippus a la Gàl·lia, les seves imitacions, cronologia i funció». I és en aquesta part del llibre on trobarem abundants referències a les nostres monedes, ja que les imitacions combinen els tipus de *Massalia* i d'*Emporion*, aquestes darreres per presentar principalment els tres dofins a l'anvers.

Creu possible una data més antiga per a l'origen de la dracma del pegàs emporità que la que proposarem nosaltres —la del 241 aC, que assenyala la fi de la primera guerra púnica—, i l'avança cap al 280/260 aC, data que guarda relació amb la circulació del pegàs de Corint a Sicília, entre el 340 i el 290 aC. Aquesta data que proposa és la mateixa que la de les primeres imitacions d'or de Philippus.

Estima que la curta emissió de dracmes emporitanes del cavall dempeus fou deguda a la substitució pel pegàs, abans d'acabar la primera guerra púnica.

L'ús dels tipus que imitaven les monedes de Philippus, les tarentines, i les emporitanes a les primeres imitacions gal·les degué ser simultani a totes en el segle

III aC. A més de les que estudia l'autor n'hi ha d'altres diverses, unes amb llop, centaure i bota dessota del cavall.

Les imitacions següen la via de Macedònia, pel sud d'Itàlia, passant per Rhode i Empòrion, itinerari que posa de relleu l'autor, ja que podria haver passat per Massalia.

Per la datació de la dracma pesada de Massalia prefereix la nostra de 320/290 aC a altres que la creuen més antiga, i per la data d'ocultació del tresor de Llenguadoc-Rosselló s'inclina per 275/225 aC

Importants són les conseqüències dels estudis dels tresors de Llenguado– Rosselló i el que anomena X4.

Pel que fa a la cronologia del tresor de Bridiers, creu que hi ha un interval amb el del Llenguadoc i el situa en l'últim quart del segle III aC (en el text, a la pàgina 110, diu el II, però creiem que és una errata).

Vista la nostra especialitat numismàtica, l'aspecte que més ens interessa d'aquesta obra és la relació que té amb els amonedaments emporitans, malgrat que el de les estàteres de la Gàl·lia sigui el més important de la seva obra.

Hi ha una relació entre les tres parts del llibre, el cos teòric, el catàleg i la il·lustració. En el primer, els números en negreta fan referència a la il·lustració; la classificació dels tipus la trobem en el cos teòric i es repeteix en el catàleg; la il·lustració va precedida d'una llista amb el seu número i el tipus que presenta i la referència bibliogràfica.

Comenta a la pàgina 109 que ens equivocàrem en catalogar dues dracmes de Llenguadoc, la 942 i 943, com de Bridiers, quan no es podien situar en cap altre lloc pel tipus de la biga i pel seu pes baix.

No acabem d'entendre unes referències de la pàgina 20 on diu «Villaronga 903 type» i que assenyalava la seva il·lustració 68 i 69. La nostra moneda 903, que té un dofí a l'anvers, no està il·lustrada en aquest llibre. La que senyala com la 68 no és la 903, sinó la 902, i la 69 és la nostra 915.

A l'apèndix 2, «Metallurgical analysis» dona la llista de monedes analitzades.

Acaba el volum amb el catàleg, que comprèn 109 pàgines, especificant el número de registre, i el tresor de procedència, referit no a la llista de l'apèndix 1, sinó a la llista parcial de tresors de cada apartat. Segueix el nombre de l'encuny d'anvers i de revers, sense fer referència al nombre de monedes, sinó al número de l'encuny. Dona pes, anàlisi i bibliografia.

Les il·lustracions va en 17 làmines, on s'hi mostren 541 monedes.

Dels tresors, recollits a l'apèndix 1, els més interessants per a nosaltres són el 33 del Llenguadoc-Rosselló i el 77. El primer, per la gran quantitat de dracmes d'imitació, de mitjans del segle III aC, i l'altre, amagat durant la segona guerra púnica, amb predomini de dracmes ibèriques d'imitació emporitana, per ser l'únic d'aquest període que estudia.

Del tresors amb monedes gal·les destaquen el de Bridiers, el número 9, i el de

Tayac, a la Gironde, el número 61 de quasi quatre-centes estàteres d'or, i que és el més important. Malgrat que els tresors siguin nombrosos, els que donen un bon testimoni amb moltes monedes són molt pocs, i per tant la informació queda reduïda.

El llibre està ple de mapes amb la distribució de les troballes de cada sèrie de monedes i de taules gràfiques amb expressió de la metrologia. Destaquem la taula 4 i les figures 19 i 21 amb la metrologia i la metal·lúrgia de les dracmes de plata, on queden ben separades les imitacions emporitanes de les dracmes de Bridiers. Pel que fa a aquestes, considera que és un fet fortuït que tinguin el mateix pes que el denari romà i que pot ser degut al pes baix de les estàteres de Limoges.

Fa un repàs històric dels fets en què queden compresos aquests amonedaments

És una obra d'una gran importància per l'estudi de les estàteres gal·les, però per nosaltres el més interessant és la connexió amb les nostres monedes, posada de relleu amb les imitacions emporitanes.

Felicitem l'autor pel gran treball realitzat, l'abundant recollida de materials i el seu encertat estudi.

L. Villaronga

TARRADELL-FONT, N. «Estudi preliminar de les monedes». A FERRER I ÁLVAREZ, C.; RIGO I JOVELLS. *Puig Castellar. Els ibers a Santa Coloma de Gramanet. 5 anys d'intervencions arqueològiques (1998-2002), Monografies locals, 2*. Santa Coloma de Gramanet, 2003.

Minucios treball, malgrat ser un estudi preliminar, en què es comenten les notícies entorn de la troballa monetària de Puig Castellar, afegint les sis dracmes aparegudes en la campanya d'excavació de l'any 2002, que pertanyien a aquell tresor.

Interessant exposició, feta amb tota precisió, de les notícies que s'han publicat del dit tresor, sense fer l'estudi de la circulació monetària.

L. Villaronga

TARRADELL-FONT, N. «Les monedes del Castellet de Banyoles de Tivissa (Ribera d'Ebre, Catalunya). Noves troballes de les excavacions 1998-1999 i revisió de les anteriors». *Fonaments*, núm.10-11 (2003-2004), p. 245-317.

Estem davant d'un estudi modèlic, pel detall i la precisió en la seva exposició. L'emblemàtic que presenten algunes monedes de Tivissa ha estat resolt amb tota claredat i tenim a les mans un treball definitiu.

Són diversos els tresors i la procedència de les monedes. Així, tenim el tresor I del 1912, el II de 1925, el III de 1927, el IV de 1982, el V de 1929-1937, les monedes trobades els anys 1942-1943, la campanya de 1998 i la campanya de 1999.

A la troballa de monedes s'ha de afegir la de les joies, molt important i espectacular, que va despertar l'interès general i especialment el dels arqueòlegs que hi realitzaren diverses campanyes d'excavacions.

El lloc on s'han trobat aquestes monedes que hem esmentat de Tivissa és en realitat un típic poblat ibèric, en forma de península triangular, encimbellat sobre l'Ebre, amb bones defenses naturals, i amb un únic lloc d'accés defensat per la muralla.

Els tresors han estat trobats dins del poblat en dos nuclis principals, però les monedes sembla que es troben en una zona més reduïda, propera a l'espadat del riu.

El catàleg, que comprèn seixanta-vuit monedes, ha estat realitzat amb una pulcritud i exactitud extraordinàries. La dificultat ha estat gran; l'única publicació il·lustrada de vint-i-set monedes de la troballa és de Bosch Gimpera, de l'any 1935, i faltaven dues monedes que foren recollides per Gómez Moreno, que només en publicà vint. Guadán ignorà la publicació de Bosch Gimpera en la seva obra de 1968-1970.

Nosaltres mateixos, en tractar aquesta troballa, ens férem un embolic, ja que al Museu Arqueològic de Tarragona faltaven algunes monedes que es deurién perdre en els trasllats a Barcelona, que tal volta recollirem en alguna col·lecció. Això també li passà a Guadán, ja que algunes monedes porten dos números al seu catàleg. Nosaltres, en cas de dubte, optarem per il·lustrar-ne només una. Tarradell en el seu catàleg ho aclareix tot de manera perfecta. Només trobem a faltar que no estiguin il·lustrades totes les monedes.

Segueixen uns comentaris encertats i importants pel que fa a les imitacions emporitanes amb la llegenda ibèrica. En tractar el grup amb el símbol Ku, diu que la densitat de les troballes fa pensar en la possibilitat que el Castellet de Banyoles sigui el centre emissor d'aquestes monedes. A més, hi ha altres raons que la suporten, com són les dues dracmes ibèriques de plom que pertanyen a aquesta emissió i a Tikirskine i els enllaços d'encuny amb monedes d'Etokisa. Així, resultaria que les emissions que pertanyen a Tivissa serien les de Ku Ti, les de Ku Ti i dofí, les de Ti Ku i Tikirskine i, possiblement, les de Koia. Amb la qual cosa refusa la nostra proposta de ser el lloc de la seca de Kertekunte. En uns quadres recull de manera clara les monedes de la troballa.

Tanca el treball amb les «Consideracions generals», on fa l'estudi crític dels diversos tresors, comentant-los separatament i donant unes gràfiques estadístiques del percentatge de cada seca en el tresor. A l'estudi de la circulació monetària afegeix la troballa de l'Ebre-Segre, de la qual sobresurt la dracma d'imitació d'Iltirtar amb cap d'home.

Pel que fa a la cronologia, tant la del tresor com el de les monedes trobades de forma aïllada, creu que corresponen a un mateix horitzó cronològic, que situa a finals del segle III aC, en el context de la Segona Guerra Púnica i primeres revoltes dels ibers, que correspon a la destrucció de la fase 2 de l'habitat del període ibèric ple.

Les monedes de bronze trobades procedeixen d'una altra època, de nivells superficials, d'un període d'ocupació iniciat a la segona meitat avançada del segle II aC i abandonat entorn del 100 aC.

En resum, un treball d'investigació bibliogràfica, acompanyat de notícies arqueològiques i comentaris crítics, pel que agraïm a l'autora l'esforç realitzat vista la importància dels materials a estudiar.

L. Villaronga

VILLARONGA, L. *Numismàtica antiga de la península Ibèrica*. Barcelona: SCEN, 2004.

La sèrie d'obres titulada *Història monetària catalana*, que ara ja disposa de tres altres volums dedicats a la moneda comtal, a la moneda local i als amonedaments de la Guerra dels Segadors mancava d'un primer volum que centrés l'atenció sobre els amonedaments de l'edat antiga. Aquesta comesa ningú com L. Villaronga la podia realitzar, però, tal com expliquem en una nota editorial, l'enfocament limitat al territori català escapava als seus plantejaments habituals d'estudi. És per això que ens va semblar una bona solució adoptar com a primer volum de la sèrie una edició actualitzada i en català de la seva magnífica *Numismàtica antiga de Hispania*, obra que, d'altra banda, ja havia exhaurit les seves dues primeres edicions. L'autor ha renovat molts dels capítols amb una multitud d'avenços, fruit, en la major part dels casos, del seu propi esforç, ben palès, d'altra banda, en obres tan importants com la seva renovada sèrie sobre la plata de Roses i Empúries editada per la SCEN en cinc volums en els darrers anys. Igualment, s'ha ampliat la part gràfica amb nous materials de recent aparició i s'ha completat la cronologia de l'obra aportant un nou capítol sobre les emissions de les Guerres Civils a nom de Galba i Vitel·li dels anys 68-69 dC i que tanquen el cicle dels amonedaments romans peninsulars. S'ha deixat només al marge el singular amonedament de Màxim Tirà, ja estretament vinculat amb les invasions bàrbares i, per tant, més adient per a incorporar-lo amb la numismàtica altmedieval dels visigots. Ens resta, doncs, entre aquesta obra i la moneda comtal, un espai per cobrir amb els amonedaments visigots i àrabs. L'obra de L. Villaronga, al marge de la seva utilitat com a introducció al coneixement de la moneda del període i fins i tot com a eina de catalogació, és un veritable llibre de base per als estudiosos de la moneda, per als arqueòlegs i per a aquells que vulguin seguir els passos de l'autor. En aquesta s'aporten dades de partença i conclusions, però també tots els instruments útils per a la realització de l'estudi. Tampoc s'amaguen les ombres estimulants que segueixen existint. Obra de maduresa i de mesuratge, *Numismàtica antiga de la península Ibèrica* restarà com un referent sòlid i indispensable.

M. Crusafont

MEDIEVAL

BELMONT, Jérôme. «La Monnaie de Rodez (IIème partie): l'organisation et le personnel de l'atelier (XII-XIV siècle)». *Revue Numismatique* [París], núm. 160 (2004), p. 241-304.

Publicació de la segona part de l'estudi minuciós, amb àmplia base documental de la moneda del comtat de Rodés, que continua, doncs, el tema tractat en la primera part i de la que ja vàrem donar compte a l'*Acta Numismàtica* anterior. El tema ens resulta especialment interessant pel paral·lelisme que hi trobem amb el cas català. A la Roerga, és un patriciat urbà centrat en els negocis comercials el que manté un estret control de la seca i les seves produccions com a element complementari dels seus negocis. L'autor aprofundeix extraordinàriament en l'entramat humà d'aquest cercle que es mou entorn de la moneda i basa en una abundant recerca historicodocumental unes conclusions que resulten així definitives. Un exemple a seguir per a un coneixement més exacte de la nostra moneda.

M. Crusafont

CRUSAFONT I SABATER, M. «An Unpublished Ravenna Tremissis of Charlemagne», *The Numismatic Chronicle* [Londres] (2004), p. 241-244 i làm. 28.

L'autor completa l'estudi del trient d'or de Carlemany, publicat en nota preliminar a *L'Ardit* 18, i raona l'atribució a Ravenna d'aquesta interessant peça inèdita d'una sèrie àuria que manté la tradició monetària dels sobirans longobards i que Carlemany va mantenir en un temps molt breu. És per això que totes les peces fetes amb el seu nom són extremadament rares. Es comenten altres possibles atribucions com ara Roma o Parma (la lectura de la peça no és pas fàcil) i es justifica la cronologia i les raons d'una llegenda amb epítet MAGNA aplicada a Ravenna amb els projectes i ambicions del sobirà franc que poc després obtindria el títol imperial.

A. N. C.

CRUSAFONT I SABATER, M. «Obole inédite de Carcassonne». *Bulletin de la Société Française de Numismatique* [París], núm. 5 (maig 2004), p. 88-90.

Presentació d'un òbol inèdit i prou singular del comtat de Carcassona. Es tracta d'una peça a nom d'un comte Roger que té la particularitat de portar una S presidint el camp de l'anvers (com en el dinar conegut de Simó de Montfort) i una creu desigual al revers, és a dir, amb els braços tallant i no tallant la llegenda, una forma singular només coneguda en el context proper en les peces d'Empúries del comte Hug V (1269-1277). L'autor conclou que només es pot atribuir al comte

Roger IV (1167-1194), és a dir, a un possessor del comtat anterior a Simó, però no descarta la possibilitat d'un altre Roger fill de Ramon Trencavel II (que va viure fins el 1270) basant-se en els diferents elements que semblen fer més tardana la peça. Tot i la pèrdua del comtat de Carcassona, hi hagueren revoltes legitimistes almenys fins el 1305 i, per tant, no es pot descartar una emissió en aquest context.

A. N. C.

GENDRE, Pierre; HOLLARD, Dominique. «À propos des fibules monétiformes carolingiennes inspirés de prototypes gaulois et romains». *Cahiers Numismatiques* [París], núm. 163 (2005), p. 47-56.

Es coneixen tot un conjunt força important de fibules que prenen per tipus models gals o bé romans i que han estat trobades, especialment a la zona centre-nord de França. Els autors s'inclinen per situar cronològicament aquestes fibules a l'època carolíngia. El fet que els models copiats siguin de monedes junt amb la cronologia medieval de la imitació ens fa pensar en el cas del diner d'Urgell que copià un denari de Bolscan (Balaguer-118) i justifica la permanència d'aquests models de l'època clàssica en els temps altmedievals. Tot i la singularitat del cas, la moneda urgellesa no seria, doncs, un cas únic o aïllat sinó que hi ha altres mostres d'aquestes actuacions.

M. Crusafont

LABROT, Jacques. «Enseignes, mereaux et monnaies de pelerinage». *Moyen Age*, núm. 45 (març-abril 2005) i núm. 46 (maig-juny 2005), p. 20-25 i 14-21.

L'autor, profund coneixedor de les paramonedes europees i creador i principal animador d'un centre consagrat al seu estudi, no solament es dedica a anar publicant sistemàticament les sèries dels *mereaux* i jetons de tota mena i a documentar-los, sinó que també s'esforça a divulgar aquestes sèries tan oblidades. En aquesta ocasió, Labrot incideix en un tema que només darrerament ha començat a *existir* entre nosaltres mercès a la descoberta, publicació i estudi d'exemplars autòctons. Ens referim a les esportelles, estudiades en diferents articles per A. M. Balaguer. Labrot ens ofereix una àmplia panoràmica d'aquestes peces en el context europeu i ens aporta una munió d'informació gràfica. Però també incideix en qüestions interessants com ara la connexió entre esportelles i segells, una tema ja plantejat aquí amb les evidents semblances entre algunes esportelles montserratines i els segells del mateix monestir, essent un dels punts de similitud la presència de les armes abacials. En aquest cas, l'autor ens informa de l'existència de diferents esportelles amb la menció SIGILLVM o SIGNVM, un fet que nosaltres podem comparar també amb algunes peces monetàries locals catalanes que mantenen la S inicial dels segells municipals que copien fidelment. Cal felicitar l'autor per la

seva incursió en una parcel·la numismàtica en la qual resta, almenys en el nostre país, molt per descobrir.

M. Crusafont

LABROT, Jacques. «Simon de Montfort a-t-il frappé monnaie?». *Bulletin de la Société Française de Numismatique*[París] (maig 2004), p. 91-97.

Tot i la publicació de l'òbol carcassonès de Simó de Montfort, alguns sectors numismàtics del país veí sembla que es resistien a admetre l'evidència d'aquesta aportació, en part desorientats per una falsa notícia sobre una procedència antiga al Museu Puig. Aclarit que la peça prové d'una troballa indiscutible a la zona, els dubtes resten esvanits, però tot i així resulta de gran utilitat el treball complementari que ha realitzat l'autor, mostrant com l'afloració d'amonedaments a nom de l'ambiciós croat cal esperar que es faci fins i tot més ampli en el futur. Els prelats del sud de França es varen afanyar a cedir a aquell que els havia de lliurar de l'amenaça càtara tot un seguit de drets en zones mineres de plata que, certament, bé degué utilitzar Simó per a convertir-les en amonedament. Labrot ho documenta minuciosament i fa evident que la moneda era necessària i que es varen fer passos molt concrets per a encunyar-la. La sobtada mort del militar degué estroncar aquestes emissions i d'aquí la raresa dels seus testimonis, però resta evidenciat que un ampli programa d'amonedaments en la propera Occitània eren dins els plans de Simó de Montfort.

M. Crusafont

L'Agontano, una moneta d'argento per l'Italia medievale. Congrés en honor a Angelo Finetti i dirigit per Lucia Travaini i fet a Trevi els dies 11-12 d'octubre del 2001. Volum de les actes.

L'èxit d'un congrés depèn tant de l'encert d'un tema suggestiu i de la bona organització com de la bona disposició dels participants a fer un veritable treball sobre la temàtica que es proposa, més que no pas una lleu mirada de biaix, amb aportacions marginals i excessivament puntuals. El resultat és doncs, bo per l'acció de tots, però també per la capacitat de crear il·lusió per un tema. En aquest cas, l'estudi es centrà en un model monetari que va tenir el seu origen a Ancona i que va fer fortuna en diferents tallers monetaris de Trevi i de l'Umbria. L'estudi d'aquest fenomen d'una forma global i des de la seves diferents facetes trenca l'eixorç treball sectorial que porta a estudis per tallers i amaga les interconnexions i els fenòmens generals. Lucia Travaini, impulsora de bastants iniciatives, ha estat capaç de donar tot el seu contingut a un estudi que mostra prou elements comuns en una zona de la fragmentada Itàlia dels temps medievals.

M. Crusafont

SANAHUJA I ANGUERA, Xavier. «Albesa, possible nova seca de moneda local al segle XV». *L'Ardit* [Barcelona], núm. 19 (2004), p. 25-28.

L'autor llança la hipòtesi d'una possible emissió a Albesa basant-se en la importància d'aquesta població, la segona entre les que senyorejaven els comtes d'Urgell i només superada, doncs, per Balaguer. El fet que altres poblacions del mateix comtat i de menys relleu tinguin moneda local fa conjecturar que també n'hi pugui haver d'Albesa. Sanahuja complementa la hipòtesi amb la identificació possible per un alber del tipus central d'una incusa incerta (la lectura esdevenia impossible) que varem publicar recentment.

M. Crusafont

SANAHUJA I ANGUERA, X. «Les monedes de Manresa al segle XV». *Gaceta Numismática* [Barcelona], núm. 154 (2004), p. 53-70.

Seguint amb la seva important tasca de recerca en els arxius locals, en aquesta ocasió l'autor ha pogut localitzar a l'Arxiu Històric Municipal de Manresa nova documentació que amplia considerablement la informació que en un ja llunyà 1921 havia aportat Sarret i Arbós, i que ens donaven dades sobre les emissions locals manresanes del segle XV. En passar dels set documents de Sarret als vint-i-quatre actuals, s'han pogut precisar millor la cronologia, l'abast i el material de les emissions. Així, ara sabem que la primera emissió sembla que pogué ésser de ploms, que hi ha una possible nova emissió vers el 1480 i que n'hi ha finalment dues més el 1489, i el 1493, la darrera amb la ja documentada estampa de Sant Maurici. En canvi, es pot descartar una darrera emissió del mateix 1493 i amb estampa nova perquè segons ens documenta ara Sanhuja, no va arribar a poder-se realitzar. Seguirà pendent, de moment, la qüestió de la identificació d'aquestes peces, per bé que des d'ara es podrà enfocar aquesta tasca amb una base molt més segura.

M. Crusafont

MODERN I CONTEMPORANI

TURRÓ I MARTÍNEZ, Antoni. «El flagell del col·leccionisme: les falsificacions». *L'Ardit* [Barcelona], núm. 19 (2004), p. 49-54.

A finals del 2002 varem publicar un fons de bitllets falsos de la Guerra Civil i corresponents a ajuntaments catalans. Tots eren de la mateixa procedència: un conegut falsificador del nostre temps que es dedicà a inventar i a copiar bitllets d'aquesta sèrie. Antoni Turró, com a indiscutible expert i coneixedor de la sèrie complementa la nostra recopilació amb diferents tipus igualment inventats per aquell

falsificador, una nombrosa sèrie de reimpressions que afecten quaranta-tres municipis catalans i falsificacions de moneda metàl·lica de set municipis més. L'autor reproduïx els bitllets inventats i fa la distinció entre les diferents varietats de frauds que afecten aquesta atractiva sèrie. Una bona orientació, doncs, per als aficionats a aquesta moneda catalana i un toc d'atenció que amb aquesta guia podem convertir en vigilància basada en el coneixement.

M. Crusafont

MEDALLÍSTICA

SOLDEREN, Luc. *Les Waterloos, graveurs bruxellois de médailles et de sceaux (XVII siècle)*, *Numismatica Lovanensia*, 19. Louvain-la Neuve, 2004. 290 p. 24 làmines i il·lustracions en el text.

Els Waterloo constituïren una àmplia família d'argenteres i de gravadors de segells i medalles establerts a Brussel·les, que actuaren especialment al segle XVII. L'ampli conjunt de relacions internacionals fan que res del que succeeixi als Països Baixos sigui estrany per a nosaltres i que els enfrontaments, dominis disputats i actuacions militars i polítiques es vegin plasmats en una sèrie d'excel·lents produccions directament relacionades amb l'Espanya dels Àustria, i fins i tot amb alguns nobles catalans que estigueren al seu servei. Així entre la producció d'alt nivell d'aquests excel·lents gravadors trobem medalles relatives a la Infanta Isabel; a Francesc de Montcada, al cardenal Ferran d'Àustria, germà de Felip IV; a l'Arxiduc Leopold-Guillem; a Luis de Benavides, marquès de Caracena, o a Francesc de Moura-Cortereal, marquès de Castel-Rodrigo, a més d'altres de relació més indirecta. També hi trobem nombrosos segells relatius a Felip IV i Carles II amb les seves efígies, un d'ells en relació a la Pau dels Pirineus. L'estudi aprofundit, les magnífiques reproduccions i la qualitat de l'edició fan d'aquest llibre una obra de referència en un apartat numismàtic, sigilogràfic i medallístic poc conegut i que cal anar explorant i coneixent com a part indispensable de la nostra història. L'obra pot ésser adquirida per 98 euros a l'Associació Marcel Hoc, plaça Blaise Pascal 1, B-1348, Louvain-la-Neuve (Bèlgica).

M. Crusafont

VÉLEZ, Pilar. *Els Masriera. Un segle de joieria i orfebreria*. Girona: Caixa de Girona, 2004.

Excel·lent idea la de dedicar una exposició a la família dels orfegres Masriera i encara millor havent-la complementat amb un sòlid catàleg que ultrapassa de

molt allò que hom espera com a guia i complement. Novament, Pilar Vélez ha realitzat un treball d'investigació a fons en un tema en el que ja havia incidit en estudis anteriors. L'autora poua a fons en les dades històriques de la reputada saga de joiers i arrenca el 1838, per passar a l'etapa més coneguda i famosa de les joies modernistes, analitza amb detall l'etapa menys coneguda de l'art decó i acaba amb l'apèndix, que ens porta a l'actualitat. Els Masriera, encara que no pas ells sols, portaren l'orfebreria catalana a un nivell molt destacable en el context europeu, i convertiren així Catalunya en un centre de primera fila, una condició que no ha perdut pas amb els estils i artistes posteriors. Cal senyalar també la gran quantitat de material aportat a la mostra i la riquesa de la documentació. Només hem de lamentar el feble acompanyament que l'exemplar tasca de Pilar Vélez ha tingut. D'una banda, la Caixa ha menystingut, una vegada més (això és un costum no pas d'aquesta Caixa sinó de la major part de les institucions que promouen exposicions) la figura de l'autor, que només trobarem obrint el llibre i resseguint l'índex. De l'altra, ni el fotògraf, amb un mar de negror, ni el dissenyador, amb fotografies de la mida d'un segell no s'han lluit pas gens en donar el relleu que el material mereixia. Cert que es tracta *només* d'un catàleg d'exposició, però la despesa econòmica que ha suposat, la riquesa del material aplegat i la densitat del treball documental fet per l'autora mereixien unes aportacions complementàries de molt millor gust i criteri. Ens resta l'esperança d'una obra definitiva i gràficament més amable d'aquesta gran casa d'orfebres que va obrar també tot un seguit de medalles, algunes de les quals apareixen en el catàleg, una d'elles amb la col·laboració de la nostra Societat.

M. Crusafont

Publicacions de la SCEN

(pròpies o editades en conveni amb altres entitats)

Anuari Acta Numismàtica

Acta I, II i III (1971, 1972, 1973)	Exhaurides
Acta IV a 11 (1974 a 1981)	Pocs exemplars
Acta 12 a 15, 19, 20, 24 a 35 (entre 1982 i 2005)	30 €
Acta 16 i 17/18 (dobles, 1986 i 1987/88)	36 €
Acta 21/22/23 (triple, 1991/92/93)	45 €

Col·lecció Complements d'Acta Numismàtica

1. <i>III Simposi Numismàtic de Barcelona</i> . 1986	15 €
2. VILLARONGA, L. <i>Monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC</i> . 1997	30 €
3. VILLARONGA, L. <i>Les dracmes ibèriques i llurs divisors</i> . 1998	30 €
4. CRUSAFONT, M. <i>Pesals monetaris de la Corona catalano aragonesa</i> . 1999	30 €
5. VILLARONGA, L. <i>Les monedes de plata d'Emporion, Rhode i les seves imitacions</i> . 2000	30 €
6. LLORENS, M. M.; AQUILUÉ, X. <i>Ilercavonia-Dertosa i les seves encunyacions monetàries</i> . 2001	30 €
7. VILLARONGA, L. <i>Les dracmes emporitanes de principi del segle II aC</i> . 2002	30 €
8. VILLARONGA, L. <i>La plata emporitana. De la segona guerra púnica, final del segle III aC</i> . 2003	30 €

Col·lecció Història Monetària Catalana

1. VILLARONGA, L. <i>Numismàtica antiga de la península Ibèrica</i> . 2004	60 €
2. — <i>Els amonedaments visigots i musulmans</i> (en preparació)	
3. BALAGUER, A.M. <i>Història de la moneda dels comtats catalans</i> . 1999	60 €
4. <i>Història de la moneda de la Corona catalanoaragonesa medieval</i> (en preparació)	
5. CRUSAFONT, M. <i>La moneda catalana local</i> . 1990	60 €
6. CRUSAFONT, M. <i>Història de la moneda de la Guerra dels Segadors</i> . 2001	60 €
6. La moneda catalana des dels Àustria fins el 1936 (en preparació)	
7. TURRÓ A. <i>El paper moneda català municipal de la Guerra Civil 1936-1939</i> (en premsa)	
8. CRUSAFONT, M. <i>Medalles commemoratives dels Països Catalans</i> (en premsa)	
9. <i>Catàleg general de la moneda catalana</i> (en preparació)	

Col·lecció Medallistes catalans

1. MARÍN, I. <i>L'obra medallística de l'escultor Eusebi Arnau</i> (en premsa)	
--	--

Publicacions singulars

<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona. I. 1979</i>	20 €
<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona. II. 1979</i>	20 €
<i>II Simposi Numismàtic de Barcelona. 1980</i>	20 €
VILLARONGA, L. <i>Les monedes ibèriques de Tàrraco. 1983</i>	30 €
DATZIRA, S. <i>La moneda a la Catalunya central. 1991</i>	Exhaurit
VILLARONGA, L. <i>Tresors monetaris de la península Ibèrica</i> <i>Anteriors a August. Repertori i anàlisi. 1993</i>	15 €
BALAGUER, A. M. <i>Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania. 1993</i> ..	20 €
BENAGES, J. <i>Les monedes de Tarragona. 1994</i>	60 €
CRUSAFONT, M.; COMAS, R. <i>El florí d'or català. Catalunya,</i> <i>València, Mallorca. 1996</i>	20 €
<i>Obra numismàtica esparsa i inèdita de J. Botet i Sisó.</i> <i>Ed. i capítols introductoris de M. Crusafont. 1997</i>	60 €
LLORENS, M. M.; RIPOLLÈS, P. P. <i>Les encunyacions ibèriques</i> <i>de Lauro. 1998</i>	15 €
SANAHUJA, X. <i>La seca del Principat de Catalunya (1809-1814). 2003</i> ..	25 €
SANAHUJA, X. <i>La moneda municipal a Reus</i> <i>i el seu entorn (s. XV-XVIII). (En premsa)</i>	
